STUDII ȘI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE

3

TOMUL 19

1968

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

În ţară, abonamentele se fac prin oficiile poştale, agenţiile poştale, factorii poştali şi difuzorii voluntari din întreprinderi şi instituţii.
Orice comandă din străinătate (numere izolate sau abonamente) se face prin : CARTIMEX, Căsuţa poştală 134—135, Bucureşti, Republica Socialistă România sau prin reprezentanţii săi din străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă, se vor trimite Comitetului de redacţie, pe adresa : str. I. C. Frimu, nr. 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

TOMUL 19 Nr. 3 1968

SUMAR

S C I V, tomul 19, nr. 3, București, 1968, p. 385 — 550,

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

TOME 19 | N° 3 | 1968

SOMMAIRE

REPREZENTĂRI UMANE PE CERAMICA CRIŞ ŞI LINIARĂ DIN MOLDOVA

DE

ANTON NIŢU

Cele mai vechi reprezentări antropomorfe în ornamentaţia ceramicii neolitice carpato-balcanice apar pe ceramica culturii Starčevo-Criş, răspîndită în vasta „zonă seskloidă" din interiorul Peninsulei Balcanice, de unde se difuzează şi în spaţiul carpato-dunărean. Figurările umane pe ceramica Starčevo-Criş, redate în basorelief, devin mai frecvente în partea sudică a bazinului Dunării mijlocii şi în bazinul Tisei. De aceea lipsa acestor reprezentări pe ceramica Criş din regiunile intra- şi extracarpatice este cu atît mai surprinzătoare.

În aria balcanică de formare a culturii Vinča, prin contactul nemijlocit al acestei culturi cu fondul primitiv Starčevo, reprezentările umane în basorelief sînt transmise pe ceramica Vinča-Turdaş. În acest orizont de început, de contact între ceramica Vinča cu ceramica Starčevo şi cu ceramica liniară din bazinul dunărean, aceste reprezentări se difuzează şi pe ceramica liniară, unde apar în basorelief sau transpuse în incizie. Conexiunile ceramicii liniare cu capete de note din Moldova cu ceramica liniară din partea nordică a bazinului Dunării mijlocii explică suficient apariţia reprezentărilor umane pe ceramica liniară din Moldova.

Din cele trei fragmente ceramice cu reprezentări antropomorfe descoperite în Moldova, primul aparţine ceramicii Criş şi celelalte două ceramicii liniare[1]:

1. Fragmentul *Criş* de la *Valea Lupului* (Iaşi) (fig. 1) provine din aşezarea „La Capriţa", în care s-au efectuat ulterior săpături arheologice[2]. Pasta grosolană, cu pleavă, este arsă cenuşiu-negru în interior

---

1 Fragmentele 1 şi 2 sînt descoperiri întîmplătoare, în timpul cercetărilor de suprafaţă efectuate de prof. N. Zaharia de la Muzeul de istorie a Moldovei din Iaşi. Fragmentul 3 este o descoperire izolată, în timpul sondajului practicat de prof. Gh. Melinte, directorul Muzeului din Huşi, în urma descoperirii fragmentelor de ceramică Cucuteni AB cu ocazia săpării canalului pentru conducta oraşului pe str. Lt. Milache.

2 I. Nestor şi colab., *Săpăturile de pe şantierul Valea Jijiei (Iaşi—Botoşani—Dorohoi) în anul 1950*, în *SCIV*, II, 1951, 1, p. 57 şi urm.

și cărămiziu pe ambele fețe. Pe fața internă se păstrează urme de fețuială brună cu luciu, ușor calcinată. Fața externă este mată. Grosimea și curbura fragmentului indică un *pithos* globular.

Fragmentul este decorat în pseudorelief cu un motiv în formă de bandă *cruțată* din suprafața vasului, prin șănțuiri marginale. Motivul reproduce în întregime, de la șold la labă, *piciorul flexionat* al unei *imagini feminine chincite*. Ca și decorul plastic geometric sau zoomorf, decorul antropomorf în basorelief tipic pentru ceramica Criș este constituit din benzi

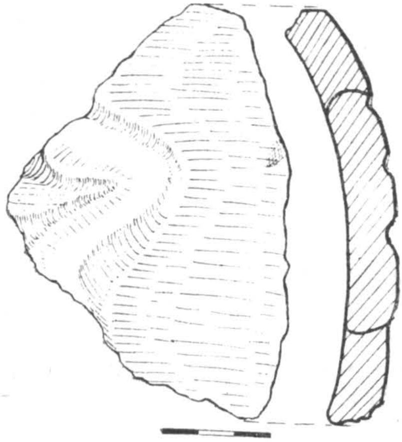

Fig. 1. — Fragment de ceramică Criș de la *Valea Lupului*.

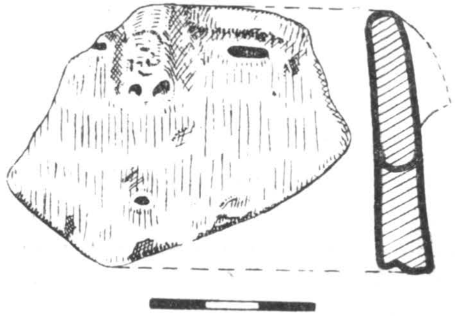

Fig. 2. — Fragment de ceramică liniară de la *Iacobeni*.

aplicate pe suprafața vasului[3]. Motivele umane sînt formate din benzi înguste și redau schematic poziția chincită, cu picioarele depărtate și ușor arcuite, fără îndoitura labei.

2. Fragmentul de ceramică *liniară* de la *Iacobeni* (Iași) a fost descoperit în așezarea „La Șipoțel" și este decorat cu o *fața umană* (fig. 2)[4]. Pasta poroasă cuprinde pleavă fină și este arsă uniform, avînd o culoare cenușie-gălbuie. Fața exterioară este acoperită cu o fețuială fină cu luciu. Forma vasului nu este documentată în cadrul formelor cunoscute ale ceramicii liniare din spațiul carpato-nistrian. Fragmentul este rupt pe laturile scurte și deasupra, chiar la nivelul arcadelor sprîncenelor. Baza fragmentului prezintă două porțiuni oblice și intacte, unite între ele printr-o tăietură ulterioară cu o unealtă agricolă. Porțiunile intacte ale bazei sînt ușor rotunjite, ca o buză de vas. Deci, în partea superioară fragmentul se prelungea cu o buză sau o formă de vas. Însă în partea inferioară, fragmentul este limitat prin două deschizături triunghiulare, de la care s-au păstrat numai cîte una din laturi. În felul acesta fragmentul indică o formă de vas cu *piciorul ajurat prin ferestre apropiate*.

[3] I. Kutzáin, *The Körös Culture*, în *DissPann*, Ser. II, 23, Budapesta, 1944, pl. XLI/1,3; XLIX/2.

[4] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și E. Zaharia, *Așezări arheologice în Moldova din paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1968, pl. CXXX/14 și CCXVIII/1 (în ms.).

Vase cu piciorul ajurat prin două ferestre triunghiulare diametral opuse există în ceramica liniară nord-ungară de tip *Zeliezovce* de la *Békásmegyer*[5]. Multiplicarea deschizăturilor triunghiulare, ca pe fragmentul de la Iacobeni, se întîlnește pe un fragment de picior în complexul ceramic de la *Turdaș*[6]. Fragmente de picioare-suport cu deschizături multiple și chiar etajate s-au descoperit și în nivelul Vinča-Turdaș de la *Pianul de Jos* (Transilvania)[7].

Motivul *feței umane* este dispus în partea superioară a unui astfel de picior, între două ferestre triunghiulare, care o limitează. Fața este astfel lipsită de contur propriu. Redarea detaliilor anatomice utilizează modelajul în relief și tehnica imprimării. Nasul și, în tot cazul, arcadele sprîncenelor sînt modelate în relief din pasta vasului, nu aplicate. Între rădăcina nasului și arcade există o ușoară depresiune. Nasul are forma scurtă și groasă, cu vîrful rupt (ros), dar profilul era arcuit, indicînd canonul fizic anatolian al plasticii Criș. La baza nasului, nările sînt indicate prin găuri ovale și adînci, împunse vertical. Arcadele sprîncenelor, detașate de nas, sînt dispuse orizontal, cu extremitatea laterală ușor arcuită în jos. Ochii, dispuși orizontal, sînt imprimați în forma unei adîncituri aproape dreptunghiulare. În fundul ci se observă, spre capete, două impresiuni rotunde mai adîncite, datorită formei neregulate a unei unelte plate cu doi colți rotunjiți. S-ar putea însă ca adînciturile ochilor să fie executate prin scobire cu un vîrf rotund și bont. Gura este indicată printr-o simplă gaură împunsă adînc. Reprezentarea schematică a feței accentuează modelarea nasului și arcadelor, definind un tip de față cu sprîncenele separate.

3. Fragmentul ceramic *liniar* de la *Huși*, decorat de asemenea cu o *față umană* (fig. 3)[8], a fost găsit izolat la cîțiva metri distanță de un cuptor de ceramică Cucuteni AB. Așezarea cucuteniană se întinde în partea de sud a orașului, spre valea Drăslăvățului, pe o formă de relief erodată și aluvionată în acest punct pe o grosime de 1,10 m. Caracterul diferit al fragmentului ceramic a necesitat, pentru determinarea apartenenței lui culturale, efectuarea unui sondaj pe str. Republicii[9], dar nu s-au putut depista urmele unei culturi neolitice mai vechi.

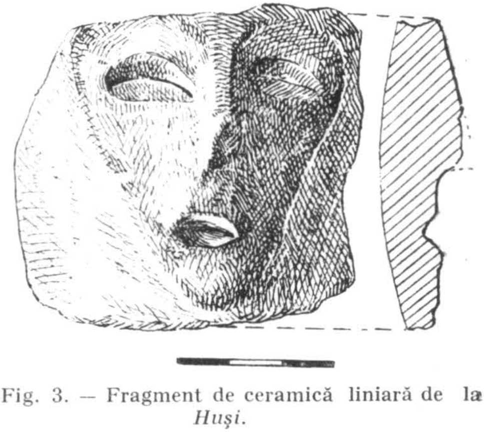

Fig. 3. — Fragment de ceramică liniară de la *Huși*.

Pasta este poroasă și mai dură decît la fragmentul precedent. Compoziția cu pleavă se distinge

[5] V. Gáboriné Csank, *Megfigyelések a Békásmegyeri öskori telepen*, în *AÉ*, 91, 2, 1964, p. 209, 213, fig. 6/4, 6.

[6] M. Roska, *Die Sammlung Zsófia von Torma*, Cluj, 1941, pl. CXXII/18.

[7] Muzeul Brukenthal.

[8] A. László, *Despre originea și semnificația reprezentării feței umane în relief pe ceramica neolitică din România*, Comunicare la a III-a Sesiune științifică a muzeelor, București, 1966.

[9] Idem, *Cercetări arheologice în așezarea Cucuteni AB de la Huși*, în *Arheologia Moldovei*, IV, 1966, p. 7 și urm.

atît în ruptura ciobului, cît și pe fețele netezite, mai evident pe fața exterioară arsă castaniu. În ruptură și pe fața interioară arderea este neagră. Profilul dublu curbat al fragmentului indică gîtul unei *amforete* în formă de butelie, caracteristică ceramicii liniare.

Modelarea schematizată a *feței umane* recurge numai la mijloace plastice. Fața are o formă triunghiulară, alungită în partea inferioară, cu cele trei unghiuri ușor rotunjite, la extremitățile sprîncenelor și bărbiei. Suprafața triunghiului este ușor reliefată în raport cu peretele vasului și este complet conturată de o dungă subțire mai reliefată, al cărui traseu este aproape rectiliniar pe laturile feței și ușor arcuit în porțiunea sprîncenelor. Modelajul în relief al întregii fețe este realizat din pasta vasului, nu prin aplicarea feței pe peretele gîtului. Nasul, cu vîrful rupt din vechime, și arcadele sprîncenelor, cea dreaptă de asemenea ruptă o dată cu ciobul, sînt modelate în relief. Nasul are o carenă îngustă, lărgită puțin la rădăcină și continuată apoi cu dunga subțire în relief a sprîncenelor ușor arcuite. Fruntea lipsește, fața fiind delimitată în partea superioară prin arcul sprîncenelor continuat cu conturul unghiular al feței. Carena nasului indică un profil prelung și aproape rectiliniar, sau foarte ușor curbat și trădează, ca și forma triunghiulară a feței, un canon egeean, care caracterizează plastica Vinča. Ochii, ca și gura, sînt redate prin alveole lenticulare, săpate adînc în peretele vasului. Tăietura în fațete longitudinale a alveolelor sugerează tehnica lucrului în lemn cu cuțitul. Modelarea redă un tip de față umană cu nasul și sprîncenele îmbinate în forma literei **T**.

*

Motivele umane de pe ceramica Criș și liniară din Moldova au analogii tematice și stilistice cu reprezentările corespunzătoare de pe ceramica Starčevo din spațiul balcano-dunărean, sau de pe ceramica liniară din bazinul Dunării mijlocii.

Pe vasul *Starčevo* de la *Sarvaš* (Slavonia)[10], o figură feminină chincită, tratată naturalist, are picioarele îndoite de la genunchi și laba indicată, ca pe fragmentul ceramic de la *Valea Lupului* (fig. 1).

Fața umană de pe fragmentul ceramic de la *Iacobeni* (fig. 2) constituie o apariție singulară între reprezentările acestei teme pe ceramica neolitică carpato-balcanică și dunăreană. Modelarea ei schematică și în tehnici combinate are un prototip în fața umană figurată pe ceramica Starčevo, varianta sud-bulgară *Karanovo*, de la *Azmaška* Moghila I (Stara Zagora)[11], aparținînd unei faze intermediare între nivelurile Karanovo I și II[12]. Însă fața de la Azmaška Moghila are profilul nasului curbat și alungit, iar arcadele sprîncenelor îmbinate în **T**. Acest tip de față umană se întîlnește și pe ceramica *liniară nouă* din Moravia, în peștera *Koňská jáma*[13]. Deși profilul nasului scurt și arcuit al feței de

[10] H. Quitta, *Zur Deutung und Herkunft der bandkeramischen ,,Krötendarstellungen''*, în *Varia Praehistorica*, Leipizig, 1957, p. 66, pl. 6/1.

[11] G. Georgiev, *Главни резултати от разкопките на Азамашката селищна Могила през 1961 г.*, în *Izvestiia—Institut*, XXVI, 1963, p. 167, 176, fig. 15—16.

[12] H. Vajsová, *Stand der Jungsteinzeitforschung in Bulgarien*, în *SlovArh*, XIV, 1, 1966, p. 10, 43, fig. 2/5.

[13] I. Pavlů. *Early ,,myths'' relating to the neolithic society*, în *AR*, XVIII, 6, 1966, p. 702, fig. 217/51.

la Iacobeni apare în plastica *Sesklo*[14] și continuă în plastica *Veselinovo*[15], el nu se transmite nici în plastica, nici în figurările umane de pe ceramica Vinča sau liniară dunăreană. De asemenea arcadele sprîncenelor în relief, separate de o parte și alta a nasului, nu au corespondent în reprezentările feței umane pe ceramica Starčevo, Vinča sau liniară. Adînciturile liniare ale ochilor sînt însă frecvente în plastica Sesklo și Criș[16], ca și la fețele umane de pe ceramica *Vinča-Turdaș*[17], *Tisa* și *liniară*[18]. Procedeul rudimentar al redării gurii printr-o înțepătură poate fi considerat fără valoare stilistică comparativă.

Prin detaliile anatomice și tehnice, fața umană de pe fragmentul ceramic de la *Huși* (fig. 3) are corespondențe stilistice directe în fețele figurate pe ceramica liniară de la Dunărea mijlocie și superioară. Cu toate acestea, considerată în ansamblul reprezentării ei, fața de la Huși constituie o apariție originală și singulară. Rigoarea schematismului concepției și execuției are puterea de expresie a unei „măști" primitive etnografice. Deși fața umană de pe ceramica Starčevo de la Azmaška Moghila redă același tip cu nasul și arcadele sprîncenelor îmbinate în T și are de asemenea partea superioară conturată printr-o dungă în relief, fața de la Huși prezintă elementele caracteristice ale tratării feței umane în plastica și pe ceramica Vinča și Tisa.

Profilul nasului subțire, prelung și rectiliniu al feței de la Huși constituie canonul caracteristic al plasticii *Vinča*[19], iar forma triunghiulară a feței, profilul nasului îmbinat cu arcadele sprîncenelor și uneori ochii lenticulari alveolați se întîlnesc, izolat sau asociat, atît la figurinele din plastică, cît și pe capacele prosopomorfe de la *Turdaș*[20]. Reprezentarea feței ca temă antropomorfă pe ceramica de la Turdaș comportă tipuri diverse, între care și acela definit esențial pe redarea în relief, a nasului cu arcadele îmbinate în T[21], care apare în același nivel cultural și la *Lumea Nouă* (Alba Iulia)[22]. Prin simplificare, conturul feței și gura pot lipsi, iar ochii sînt redați în tehnici diferite. Ochii lenticulari alveolați ai feței de la Huși sînt asociați cu schema în T și la fața umană de pe ceramica *liniară nouă* de la *Koňská jáma*[23].

Tipul de figurină cu fața plată și de formă triunghiulară, cu nasul subțire în relief, se transmite și plasticii *Tisa*[24]. Alte detalii ale modelării feței de la Huși se întîlnesc pe ceramica acestei culturi. Proeminența antropomorfă de vas de la *Čoka-Kremenják* (Voivodina) prezintă o față umană ieșită în relief ca un medalion, avînd conturul triunghiu-

---

[14] I. Kutzián, *op. cit.*, pl. LXX/1–4, 7 (prototipuri în plastica Sesklo).

[15] P. Detev, *Материали за праисторията на Пловдив*, în *Godišnik-Plovdiv*, III, 1959, p. 30, 79, fig. 47/1–2,6 (tipuri continuate în plastica Veselinovo).

[16] I. Kutzián, *op. cit.*, pl. XVII/2; XLIII/7; LXX/1–6.

[17] M. Roska, *op. cit.*, pl. CII–CIII; I. Pavlů, *op. cit.*, p. 700, 704, fig. 218.

[18] I. Pavlů, *op. cit.*, p. 701–702, 704, fig. 219.

[19] R. Galović, *The monumental prehistoric clay figures of the Middle Balkans*, în *AJA*, 70, 4, 1966, p. 370 și urm., pl. 93.

[20] M. Roska, *op. cit.*, pl. CII–CIII; CXXXVIII–CXXXIX.

[21] *Ibidem*, pl. C/2.

[22] D. Berciu și I. Berciu, *Săpături și cercetări arheologice în anii 1944–1947*, în *Apulum*, III, 1947–1949, p. 6–7, fig. 3/9 și pl. I.

[23] I Pavlů, *op. cit.*, fig. 217/51.

[24] O. Höckmann, *Menschliche Darstellungen in der bandkeramischen Kultur*, în *Jahrb. des Röm.-Germ. Zentralmuseums Mainz*, 12, 1965, p. 6 și n. 23, fig. 2/3.

lar cu laturile ușor arcuite[25]. Delimitarea feței printr-o dungă în relief apare la o față fragmentară (partea inferioară cu bărbia) pe un ciob din aceeași așezare[26]. Profilul prelung și rectiliniar al nasului este redat la altă față umană de pe ceramica acestei așezări[27].

Unele detalii de anatomie sau modelare se regăsesc și pe ceramica de la Dunărea superioară. Toarta-proeminență de la *Griedel* (Friedberg), din faza *liniară veche*, prezintă o față umană de formă triunghiulară modelată în relief, ca pe ceramica Tisa[28]. Conturarea feței printr-o linie, incizată în loc de reliefată, caracterizează fața de la *Grosseneder* (Warburg)[29].

Dispoziția feței de la *Iacobeni* în partea superioară a unui picior de vas nu este o creație singulară, ci are analogii în ceramica altor culturi neolitice carpato-dunărene: capul uman de pe suportul înalt de tip *Tripolie A* (Precucutenian final) de la *Luka-Vrublevețkaia* (Podolia)[30] și fața umană de pe piciorul scund al vasului de tip *Gumelnița B1* de la *Vidra* (Muntenia)[31].

Reprezentarea feței umane pe ceramica liniară din bazinul Dunării continuă figurările acestei teme pe ceramica *Sesklo* din Tesalia[32]. Originea temei este însă orientală, fiind reprezentată pe ceramica pictată chalcolitică a Asiei anterioare, de stil *Tell Halaf* de la *Hassuna* (N Mesopotamiei)[33]. Prin rădăcinile anatoliene și nord-mesopotamiene ale culturii Sesklo-Starčevo-Criș[34], această temă de semnificație magico-simbolică a fost difuzată prin influențe continue în culturile neolitice din Europa sud-estică și centrală.

REPRÉSENTATIONS HUMAINES SUR LA CÉRAMIQUE DE TYPE CRIȘ ET LINÉAIRE DE MOLDAVIE

RÉSUMÉ

La découverte en Moldavie de trois fragments céramiques à décor figuré (voir notes 1, 2, 4) révèle l'existence des représentations anthropomorphes dans l'ornementation de la céramique de type Criș (fig. 1) et linéaire (fig. 2 ; 3) de Roumanie.

---

[25] H. Quitta, *Zur Frage der ältesten Bandkeramik in Mitteleuropa*, în *PZ*, XXXVIII, 3–4, 1960, p. 171–172, fig. 11*a*.

[26] J. Banner, *The neolithic settlement on the Kremenyák Hill at Csoka* (*Čoka*), în *Acta Arh-Budapesta*, XII, 1–4, 1960, p. 29, pl. XXXII/3.

[27] *Ibidem*, p. 29, pl. XXXII/4.

[28] H. Quitta, în *PZ*, XXXVIII, 3–4, 1960, p. 171–172, fig. 11 *b*.

[29] O. Höckmann, *op. cit.*, p. 16 n. 74 și 21 n. 114, fig. 3/1.

[30] S. N. Bibikov, *Раннетрипольское поселение Лука-Врублевецкая на Днестре*, în *MIA*, 38, Moscova–Leningrad, 1953, p. 133, fig. 7 și 55 *a*.

[31] D. V. Rosetti, *Steinkupferzeitliche Plastik aus einem Wohnhügel bei Bukarest*, în *JPEK*, 12, 1938, p. 38, pl. 24/1–25/1.

[32] M. Hoernes-O. Menghin, *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa*, Viena, 1925, p. 359, fig. 3 de la p. 309.

[33] *Guide-Book to the Iraq Museum*, Bagdad, 1966, p. 14, 130, fig. 5 ; V. Sümeghy, *Dalla Venere di Kökénydomb al kantharos dionisiaco* (*astrattismo-geometrismo*), în *Atti del VI Congresso internazionale delle Scienze preistoriche e protoistoriche*, III, Roma, 1966, p. 428, pl. CXCV/3.

[34] F. Schachermeyr, *Die ältesten Kulturen Griechenlands*, Stuttgart, 1955, p. 52, 67, 86, harta 1.

Le fragment de pithos globulaire de *Valea Lupului* (Jassy) (fig.1) garde seulement le *pied en flexion* d'une image accroupie du type de Sarvaš (Slavonie) (v. note 10). Le motif champlevé diffère des motifs appliqués sur la céramique Criş (v. note 3).

Le fragment de pied à ouvertures triangulaires (v. note 5) multipliées (v. notes 6, 7) de *Iacobeni* (Jassy) (fig. 2) est décoré d'une *face humaine* du type aux sourcils séparés, modelée en relief et par impression. Le nez massif a le profil court et arqué comme dans la plastique de type Sesklo (v. note 14) et Vesselinovo (v. note 15). Les yeux linéaires, qu'on rencontre dans la plastique Sesklo et Criş (v. note 16), apparaissent aussi chez les faces humaines sur la céramique Vinča-Turdaş (v. note 17), Tisza et linéaire (v. note 18).

Le fragment du col d'une amphorette en bouteille de *Huşi* (fig. 3) présente une *face humaine* en relief du type aux sourcils réunis au nez en forme de T. Le modelage triangulaire et en peu rehaussé caractérise les faces figurées sur la céramique de type Tisza et linéaire ancienne (v. note 28). Le rebord saillant se rencontre sur la céramique Tisza (v. note 26), tout comme les faces humaines sur la céramique linéaire sont bordées d'une ligne incisée (v. note 29). La forme en alvéoles lenticulaires des orbites et de la bouche se rencontre sur la céramique Vinča-Turdaş et linéaire (v. note 23). Le profil long et rectiligne caractérise la plastique de type Vinča (v. note 19). L'association de ces éléments détermine un des types le plus anciens de la représentation de la face humaine sur la céramique Vinča-Turdaş (v. notes 20—22), qu'on retrouve aussi sur la céramique linéaire récente (v. note 23).

Ce thème sur la céramique linéaire carpato-danubienne trouve ses prototypes, plus ou moins lointains, sur la céramique Starčevo (v. note 11), Sesklo (v. note 32) et Tell Halaf (v. note 33).

Enfin, la disposition de la face humaine sur le pied d'un vase à *Iacobeni*, apparaît plus tard sur la céramique de type Tripolje A (v. note 30) et Gumelnitza (v. note 31).

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Fragment de céramique Criş de *Valea Lupului*.
Fig. 2. — Fragment de céramique linéaire de *Iacobeni*.
Fig. 3. — Fragment de céramique linéaire de *Huşi*.

UNELE PROBLEME ALE NEOLITICULUI MOLDOVENESC ÎN LUMINA SĂPĂTURILOR DE LA TÎRPEŞTI

DE

SILVIA MARINESCU-BÎLCU

Aşezarea neolitică de la Tîrpeşti (com. Petricani, Tg. Neamţ) se află situată pe un bot de deal al terasei mijlocii de pe stînga pîrîului Topoliţa, la NNE de sat, pe locul numit „Rîpa lui Bodai" (fig. 2/1). Staţiunea este cunoscută încă din 1937, primul sondaj, fără rezultate prea bogate, fiind făcut aici în vara anului 1938 de Radu Vulpe şi C. Mătasă[1].

Pentru precizarea diferitelor depuneri arheologice am întreprins în anii 1959—1960 cîteva sondaje limitate, ale căror rezultate ne-au dus la convingerea necesităţii unor săpături de mai mare amploare, executate în anii următori 1961—1965.

Primele sondaje se limitaseră la două tranşee (S I şi II), trasate chiar în apropiere de marginea rîpei (fiind mereu necesar să se ţină seama de culturile agricole) şi la dezvelirea completă a două locuinţe. În anii următori, toate tranşeele de cercetare (III—XX) au fost trasate perpendicular pe primele două (şi implicit pe rîpă), pretutindeni unde s-au găsit resturi de locuinţe şi complexe făcîndu-se degajările necesare. În acest mod, exceptînd o mică porţiune dinspre ENE, botul terasei a fost cercetat aproape tot în cursul acestor campanii de lucru, suprafaţa totală săpată depăşind 3 000 m² (fig. 1).

În toate campaniile s-a dat atenţie cu precădere zonei de pe botul terasei delimitate de şanţurile de apărare, precum şi zonei exterioare din apropiere. În ultima campanie de săpături s-a sondat printr-o tranşee (XXI) partea de vest a terasei, constatîndu-se şi acolo existenţa unei bogate aşezări atît neolitice cît şi din secolele II—III şi VI—VII e.n.

Au fost identificate, degajate şi cercetate 25 de locuinţe de suprafaţă, dintre care 10 sînt precucuteniene (loc. 2, 3, 4, 6, 7, 8, 14, 14bis 16 şi 22bis) şi 15 cucuteniene. Nici locuinţele precucuteniene nici cele cucuteniene nu au fost dispuse după un plan organizat, cum s-a constatat de pildă în aşezarea de la Hăbăşeşti.

---

[1] C. Mătasă, *Cercetări din preistoria judeţului Neamţ*, în *BCMI*, XXX, 97, p. 116.

S C I V, tomul 19, nr. 3, Bucureşti, 1968, p. 395—422

Totodată au mai fost descoperite două bordeie (unul liniar, celălalt din secolele VI—VII e.n.), s-a precizat traseul a două şanţuri de apărare şi al unui alt şanţ mic, au fost descoperite morminte şi diverse alte resturi din perioada de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului, numeroase gropi datînd cele mai multe din secolele II—III e.n., precum şi materiale din secolele VI—VII e.n.

STRATIGRAFIA AŞEZĂRII

Cea mai veche locuire este reprezentată în aşezarea de la Tîrpeşti de resturile culturii liniare. Cu o singură excepţie resturile acestei aşezări se găsesc mai ales în gropi de formă în general ovală sau rotundă, cu gura larg deschisă şi cu un conţinut destul de sărac. Ele au putut fi sesizate la adîncimi ce variază între 1 — 1,20 m, într-un singur caz adîncindu-se pînă la 3 — 3,20 m faţă de suprafaţa actuală a solului, deci avînd o adîncime de circa 2 m faţă de nivelul de săpare. În stadiul actual al cercetărilor nu se poate vorbi de o locuire prea intensă, ci doar de una oarecum sporadică, dar nu trebuie neglijată observaţia făcută în general în aşezările neoliticului de început, potrivit căreia marea majoritate a locuinţelor sînt împrăştiate pe spaţii mari, lucru firesc dacă avem în vedere atît condiţiile de viaţă cît şi ocupaţiile triburilor respective.

Mult mai intensă este însă locuirea precucuteniană, care o suprapune pe aceea liniară. La Tîrpeşti au fost precizate două niveluri precucuteniene : unul aparţine sfîrşitului fazei Precucuteni II şi începutului fazei Precucuteni III, cel de-al doilea este de atribuit exclusiv fazei Precucuteni III.

Ultimul strat de cultură bogat reprezentat este cel cucutenian, gros de 0,40 — 0,50 m.

În mod sporadic, şi într-un singur caz într-un mic complex, au fost descoperite diverse fragmente ceramice din perioada de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului şi, în directă legătură cu ele, patru morminte plane de înhumaţie, dintre care trei cu inventar.

Amintim de asemenea numeroasele gropi şi vetre din secolele II—III e.n., precum şi resturile din secolele VI—VII e.n.

Locuirea culturii cu ceramica liniară. Cu unele excepţii, în cuprinsul nivelului culturii cu ceramică liniară nu au fost descoperite decît gropi de diverse dimensiuni şi forme, în general ovale sau rotunde, făcute probabil pentru scos lutul necesar gospodăriei şi nu prea bogate în material. Excepţia amintită o constituie un bordei, degajat parţial, descoperit sub loc. 14bis precucuteniană, şi avînd în cuprinsul lui resturile destul de răvăşite ale unui cuptor (?) conţinînd multă cenuşă şi arsură. Întrucît bordeiul a fost descoperit în ultimele zile de lucru, fiind şi la o adîncime relativ mare (1,60 — 1,80 m) şi necesitînd deplasarea unei mari cantităţi de pămînt, el nu a fost degajat decît parţial; s-a putut astfel preciza doar forma lui relativ ovală, avînd în interior alveolări tipice bordeielor liniare.

În cîteva cazuri au mai fost descoperite depuneri liniare mai mult sau mai puţin masate, conţinînd printre altele şi bulgări mai mari sau mai mici de chirpic ars. Ca o remarcă general valabilă pentru toate

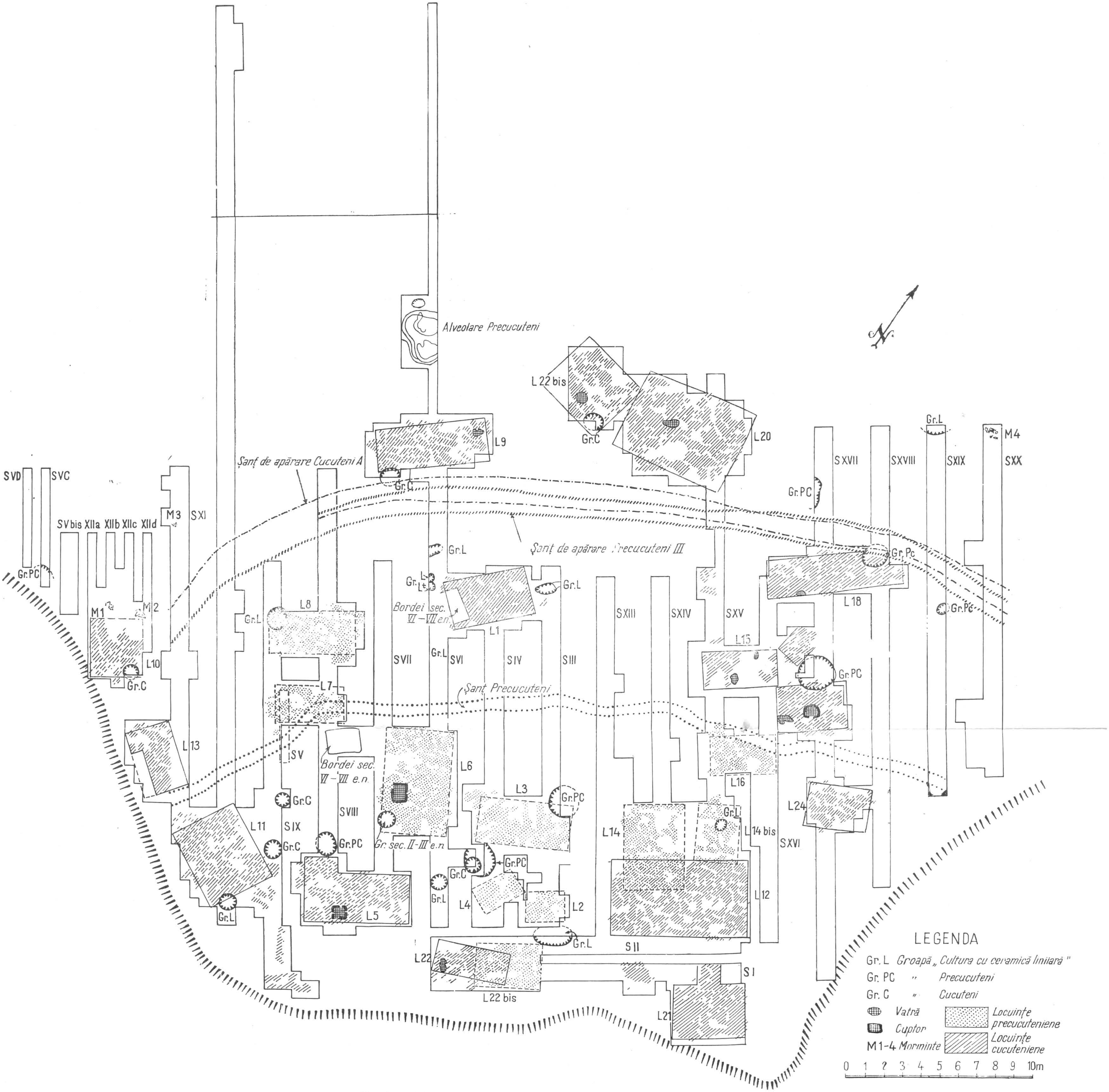

Fig. 1. — Planul general al aşezării şi al săpăturilor de la Tîrpeşti.

cazurile în care a fost găsit chirpic aparţinînd acestei culturi, notăm absenţa totală din compoziţia pastei a paielor sau pleavei, precum şi folosirea ca degresant a nisipului fin, şi în foarte rare cazuri a pietri-

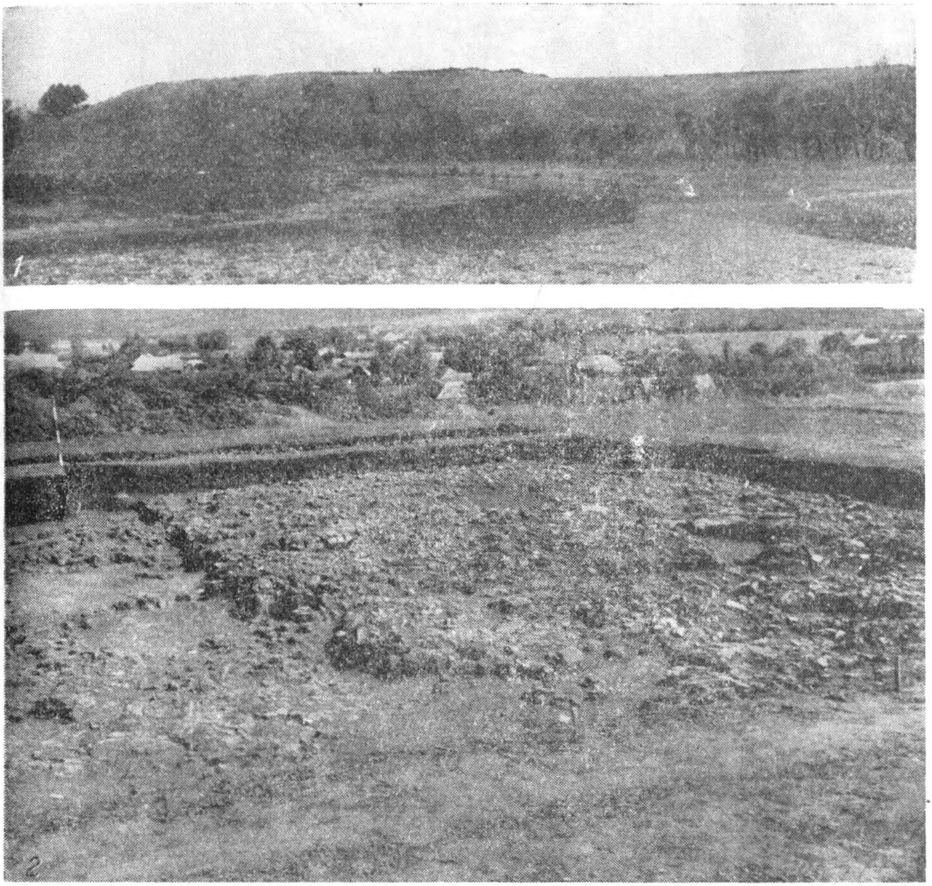

Fig. 2. — *Tîrpeşti*. *1*, vedere generală a aşezării; *2*, suprapunere de locuinţe în zona de SE a aşezării (în dreapta locuinţa 12, cucuteniană; în stînga locuinţele 14 şi 14 bis, precucuteniene).

celelor mărunte. Numărul relativ mare de gropi nu poate fi însă raportat la un singur bordei şi ne-am putea eventual gîndi şi la existenţa unor locuinţe de suprafaţă — probabil colibe — ale căror resturi au fost foarte probabil distruse de locuirile ulterioare.

Ceramica liniară adunată din bordei, gropi şi din complexe, poate fi împărţită în trei categorii: 1) de uz comun, grosolană, lucrată dintr-o pastă proastă, folosindu-se în amestec pleavă şi fiind arsă la cenuşiu, negru-cenuşiu şi rareori la roşu-cărămiziu; 2) fină, omogenă, bine arsă, de culoare cenuşie, neagră-cenuşie, neagră, sau brun-portocalie (mai rar întîlnită şi arsă secundar), decorată şi 3) o categorie intermediară care foloseşte uneori ca degresant pleava, dar este mai bine frămîntată

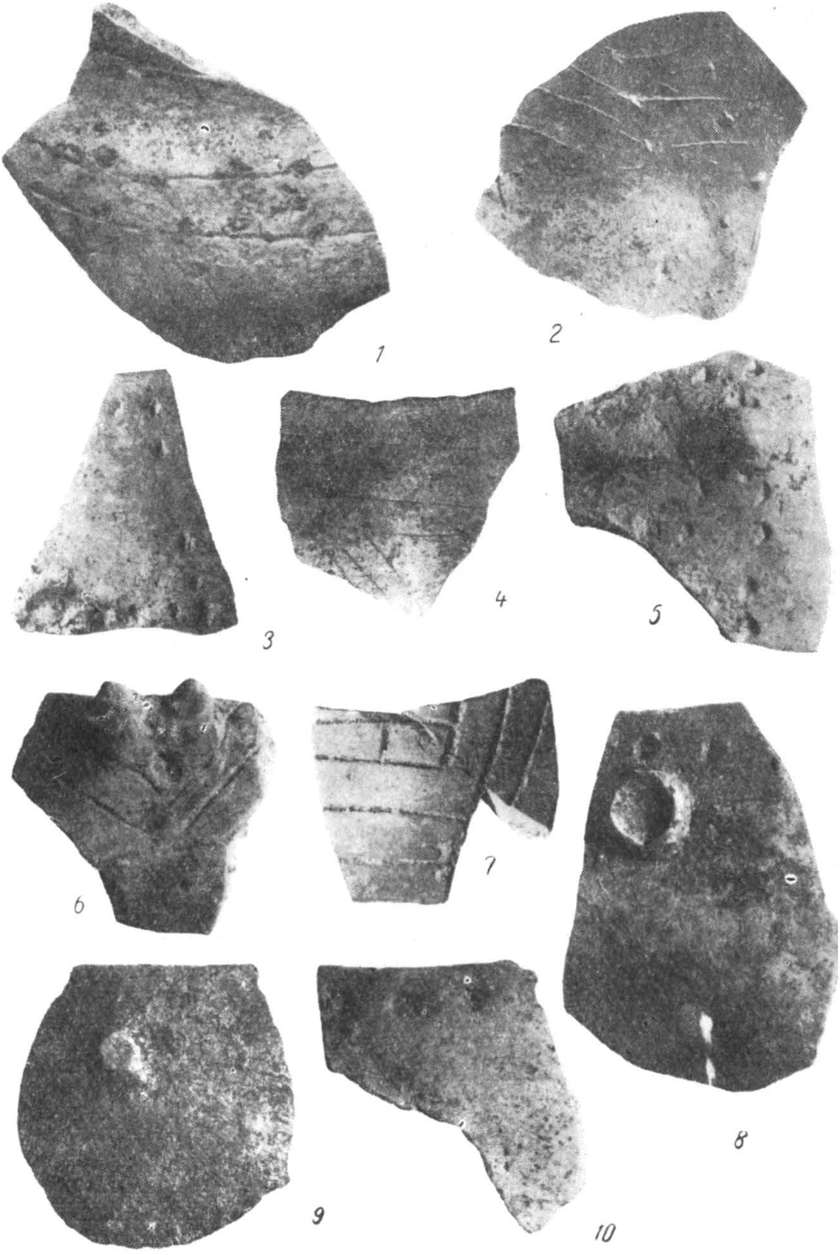

Fig. 3. — Ceramică liniară.

şi mai bine arsă, mai puţin grosolană, cu pereţi mai subţiri şi adeseori modelată cu destulă atenţie.

Starea fragmentară a materialului ceramic nu ne permite o precizare prea amănunţită a formelor, dar se poate remarca frecvenţa bolurilor semisferice, unele cu buza îngroşată, precum şi unele forme de pahare (?) cu gîtul înalt şi corpul uşor bombat; nu lipsesc nici vasele mari cu gîtul drept, cilindric şi corpul relativ bitronconic.

Decorul categoriei fine foloseşte linii drepte sau semicirculare, paralele, dispuse orizontal, vertical sau oblic, întrerupte de capete de note rotunde sau prelungi (fig. 3/1, 2, 4, 6); alteori se reduce la împunsături mai mult sau mai puţin fine, uneori simple puncte de formă triunghiulară, ca pe un fragment de la Cipău[2] (fig. 3/3, 5). Acest ornament rezultă desigur din eliminarea liniilor ce unesc capetele de note în decorul obişnuit. La Tîrpeşti aceste mici triunghiuri se întîlnesc şi pe fragmente de pe care nu lipsesc liniile orizontale. În ceea ce priveşte decorul celorlalte două categorii, el se rezumă la alveole dispuse orizontal sub buza vaselor (în general boluri) şi la proeminenţe ascuţite sau proeminenţe-buton (fig. 3/8, 9); rar apare şi decorul cu unghia, de tradiţie Criş. Excepţie face însă un vas relativ globular, cu gîtul cilindric, aparţinînd celei de-a treia categorii ceramice, al cărui decor copiază şi combină decorul primei categorii. Partea superioară a vasului este împărţită în metope prin linii incizate vertical, iar metopele sînt decorate cu diverse motive: unele cu linii semicirculare, altele cu meandre. Decorul este completat cu capete de note, cu grupe de proeminenţe prelungi, avînd cîte una sau două adîncituri şi cu un şir de împunsături triunghiulare la baza gîtului (fig. 4).

Din punct de vedere stilistic, ceramica liniară din aşezarea de la Tîrpeşti aparţine etapelor IV şi V (din periodizarea lui Eug. Comşa), ultima etapă continuîndu-şi, destul de probabil, existenţa pînă la începutul culturii Precucuteni I. Degenerarea capetelor de note muzicale, pînă la trasarea lor ca simple liniuţe incizate unind două linii orizontale — tipul Zseliz — precum şi decorul de puncte imprimate dispuse în linii orizontale sau verticale (fig. 3/3, 5), decor aproape identic cu acela întîlnit pe unele fragmente ceramice de la Traian-Dealul Viei, par a îndreptăţi această ipoteză. Tot în sprijinul celor susţinute de noi mai vine şi decorul unui fragment de bol din a doua categorie ceramică, unde alveolele obişnuite au fost înlocuite cu pătrate adînci din interiorul cărora a fost scoasă pasta (fig. 3/10). Această nouă tehnică de decorare, străină triburilor liniare, trebuie să fi apărut numai în urma unui contact (direct sau indirect) cu purtătorii unei culturi (probabil Boian) care cunoştea excizia. Menţionăm în plus că ceramica liniară de la Tîrpeşti îşi găseşte bune analogii la Nezvisco[3], aşezare atribuită unei faze tîrzii a ceramicii liniare.

Raliindu-ne punctului de vedere potrivit căruia locuirea liniară din Moldova îşi prelungeşte existenţa pînă la începutul culturii Pre-

[2] N. Vlassa, *Cultura ceramicii liniare în Transilvania*, în *SCIV*, X, 1959, 2, fig. 2/5.

[3] D. Passek şi V. Cerniş, *Памятники культуры линейноленточной керамики на территории СССР*, Moscova, 1963, pl. II—VIII.

cucuteni[4] (faza I), aducînd un substanțial aport la formarea acestei ultime culturi, putem înlătura implicit și semnul de întrebare introdus în tabelul cronologic al neoliticului moldovenesc[5]; notăm că deocamdată este vorba de o ipoteză de lucru pe care o confirmă tot mai mult desco-

Fig. 4. — Vas aparținînd culturii ceramicii liniare.

peririle de ceramică liniară din așezarea de la Tîrpești, asupra cărora nu putem insista acum.

Această ipoteză are desigur implicații destul de mari. Este cunoscută acum pătrunderea triburilor liniare în nordul Munteniei[6], precum și aportul adus de triburile liniare la formarea culturii Boian (faza Bolintineanu)[7]. Ar trebui prin urmare acceptată pentru Moldova o dăinuire a culturii ceramicii liniare pînă la începutul fazei Precucuteni I. Lucrurile nu par de loc imposibile, dacă avem în vedere descoperirile de la Sudiți[8], unde, după părerea noastră, un liniar tîrziu coborît din Moldova pare să-și fi dat mîna cu faza Bolintineanu. O contribuție la lămurirea acestei probleme ar putea aduce și cultura Hamangia. În cimitirul de la Cernavoda[9], pe vase aparținînd fazei vechi a culturii Hamangia, apare

---

[4] Vladimir Dumitrescu, *Complexul cultural Cucuteni*, în *Istoria României*, I, București, 1960 și *Originea și evoluția culturii Cucuteni-Tripolie*, în *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 54.

[5] D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 12.

[6] V. Teodorescu, *Date preliminare privind cultura cu ceramică liniară din teritoriul de la sud de Carpați al României*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 223 și urm.

[7] Sebastian Morintz, *Die Jungsteinzeitlichen Funde in Cernica (Bukarest)*, în *Dacia*, N.S., VII, 19, p. 40–41, 50, 52.

[8] V. Teodorescu, *op. cit.*

[9] D. Berciu și Sebastian Morintz, *Săpăturile de la Cernavoda*, în *Materiale*, V, 1959, p. 102, fig. 4/1.

un decor meandric similar aceluia de pe vasul amintit de la Tîrpeşti (decor ce diferă doar ca tehnică de execuţie) şi care credem că s-ar putea explica printr-o influenţă liniar-ceramică asupra culturii Hamangia, limitele de difuzare ale acestor culturi apropiindu-se tot mai mult. Notăm că şi forma vaselor este identică, deosebirea mare în ceea ce priveşte dimensiunile fiind explicabilă prin rolul lor funcţional total diferit.

Pe de altă parte, trebuie ţinut seama şi de apariţia unor bogate aşezări cu ceramică liniară şi în R.S.S. Moldovenească[10], descoperiri ce completează harta răspîndirii purtătorilor acestei culturi, dîndu-ne posibilitatea aprofundării influenţelor pe care le-au putut transmite şi primi de-a lungul drumului parcurs atît în timp cît şi în spaţiu. Dacă descoperirile viitoare vor putea atesta prezenţa purtătorilor culturii ceramicii liniare pînă în preajma Mării Negre sau a Dunării dobrogene, sau pe a culturii Hamangia la nord de Dunăre, se va dovedi ca posibil contactul direct dintre cele două culturi. După părerea noastră el trebuie să se fi produs între faza finală a culturii liniare şi începutul culturii Hamangia, înţelegînd prin aceasta, un moment imediat următor pătrunderii sau formării culturii Hamangia în Dobrogea. Desigur că aceste influenţe s-au putut produce şi prin intermediul culturii Boian (faza Bolintineanu), dar elementele transmise nu par a fi trecut şi prin filiera acestei culturi, ci sînt doar prelucrate în maniera culturii cu ceramică liniară şi deci preluate probabil direct.

Prezenţa ceramicii liniare în regiunea de dealuri subcarpatice dovedeşte că triburile respective nu au preferat, aşa cum s-a susţinut[11], aproape exclusiv regiunile de cîmpie sau stepă, ci se poate spune că au ocupat deopotrivă regiunile de dealuri şi zona de podiş a Moldovei; în favoarea acestei concluzii pledează şi aşezarea de la Traian-Dealul Fîntînilor.

Locuirea precucuteniană. Aşa cum am arătat la început, deosebit de bogat este stratul precucutenian, în care am dezvelit şi cercetat 10 locuinţe, toate aparţinînd fazei Precucuteni III, precum şi numeroase gropi. Locuinţele pot fi împărţite în două categorii: prima, cuprinzînd locuinţe de dimensiuni relativ mari (variind între 35—77 m^2), cea de-a doua, locuinţe de dimensiuni mai reduse (între 12—30 m^2). Toate sînt însă locuinţe de suprafaţă, de formă rectangulară. Lutul lipiturii pereţilor este bine frămîntat şi dens, pomosteala folosind în amestec multă pleavă şi uneori pietricele; arderea s-a făcut în general la roşu-cărămiziu în locuinţele mari, unde sigur era mai multă lemnărie, chirpiciul locuinţelor mici avînd un aspect mai negricios; majoritatea bulgărilor poartă urmele trestiei sau a lemnăriei folosite la construirea pereţilor.

Exceptîndu-se loc. nr. 6 şi o porţiune limitată, amenajată în formă de platformă de lut ars, din loc. nr. 3, toate celelalte locuinţe n-au avut platformă, iar dărîmăturile pereţilor aveau aspectul unor îngrămădiri masive de chirpic, ca în cazul unora dintre locuinţele cucuteniene. În loc. nr. 6 a fost descoperit şi un cuptor, bine păstrat, de formă dreptunghiulară, de 2 × 1,60 m, avînd rama exterioară rotunjită la colţuri şi destul de bine conservată, iar în interior calupuri de chirpici pe care

[10] T. Passek şi E. Cerniş, *op. cit.*

[11] Eug. Comşa, *Ceramica liniară pe teritoriul R.P.R. şi în regiunile vecine*, în *SCIV*, XI, 1960, 2, p. 230.

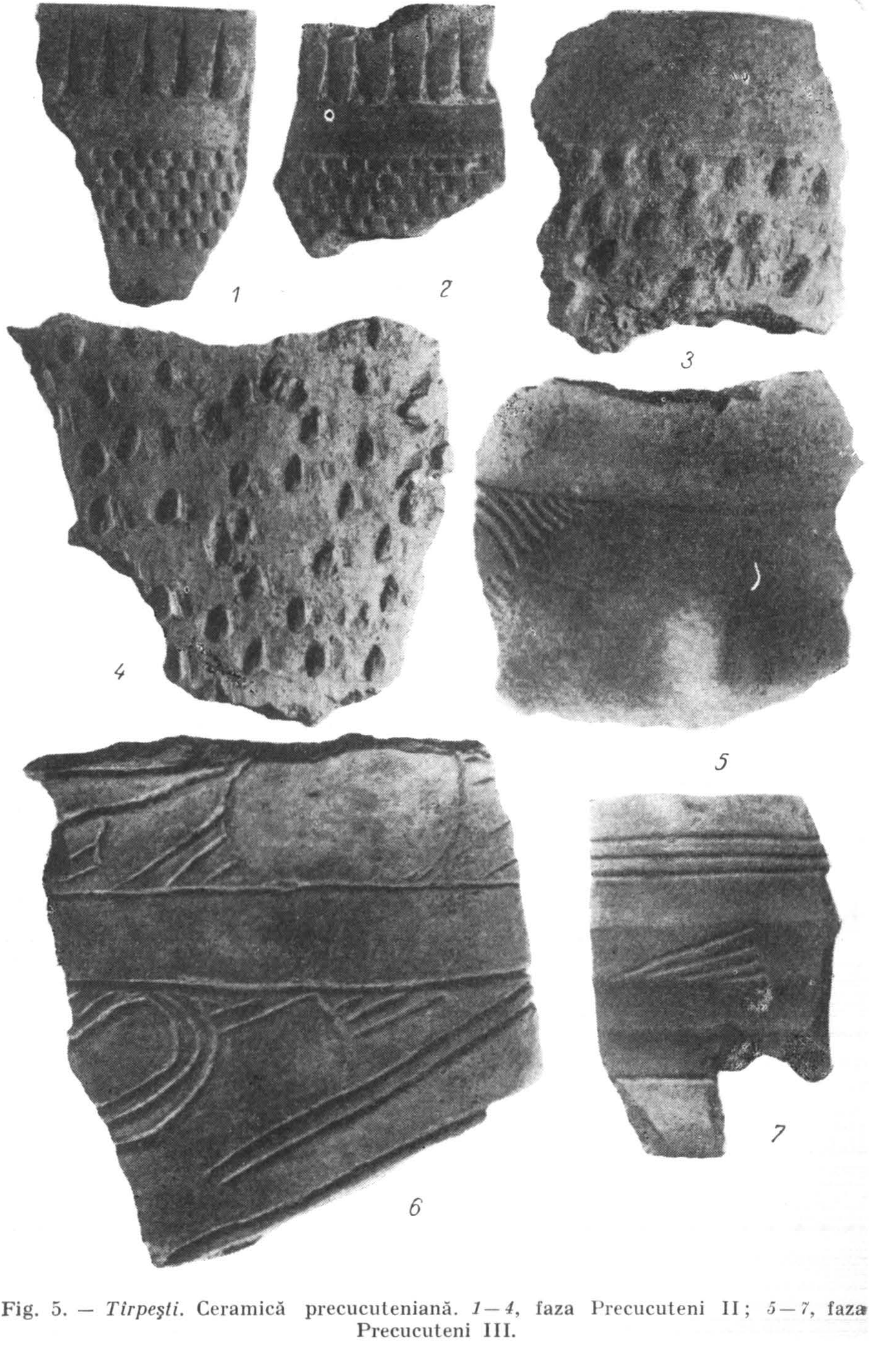

Fig. 5. — *Tîrpeşti*. Ceramică precucuteniană. *1—4*, faza Precucuteni II; *5—7*, faza Precucuteni III.

se sprijinea bolta cuptorului (fig. 8). Atît bolta cît şi pereţii erau prăbuşiţi în interiorul lui. Vatra cuptorului, exceptînd o porţiune din mijloc distrusă de prăbuşirea bolţii, s-a păstrat pe o bună parte din suprafaţa iniţială. Vatra şi baza bolţii cuptorului au fost aşezate direct pe pămînt, în timp ce rama exterioară a lui era construită pe platforma locuinţei. Descoperirea aceasta este, deocamdată, singulară atît la Tîrpeşti cît şi în aria culturii Precucuteni. Gura cuptorului era îndreptată oarecum spre latura de est a locuinţei, latură pe care foarte probabil se află şi uşa.

Deşi s-a dat o atenţie deosebită demontării locuinţelor, nu s-a putut preciza decît în foarte puţine cazuri existenţa pereţilor despărţitori (mai ales la locuinţele cucuteniene) şi în nici un caz, exceptînd o locuinţă cucuteniană, nu s-a putut preciza cu certitudine locul intrării. Este destul de verosimil că intrarea era pe latura opusă vetrei.

Trebuie remarcată, ca o caracteristică generală a locuinţelor precucuteniene, sărăcia de material ceramic întreg sau întregibil; pe temeiul acestei observaţii se poate emite ipoteza unei părăsiri relativ liniştite a aşezării.

O observaţie interesantă este aceea făcută în loc. nr. 4, sub nivelul căreia a fost găsit îngropat un văscior (fig. 6/4; fig. 7), după ce în prealabil fusese trecut prin foc (vasul fiind ars secundar). Este desigur vorba aici de un ritual îndeplinit înainte de construirea locuinţei; o atare practică rituală a fost frecvent întîlnită în cursul fazei A—B a culturii Cucuteni (la Traian-Dealul Fîntînilor[12] şi la Corlăteni), dar deocamdată constatarea de la Tîrpeşti este încă izolată în cuprinsul culturii Precucuteni. Recent însă a fost întîlnită şi în aşezarea din faza Cucuteni A de la Bereşti[13], dovedind şi pe această cale o continuitate de practici magico-religioase şi de populaţie între culturile Precucuteni şi Cucuteni A. Merită menţionat şi faptul că şi vasul de la Tg. Bereşti — ca şi cel de la Tîrpeşti — a fost trecut prin foc înainte de îngropare.

Am amintit mai înainte că în stratul precucutenian au fost precizate două niveluri; această afirmaţie se sprijină pe de o parte pe observaţii stratigrafice, întrucît s-au putut surprinde unele suprapuneri, iar pe de altă parte pe considerente stilistice. Observaţiile stratigrafice au fost făcute în loc. nr. 3, care suprapunea parţial o groapă (şi locuinţa şi groapa aparţineau culturii Precucuteni), în tranşeea IV şi în loc. nr. 6, sub nivelul căreia s-a descoperit o vatră precucuteniană. Situaţia din zona locuinţei nr. 6 este deosebit de interesantă; după demontare s-a constatat că sub nivelul ei exista un strat de 10—20 cm de lut nisipos în cuprinsul căruia am descoperit diverse fragmente ceramice, iar la baza lui, vatra precucuteniană amintită. Sîntem aproape sigur în faţa nivelării resturilor unei locuinţe dărîmate dar neincediate, peste care s-a construit o alta, care a sfîrşit prin incediu. Şi poate tocmai lipsei unui final violent să datorăm şi absenţa resturilor de locuinţe din primul nivel precucutenian.

Această observaţie rămîne desigur valabilă pentru locuinţele de suprafaţă, dar este interesant de amintit că în cel puţin trei cazuri,

[12] Hortensia Dumitrescu şi Vladimir Dumitrescu, *Săpăturile de la Traian-Dealul Fîntînilor*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 173.

[13] I. T. Dragomir, *Săpături arheologice la Tg. Bereşti*, în *Danubius*, I, Galaţi, 1967, p. 43, fig. 4/1. M. Petrescu-Dîmboviţa, căruia îi mulţumim şi pe această cale, ne semnalează că şi la Truşeşti au fost descoperite vase puse ca ofrandă înainte de construirea locuinţei.

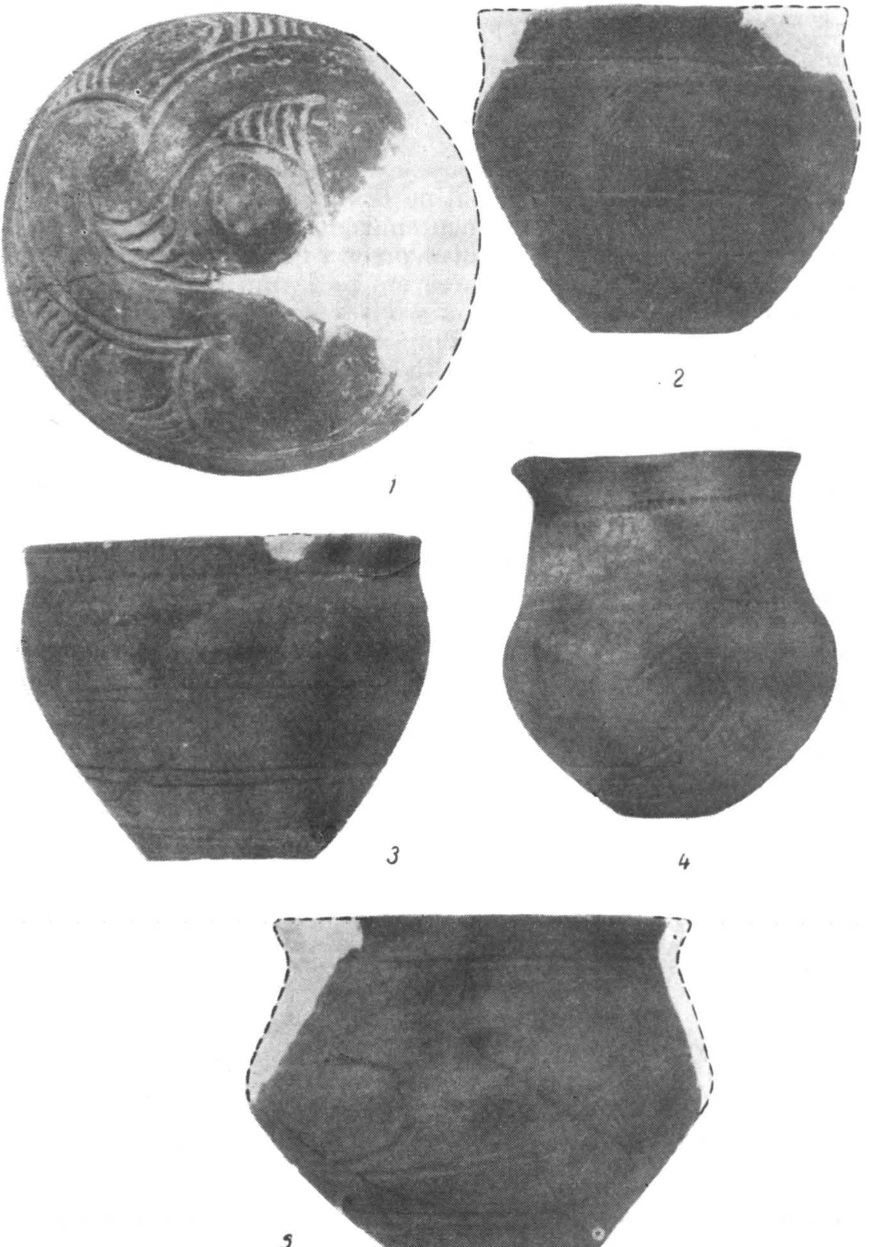

Fig. 6. — *Tîrpeşti*. 1—4, Ceramică precucuteniană; *5*, vas Cucuteni A1.

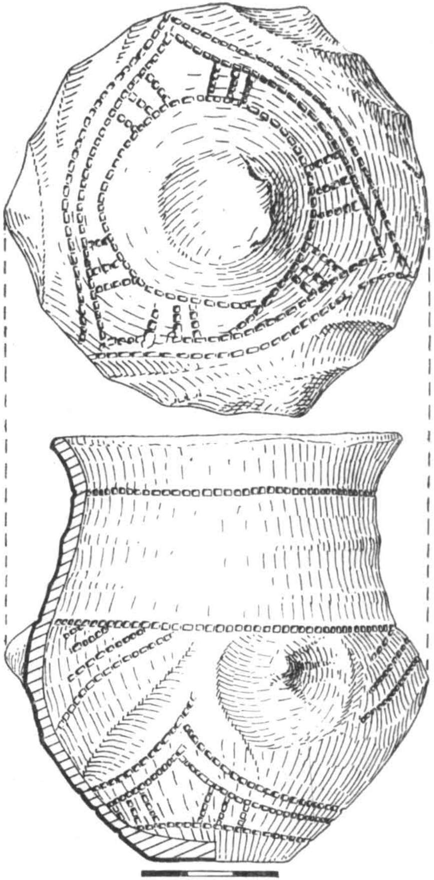

Fig. 7. — Vas precucutenian,

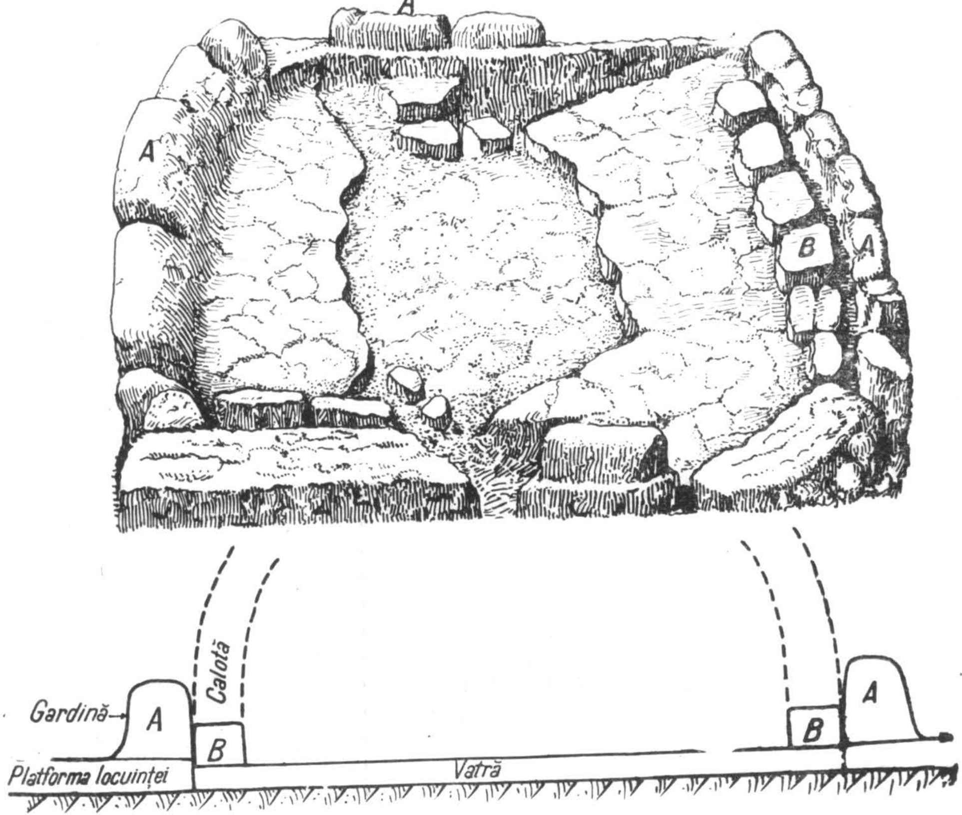

Fig. 8. — Cuptorul din interiorul loc. 6 (precucuteniană).

noi am descoperit şi alveolări precucuteniene de dimensiuni foarte mari, care nu pot fi decît resturi de bordeie. În tranşeea VI, s-a degajat parţial un astfel de bordei. El a fost descoperit pe la aproximativ 1,60—1,65 m adîncime, îngustîndu-se mereu pînă la 2,45—2,50 m şi avînd forma unei alveolări în pantă cu gropi în interior. Este adevărat că această formă de bordei „accidentat" ne este cunoscută de la purtătorii culturii cu ceramică liniară, dar el nu a fost încă semnalat în cadrul culturii Precucuteni. Alveolările şi o parte din gropi ţin de primul nivel precucutenian de la Tîrpeşti, în timp ce în locuinţe nu au fost descoperite decît materiale de tip Precucuteni III.

Ar mai fi de remarcat, atît în cuprinsul locuinţelor cît şi în cel al gropilor, marea cantitate de oase de animale, care indică rolul jucat de creşterea animalelor domestice şi de vînarea celor sălbatice, pe lîngă cultivarea plantelor, în economia neoliticului mijlociu. Şi poate n-ar fi prematur să vorbim chiar de o creştere a rolului bărbatului în această economie, cu atît mai mult cu cît figurinele masculine încep să apară încă de la acest nivel.

După cum aminteam încă de la început, au fost identificate şi cercetate şi trei şanţuri, dintre care două precucuteniene.

Primul este de mici dimensiuni, nedepăşind adîncimea de 2,80 m faţă de nivelul actual al solului (1,70 m adîncime de la nivelul de săpare şi 1 m lărgime maximă) şi trebuie să fi fost săpat într-un prim moment al aşezării, căci două dintre locuinţele din al doilea nivel precucutenian au fost construite peste el, dovadă certă a scoaterii lui din funcţiune în timpul fazei Precucuteni III. Avînd în vedere dimensiunile lui reduse, rolul lui nu putea fi acela al unui şanţ de apărare, ci se limita, destul de probabil, la unul de ordin gospodăresc care deocamdată ne scapă (poate era un şănţuleţ pentru paza vitelor). De altfel aşezarea primei faze precucuteniene a depăşit mult limitele acestui şănţuleţ.

În ceea ce priveşte cel de-al doilea şanţ, el este sigur şanţul de apărare al locuirii din faza Precucuteni III; el a avut o adîncime de 1,90 m de la nivelul de săpare şi o lărgime de aproximativ 3 m. Nici una din locuinţele de suprafaţă ale acestei faze nu a trecut dincolo de limitele lui, iar materialul de umplutură era tipic fazei Precucuteni III.

Ca tehnică de lucru şi de ardere, ceramica precucuteniană de la Tîrpeşti este unitară în ambele niveluri şi se împarte în două categorii: a) ceramică de uz comun cu cioburi pisate în compoziţie, inegal arsă, brun-gălbuie la exterior, negricioasă pe faţa interioară şi cenuşie în miezul peretelui, netezită şi uneori lustruită, de regulă în zona gîtului; formele sînt în general mari, cu excepţia vaselor cu pîntec bombat şi buza dreaptă, dar ele nu pot fi precizate din pricina excesivei fragmentări a materialului; ornamentul folosit este în special barbotina mai mult sau mai puţin organizată; b) ceramică fină, din pastă bine frămîntată şi bine arsă la cenuşiu, cenuşiu-brun, cenuşiu-negricios şi brun-roşcat; lustruirea mecanică s-a făcut cu atenţie (lustrul păstrîndu-se uneori destul de bine). În ceea ce priveşte formele şi decorul, în nivelul cel mai vechi precucutenian, întîlnim frecvent văscioarele scunde globulare, cu buza mai mult sau mai puţin evazată; străchinile cu picior, suporturile, străchinile cu buza puternic evazată, precum şi vasele cu partea inferioară tronconică şi fundul bombat sînt mai puţin frecvente.

Fragmentele de picioare de vase decorate cu incizie adîncă sînt destul de numeroase. Decorul constă în crestături pe buză, impresiuni cu un instrument plat de os crestat pe una din muchii (pieptene ?), linii paralele mai mult sau mai puţin adîncite, şiruri de împunsături lunguieţe făcute cu un instrument ascuţit, fine caneluri oblice sau orizontale, precum şi spirale, proeminenţe organice înconjurate de caneluri etc.

În proporţie mai redusă întîlnim decorul excizat în formă de şah degenerat, acela în formă de dinţi de lup combinat uneori cu pictură crudă cu ocru roşu (fig. 5/1, 2), acela ciupit sau imprimat cu unghia (fig. 5/3, 4), precum şi acela adînc incizat. Întreaga gamă ceramică menţionată mai sus o întîlnim la Larga Jijia (aşezare tipică Precucuteni II).

Din nivelul următor precucutenian dispar străchinile cu buza mult evazată, decorul excizat în formă de şah, acel în formă de dinţi de lup, cel ciupit sau imprimat cu unghia, precum şi cel adînc incizat. Ceramica acestui nivel (fig. 5/5—7 ; fig. 6/1—4) îşi află bune analogii la Traian-Dealul Fîntînilor, Izvoare I2, Andrieşeni etc. (toate aşezări tipice pentru faza Precucuteni III).

Nu trebuie neglijată nici apariţia la Tîrpeşti, în primul nivel precucutenian, a şlefuitorului de os, tipic pentru primele două faze ale culturii Precucuteni, dar lipsind complet după cît se pare din aşezările fazei Precucuteni III. Pe de altă parte în însăşi plastica antropomorfă de la Tîrpeşti avem şi elemente mai vechi ce au la bază tradiţii Precucuteni I (Traian-Dealul Viei). Plastica antropomorfă de la Tîrpeşti se împarte în trei mari categorii : una o constituie figurinele, puţine la număr, asemănătoare celor de la Dealul Viei, plate, fără decor şi cu partea inferioară conică ; o a doua include figurinele tipice Precucuteni III, steatopige (fig. 9/1—5) ; o a treia anunţă plastica cucuteniană cu decor striat. Bazîndu-ne atît pe observaţiile stratigrafice cît şi pe faptele enunţate mai sus putem afirma că locuirea precucuteniană de la Tîrpeşti începe încă din faza Precucuteni II. În ceea ce priveşte încetarea acestei locuiri, ea se poate plasa aproape cu certitudine la sfîrşitul fazei Precucuteni III, fapt confirmat printre altele de folosirea decorului incizat în combinaţie fie cu pictura albă înainte de ardere, fie cu decorul lustruit, de prezenţa cîtorva fragmente ceramice Gumelniţene (A1 — de „import", este vorba de fragmente de vase cu jgheab, străine ariei cucuteniene), precum şi de prezenţa plasticii mai sus amintite, decorată cu incizii adînci (precursoare ale minunatelor exemplare Cucuteni A), necunoscută la Traian-Dealul Fîntînilor şi la Izvoare I2, dar prezentă la Andrieşeni[14]. Precizăm că nu este vorba de decorul striat tipic culturii Cucuteni A, ci de un decor mai primitiv ce stă la baza acestuia ; de altfel şi forma figurinelor este mai apropiată de tipurile cucuteniene.

Întrucît, am utilizat terminologia folosită şi în *Istoria României* în ceea ce priveşte cultura Precucuteni şi deci implicit am adoptat punctul de vedere al cercetătorilor de la Traian-Dealul Viei, potrivit căruia aşa-zisa cultură Zăneşti constituie prima fază a culturii Precucuteni şi nu este nicidecum o fază a culturii Boian (Giuleşti) şi că din această

---

[14] Adrian Florescu, *Săpăturile de salvare de la Andrieşeni*, în *Materiale*, V, 1959, p. 332, fig. 4.

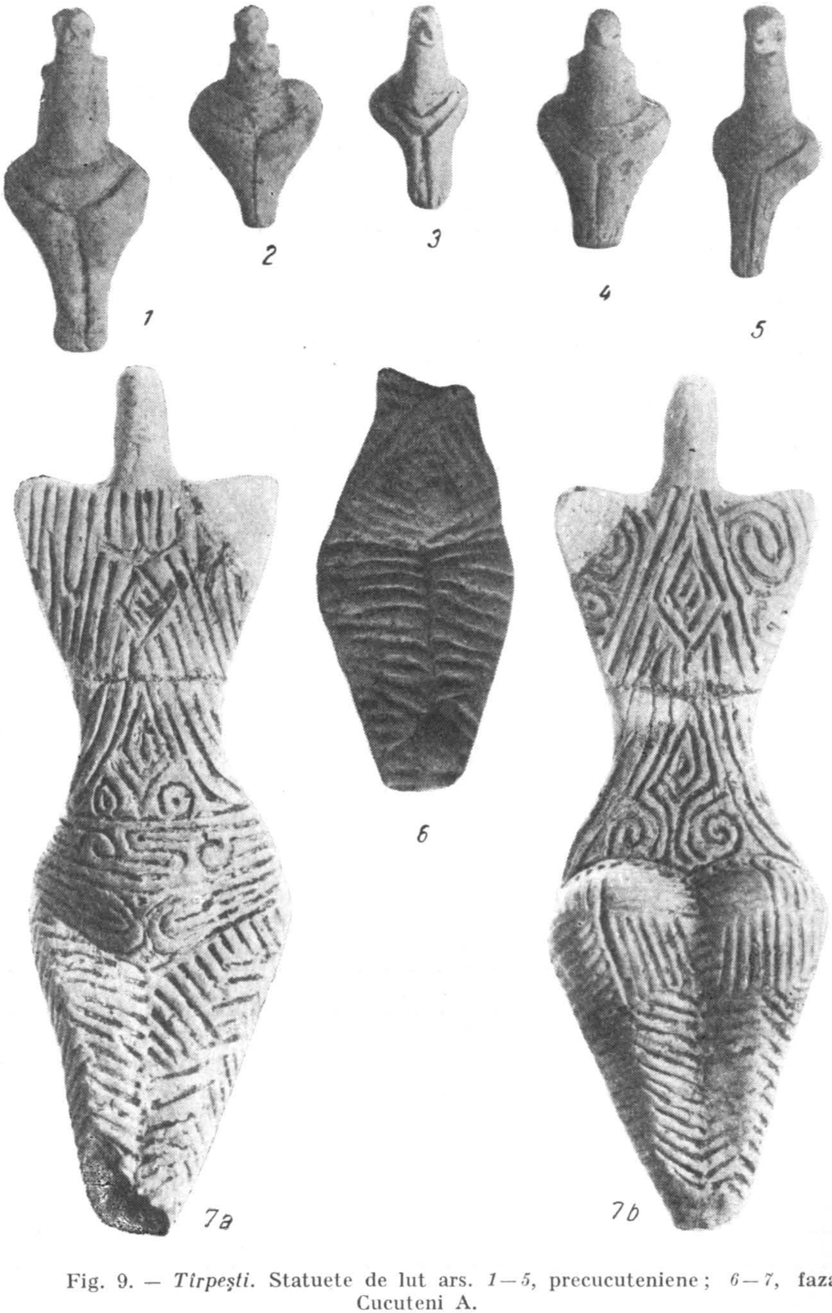

Fig. 9. — *Tîrpeşti.* Statuete de lut ars. *1–5*, precucuteniene; *6–7*, faza Cucuteni A.

primă fază s-au dezvoltat în mod organic celelalte două[15] (deci şi aspectul Tîrpeşti), socotim util să indicăm cîteva din faptele care îndreptăţesc această concluzie şi pe care s-a pus mai puţin accentul pînă în prezent, oprindu-ne mai ales asupra acelor elemente care se vor continua şi în fazele următoare. 1) Atît tipul de aşezare cît şi tipul de locuinţă al fazei Giuleşti diferă de Precucuteni I. La Traian-Dealul Viei avem de-a face cu o aşezare întărită şi cu locuinţe de suprafaţă, dintre care unele cu platformă[16], lucru nedocumentat pînă în prezent în faza Giuleşti, unde predomină bordeiele, deşi nu lipsesc nici locuinţele de suprafaţă[17], şi unde nu există şanţ de apărare. 2) Spre deosebire de faza Giuleşti, faza Precucuteni I cunoaşte toporul mare plat, toporul calapod, pe cel perforat, precum şi obsidiana şi microlitele (acestea fiind prezente şi în Bolintineanu), toate moştenite din cultura cu ceramică liniară. 3) Faza Precucuteni I utilizează de asemenea în cantitate mare uneltele de os şi mai ales şlefuitoarele — bun aproape exclusiv al culturii Precucuteni —, pe cînd în faza Giuleşti a culturii Boian uneltele de os sînt mai rare. 4) În directă legătură cu numărul mare al uneltelor de os şi al oaselor descoperite în aşezările precucuteniene stă şi una din ocupaţiile de bază a lor, creşterea animalelor şi vînatul, jucînd un rol precumpănitor în viaţa triburilor precucuteniene. 5) Aşezările Giuleşti au fost de scurtă durată, lucru ce nu se poate spune despre aceea de la Dealul Viei. 6) În ceramica precucuteniană s-au remarcat în repetate rînduri o serie de influenţe cu totul străine ariei Boian.

S-a arătat mai demult existenţa în aria culturii Precucuteni a unor elemente de tradiţie Turdaş, indicîndu-se ca zonă de contaminare a elementelor Boian cu acestea o zonă vestică, poate chiar Banatul şi preconizîndu-se o infiltrare în Moldova dinspre apus de-a lungul Mureşului şi afluenţilor lui[18]. Ţinînd seama de toate elementele enumerate mai sus, străine artei Giuleşti, dar prezente în faza Precucuteni I, faptul pare verosimil cu atît mai mult cu cît aşezarea de la Rugineşti (de tip Precucuteni I) se află pe valea Trotuşului, deci pe una din căile de acces din Transilvania spre Moldova. S-au menţionat în repetate rînduri atît de către D. Berciu[19] şi H. Dumitrescu[20] (fără a se intra prea mult în amănunte) şi influenţele culturii Hamangia asupra culturii Precucuteni. Lăsînd de o parte elementele acestor influenţe care s-au transmis fazei Precucuteni II prin intermediul fazei Precucuteni I, trebuie să menţionăm că aceste legături, statornicite după părerea noastră încă de la nivelul culturii cu ceramică liniară, au devenit aproape permanente în fazele următoare atît cu vestul, cît şi cu sudul şi bineînţeles, cu estul; aşa cum se arăta destul de recent, cultura Bugului sudic aducîndu-şi

[15] Vezi nota 3.

[16] Vladimir şi Hortensia Dumitrescu, *Raport preliminar asupra săpăturilor de la Traian-Dealul Viei*, 1960–1961 (în manuscris).

[17] Eug. Comşa, *Consideraţii cu privire la evoluţia culturii Boian*, în *SCIV*, V, 1954, 3–4, p. 366–367.

[18] Hortensia Dumitrescu, *Contribuţii la problema originii culturii Precucuteni*, în *SCIV*, VIII, 1957, 1, p. 53–69.

[19] D. Berciu, *Une civilisation néolithique récemment découverte en Roumanie : la civilisation de Hamangia*, in *Nouvelles études d'histoire*, Bucureşti, 1955, p. 42; *Cultura Hamangia. Noi consideraţii*, vol. I, Bucureşti, 1966.

[20] Hortensia Dumitrescu, *op. cit.*, p. 66.

şi ea aportul la formarea culturii Precucuteni[21]. Fără aceste permanente legături şi contacte nu putem explica nici fragmentele de piciorușe de măsuțe de cult (descoperite la Tîrpeşti şi prezente în România doar în culturile Criş şi Turdaş, lipsind deci total în Boian), nici decorul împuns de tip Turdaş, dispus în benzi, mărginite sau nu de linii incizate, nici pe cel împuns fin de tip Hamangia, transpus şi tratat mai apoi în maniera ce va deveni tipic precucuteniană. Pe un fragment ceramic descoperit la Tîrpeşti (asemănător ca tehnică cu ceramica Hamangia) s-a descoperit un astfel de decor dispus în benzi radiale spre fundul vasului. Şi o serie de forme, cum ar fi de pildă vasele cu gît tronconic canelat şi corpul globular din cultura Precucuteni nu-şi găsesc bune analogii decît în ceramica din cimitirul Hamangia de la Cernavoda. Ar mai fi de menționat pe linia aceloraşi influențe, replica precucuteniană a „gînditorului" de la Cernavoda, replică descoperită la Tîrpeşti şi executată într-o formă mai rudimentară. De altfel la Tîrpeşti mai există şi alte figurine ce indică de asemenea influențe ale culturii Hamangia. Acceptînd, cum este şi firesc, exercitarea atîtor influențe ale culturii Hamangia asupra culturii Precucuteni, nu putem să nu ne gîndim şi la un revers al acestora, precum şi la eventuala zonă de contact între cele două culturi, poate în nordul Dobrogei, sudul Moldovei sau în sudul R.S.S. Moldoveneşti. Rămîne o sarcină a cercetărilor viitoare, stabilirea zonelor de contact, precum şi precizarea elementelor precucuteniene în cuprinsul ariilor culturilor învecinate.

Descoperirile făcute în ultimii ani în tell-ul Sava (Varna[22]), cît şi publicarea unor materiale provenite de la Mangalia[23] sau dintr-o localitate necunoscută din Dobrogea[24], nu sînt de natură să simplifice problema, dar ele ne pun în fața unor realități de care trebuie să ținem seama. La Varna, cel puțin la unele vase atribuite de H. Vajsová orizontului mai nou, plasat la începutul fazei de trecere spre cultura Gumelnița, tehnica de decorare este tipică Precucuteni III[25]. Dacă ea reprezintă o evoluție proprie pe fond Marița, sau o pătrundere dinspre nord, rămîne de stabilit în viitor. În ce priveşte unul dintre vasele de la Mangalia, el îşi găseşte bune analogii la Traian-Dealul Fîntînilor [26]; aceleaşi bune analogii în cultura Precucuteni III le găsim şi pentru unele dintre vasele din Dobrogea, localitate necunoscută. După părerea noastră, ele sînt mai degrabă de apropiat de cultura Precucuteni III, sau de o influență directă a acesteia. Nu ar fi exclus ca ele să jaloneze un drum parcurs de precucutenieni spre zonele culturii Varna, dar problema rămîne deschisă cercetărilor viitoare, căci şi elementele Hamangia sînt la fel de prezente la Mangalia, unde nu lipsesc nici cele gumelnițene de început. Să fi constituit la acea vreme Dobrogea, sau regiunea de la nor-

---

[21] Vladimir Dumitrescu, *Originea şi evoluția culturii Cucuteni-Tripolie*, *loc. cit.*

[22] H. Vajsová, *Die Keramik des Varna-Typus in Nordostbulgarien*, în *AR*, XIX, 1967, 3, p. 350–351.

[23] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, I, Bucureşti, 1966, p. 67, fig. 24.

[24] *Ibidem*, p. 28, fig. 17/1–3.

[25] H. Vajsová, *op. cit.*, fig. 114/1; fig. 121/1, 4, 6, 7, 9.

[26] Vladimir Dumitrescu, *La station préhistorique de Traian*, în *Dacia*, IX–X, 1941–1944, p. 29, fig. 12/16. Vasul este aproape identic cu unul din vasele de la Mangalia; vezi D. Berciu, *op. cit.*, p. 67, fig. 24/1.

dul ei imediat, zona de contact Hamangia — Precucuteni III — Gumelnița de început?

Locuirea cucuteniană. După cum se observă, Moldova (mai ales Podișul Moldovenesc) se dovedește a fi foarte receptivă la o gamă bogată și variată de influențe pe care le prelucrează pe o anumită direcție și pe un fond local bine conturat, pînă la splendida ceramică cucuteniană, foarte bine reprezentată și ea în așezarea neolitică de la Tîrpești. Deși deocamdată, datorită încă nestudierii amănunțite a materialului ceramic descoperit în așezare, ar fi prematur să tragem concluzia unei continuități perfecte de viață la Tîrpești, de la sfîrșitul fazei Precucuteni II pînă la Cucuteni A2—A3, totuși această problemă poate fi pusă sub forma unei ipoteze pe baza cîtorva elemente de susținere a ei.

După cum am mai arătat, din nivelul cucutenian s-au cercetat în întregime 15 locuințe dispuse la întîmplare, nesistematic. Ca și locuințele precucuteniene și acestea sînt de formă rectangulară, de dimensiuni variabile (între 20—120 m²), cu sau fără platforme întregi sau parțiale, unele cu vetre interioare păstrate. Sistemul lor de construcție este cel îndeobște cunoscut, folosindu-se lutul pentru lipitură cu multă pleavă și uneori cu pietriș, mult lemn — de la nuiele pînă la lemne mari despicate — și stuf. Se cuvine menționată locuința 12 (cea mai mare, de aproximativ 120 m²) și care suprapunea parțial două locuințe precucuteniene (fig. 2/2), cu cel puțin două vetre interioare și cu pereți despărțitori (ale căror urme clare au fost descoperite), care ar putea fi sau locuința unei mari familii, sau un loc comun de adunare. La mai toate locuințele s-au descoperit pe bulgării proveniți de la pereți urmele unei lipituri subțiri de 2—2,5 cm, în pasta căreia nu există pleavă, ci nisip, și care păstrează pe față urme de vopsea de culoare alb-gălbuie; desigur o dovadă de necontestat a vopsirii și poate chiar a împodobirii pereților locuinței.

În ceea ce privește eventualele construcții auxiliare, cel puțin pînă în prezent nu avem nici un indiciu al existenței lor.

De asemenea n-au fost descoperite nici cuptoare pentru ars ceramică. Nici gropile nu sînt prea numeroase și nici bogate în resturi de bucătărie. Lipsa cuptoarelor de ars ceramica se datorește aproape sigur faptului că ele erau făcute (în așezarea de la Tîrpești) în afara limitelor așezării, pentru a se preveni eventualele incendii [27]. N-ar fi exclus ca întreaga operație a „fabricării" olăriei să se fi făcut în preajma sursei de apă, așa cum se procedează și azi la lucrarea chirpiciului, a cărămizilor și în unele cazuri chiar a vaselor. Și locuitorii terasei din faza Cucuteni A și-au întărit așezarea cu un șanț de apărare; întrucît traseul vechiului șanț al așezării precucuteniene era probabil reprezentat de o alveolare, cucutenienii au săpat șanțul lor aproximativ de-a lungul vechiului traseu, lărgindu-l și adîncindu-l parțial. Numai astfel ne putem explica de ce în unele zone întîlnim șanțul mai nou săpat în cel vechi, în alte zone două șanțuri alăturate, despărțite în profil doar în în partea lor inferioară (fig. 10), iar în altele numai o lărgire a șanțului precucutenian.

---

[27] A. László, căruia îi mulțumim și pe această cale, ne informează că la Drăgușeni a găsit o zonă afectată unor cuptoare de ars ceramică și nici un fel de locuință în preajmă. Descoperirea este de natură să argumenteze și să susțină ipoteza noastră, deși se cunosc și cazuri în care cuptoarele de ars se găsesc în cuprinsul așezării.

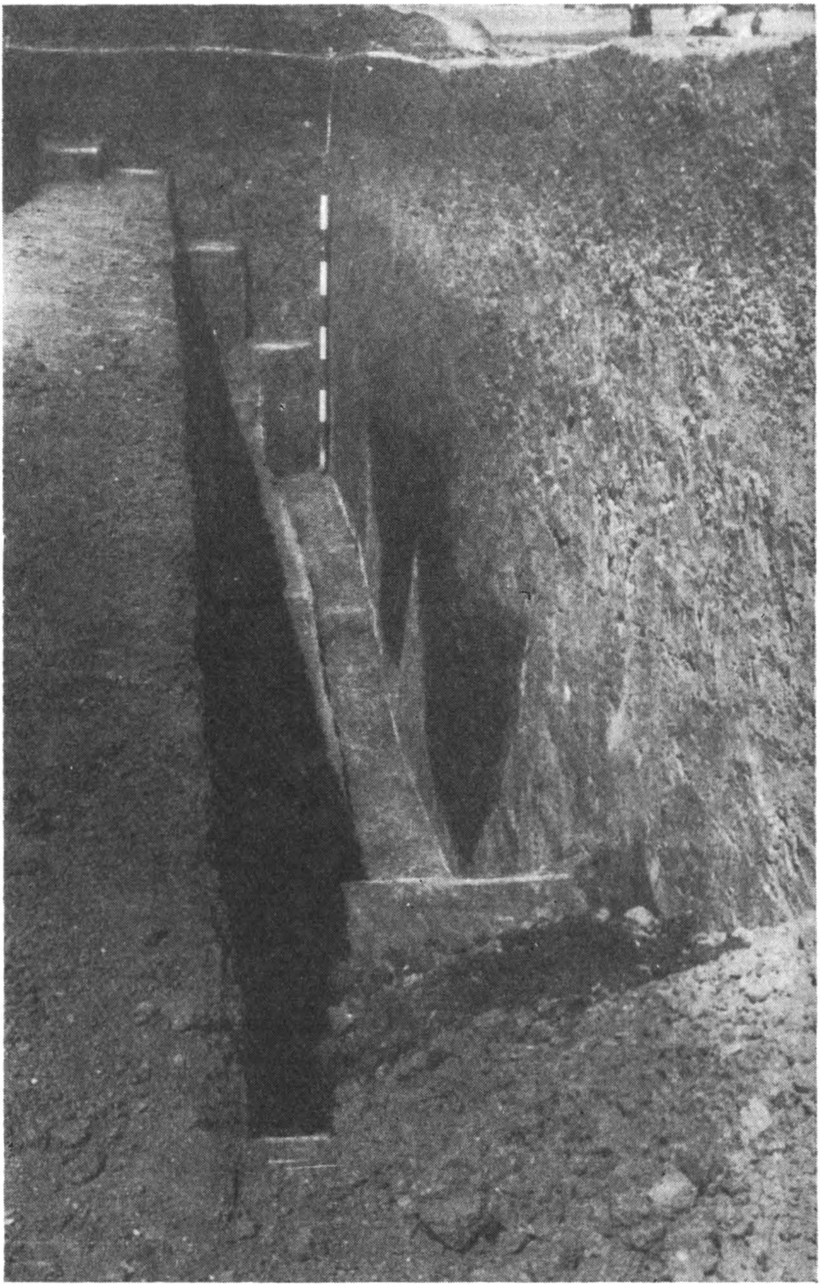

Fig. 10. — *Tîrpeşti.* Secţiune prin cele două şanţuri de apărare ale aşezării.

Locuirea cucuteniană s-a extins şi în afara limitelor acestui şanţ, dar indicii ale existenţei unui alt şanţ, care să includă şi noile locuinţe, nu au fost deocamdată descoperite.

Problema principală pe care o urmăream şi speram să o elucidăm, în cuprinsul stratului cucutenian, era aceea a existenţei sau inexistenţei unei etape Cucuteni A1 („Protocucuteni"), conţinînd numai ceramică bicromă. În două dintre locuinţele degajate în întregime (nr. 5 şi nr. 10, ultima distrusă parţial de gropi ulterioare) şi într-o alta degajată parţial (loc. nr. 20 bis) nu s-au găsit nici un fel de materiale ceramice cu pictură tricromă. Ni se pare însă prematur să tragem o concluzie definitivă pe temeiul acestor descoperiri, căci aşa cum am arătat, locuinţa nr. 10 a suferit de pe urma săpării unor gropi ulterioare, cu care ocazie s-ar fi putut înlătura eventualele materiale ceramice tricrome; locuinţa nr. 20 bis nu a fost degajată în întregime, iar în locuinţa nr. 5, două dintre vasele descoperite şi-au pierdut complet pictura. Nu trebuie neglijat de asemenea faptul că în chiar aşezarea de la Izvoare unde a fost sesizat pentru prima dată acest nivel — Izvoare II 1a — ceramica bicromă este precumpănitoare, dar nu lipsesc nici fragmentele tricrome[28]. Desigur nu putem nici respinge în mod empiric existenţa acestei etape, ea rămîne însă o problemă deschisă cercetărilor viitoare. Este adevărat că s-a afirmat că la Frumuşica s-ar fi descoperit o locuinţă (nr. 9) conţinînd numai ceramică bicromă[29], dar cercetătorul acestei aşezări a neglijat să menţioneze o astfel de descoperire în monografia publicată[30]. În plus, aşezarea de la Bîrlăleşti[31], despre care se credea că este o aşezare tipic Protocucuteniană, s-a dovedit a nu fi altceva decît o aşezare de tip Aldeni, menită poate să elucideze alte probleme ale neoliticului sud-moldovenesc, dar în nici un caz pe aceasta.

Demne de reţinut sînt două observaţii făcute în aşezarea de la Tîrpeşti, una privind evoluţia bicromiei spre tricromie, alta privind pictura tricromă propriu-zisă.

1. Nu rare sînt cazurile cînd pe lîngă culoarea albă, decoratorul a folosit linia incizată care, aşa cum s-a mai arătat[32], stă la baza liniei negre-ciocolatii de bordură, rezervînd uneori decorul din însuşi fondul vasului, decor pe care adesea îl vopsea în roşu sau brun şi apoi îl lustruia, tehnică cunoscută şi la Truşeşti. Pe de altă parte (este adevărat nu în mod frecvent), în pictarea vaselor înainte de ardere s-au folosit două culori — alb şi roşu-vişiniu — care împreună cu fondul au ca rezultat tricromia.

2. Încă din primii ani se remarcase la Tîrpeşti prezenţa unor materiale mai puţin frecvente în aşezările Cucuteni A. Este vorba de o categorie ceramică fină, de culoare roşie-cărămizie, pe care se pictează, rezervîndu-se din fond prin delimitare cu linii negre inegale, motive circulare, meandrice şi spiralice foarte spaţiate, restul vasului fiind vopsit cu culoare alb-lăptoasă care de cele mai multe ori este aproape complet

---

[28] Radu Vulpe, *Izvoare, Săpăturile din 1936—1948*, Bucureşti, 1957.

[29] Radu Vulpe, *Problemele neoliticului carpato-niprovian în lumina săpăturilor de la Izvoare*, în *SCIV*, VII, 1956, 1—2, p. 53 şi urm.

[30] C. Mătasă, *Frumuşica*, Bucureşti, 1946.

[31] În această aşezare am efectuat şi noi un sondaj.

[32] Vladimir Dumitrescu şi colaboratori, *Hăbăşeşti. Monografie arheologică*, Bucureşti, 1954.

ştearsă. Interiorul vasului este adeseori pictat sau vopsit numai cu alb. Acest decor (fig. 11/2) atît de spaţiat, este întîlnit destul de rar Piatra Şoimului (fost Calu), Izvoare, Frumuşica şi Văleni şi ceva mai des în aşezările de tip Ariuşd din Transilvania (Ariuşd, Hărman, Bod, Olteni etc.). Deşi în ceea ce priveşte acest decor nu se poate afirma că reprezintă o manieră de ornamentare tipică ceramicii cucuteniene de la Tîrpeşti, el fiind întîlnit şi în alte staţiuni Cucuteni A, totuşi în staţiunea noastră el reprezintă un procent sensibil mai mare decît în restul staţiunilor în care l-am semnalat.

Materialul ceramic luat în ansamblul lui se împarte în cele două categorii bine cunoscute: a) Ceramica de uz comun (precumpănind în unele locuinţe), lucrată dintr-o pastă ce foloseşte ca degresant cioburile pisate; pereţii arşi inegal cu o culoare brun-roşcată la suprafeţele exterioare ale peretelui (foarte gros) şi negricioasă în miezul lui. Frecvent întîlnite sînt chiupurile mari (vase de provizii), îngropate atît în preajma locuinţelor cît şi în cuprinsul lor. Decorul constă din caneluri sau şiruri de pastile paralele apăsate pe gîtul înalt al vasului, din alveole dispuse relativ regulat pe umăr (fig. 12/1) sau alteori din barbotină. b) Cea de-a doua categorie ceramică înglobează ceramica fină, bine arsă şi pictată, iar pe primul loc se situează aceea al cărei decor l-am descris mai sus. Tot în această categorie ar putea fi inclusă o subgrupă lucrată dintr-o pastă relativ bună, decorată cu incizii combinate cu pictură, în majoritate albă sau roşie.

Nu este, credem, lipsit de interes să remarcăm prezenţa la Tîrpeşti a unor fragmente ceramice al căror decor pictat cu o singură culoare, adică cu roşu-vişiniu pe fondul roşu-cărămiziu al vasului, ne îndreaptă spre aria culturii Petreşti, singura deocamdată în care-şi poate găsi bune analogii. Avînd în vedere concluziile la care au ajuns unii cercetători, potrivit cărora aportul culturii Petreşti la formarea complexului Ariuşd-Cucuteni-Tripolje este dintre cele mai mari[33], ne putem eventual gîndi că aceste apariţii izolate în aria culturii Cucuteni A ar fi de pus în legătură tocmai cu influenţele exercitate de purtătorii culturii Petreşti[34] asupra complexului mai sus menţionat, dacă nu cumva este vorba pur şi simplu de „importuri". Atît această remarcă, cît şi o serie de elemente precucuteniene surprinse în decorarea ceramicii Cucuteni A1 au implicaţii dintre cele mai importante, fixînd eventual aşezarea de la Tîrpeşti în chiar primul moment al formării noului aspect cultural. Dar răspunsul definitiv rămîne să fie dat după studierea amănunţită a întregului mate-

---

[33] Vladimir Dumitrescu, *Complexul cultural...*, *loc. cit.*; D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului...*, *loc. cit.*

[34] Iuliu Paul, în *Unele probleme ale neoliticului din Transilvania în legătură cu cultura Petreşti*, în *Revista Muzeelor*, 4, 1965, p. 301, emite ipoteza unei dezvoltări paralele şi contemporane ale fazelor A, A — B şi B ale culturii Cucuteni cu fazele A, A—B şi B ale culturii Petreşti, excluzînd prin aceasta contribuţia culturii Petreşti la formarea complexului cultural Ariuşd-Cucuteni, dar preconizînd o interinfluenţare reciprocă. Este însă greu de admis că pictura tricromă cucuteniană a avut la bază numai pictura luată din aria culturii Gumelniţa.

În acelaşi timp trebuie să ţinem seama şi de descoperirea bine cunoscută a fragmentului Petreşti B, de la Gumelniţa, într-un strat aparţinînd etapei Gumelniţa A2. Întrucît Gumelniţa A 2 este contemporană cu etapele de început ale fazei Cucuteni A, ni se pare implicit că nu poate fi vorba de o sincronizare Petreşti B — Cucuteni B şi astfel nici etapele A şi A—B ale culturii Petreşti n-ar putea fi socotite strict contemporane cu etapele A şi A—B ale culturii Cucuteni.

rial ceramic şi după încheierea săpăturilor. La prima vedere, deşi unele materiale sînt similare celor din aşezarea de la Truşeşti, aşezarea de la Tîrpeşti pare totuşi că o precede în timp.

1

2

Fig. 11. — *Tîrpeşti*. Vase Cucuteni A.

Punînd însă accentul doar pe unele elemente de decor nu vrem să lăsăm a se înţelege că aşezarea de la Tîrpeşti s-ar caracteriza exclusiv prin aceste categorii ceramice, făcînd oarecum notă discordantă cu res-

tul așezărilor cucuteniene din perioada respectivă, ci am urmărit numai, în stadiul actual al cercetărilor, scoaterea în evidență a anumitor trăsături oarecum mai tipice acestei așezări. Căci nu ar fi de loc exclus ca studierea amănunțită a formelor și mai ales a decorurilor fiecărei așezări Cucuteni A în parte, să ne poată duce la unele concluzii interesante nu numai în ceea ce privește cronologia lor. S-ar putea ca fiecare așezare sau grup de așezări să fi avut o manieră, o trăsătură caracteristică și să fi fost mai mult sau mai puțin receptivă la unele influențe exterioare.

În privința formelor, ele sînt cele tipice cucuteniene (A) : suporturi cilindrice, fructiere cu picior înalt, cupe, cupe cu picior, farfurii, vase globulare cu gîtul circular mai înalt sau mai scund, polonice, capace (fig. 11/1) etc.

Uneltele sînt și ele similare celor din așezările cucuteniene. Trebuie să subliniem însă bogăția de topoare de piatră, lucrate dintr-o rocă mai puțin dură și în general nefinisate, în cea mai mare parte șlefuite superficial sau de loc. Uneltele de silex și os sînt mai rare, dacă le raportăm la bogăția celor din așezările gumelnițene.

Ar mai fi de amintit pentru acest strat de cultură frecvența uneltelor mici și a podoabelor de aramă, cum ar fi de pildă undițele, a căror prezență atestă și una din ocupațiile curente, brățări, perle, diverse sîrme din care se lucrau ustensile mici și podoabe, inele subțiri etc.

Plastica antropomorfă este reprezentată de binecunoscutele figurine decorate cu striuri (fig. 9/6, 7 a, b), unele de o rară finețe, de dimensiuni variate — de la piese de 2 cm la unele de aproximativ 20 cm. Paralel cu aceasta menționăm însă existența plasticii cu decor pictat, brun-roșcat pe un înveliș alb sau numai cu brun pe fondul figurinii. Aceste figurine pictate ar putea fi precursoarele plasticii pictate din faza următoare, Cucuteni A - B.

Interesante pentru preistoria Moldovei sînt și depunerile pe care le-am încadrat într-o etapă ce se poate plasa între Folteşti I și Foltești II, anterioară locuirii de la Bogdănești[35]. Au fost descoperite patru morminte și un oarecare număr de fragmente ceramice aparținînd acestei perioade. Dintre morminte, trei prezintă o importanță mai mare deoarece aveau și inventar : primele două cîte un vas așezat la picioarele scheletului, celălalt un fragment de vas și unul de strachină, așezate pe una din laturile mormîntului. În toate trei cazurile vasele au fost puse în mormînt în stare fragmentară, altminteri neputîndu-se explica lipsa unor părți apreciabile din ele. Mormintele sînt plane, înhumarea s-a făcut pe spate cu picioarele chircite în sus și apoi căzute în lături sub presiunea pămîntului, și fără ocru roșu.

În ceea ce privește materialul ceramic, el se împarte în două categorii ; una, mai rar reprezentată, fină, cu pasta mai omogenă, cu calcar pisat în compoziție și decor de brîuri fine crestate sau alveolate, și a doua de uz comun, mai frecventă, folosind în pastă cioburi pisate. Lipsește cu desăvîrșire ceramica pictată întîlnită la Horodiștea și la Foltești. Repertoriul formelor (din pricina excesivei fragmentări a materialului) pare destul de sărac ; pentru categoria fină putem vorbi de vase relativ

---

[35] Marilena Florescu, *Contribuții la problema începuturilor epocii bronzului în Moldova*, în *Arheologia Moldovei*, II—III, București, 1964.

Fig. 12. — *Tîrpeşti*. *1*, fragment de vas Cucuteni A1; *2—5*, fragmente ceramice din perioada de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului.

mari, cu pîntecul bombat şi gîtul înalt; pe cînd în categoria de uz comun întîlnim frecvent strachina (fig. 12/2—5) cu buza evazată (crestată, alveolată şi foarte rar decorată cu şnurul) şi cu umărul bombat, decorat fie cu scoica, fie cu alveole, fie cu şnurul (mult mai rar). Se întîlnesc de asemenea străchini cu buza teşită spre interior, precum şi vase cu gît înalt şi buza răsfrîntă în exterior şi crestată. Dacă unele dintre formele şi decorurile acestei ceramici (în special strachina cu buza teşită spre interior sau evazată, crestată ori decorată cu şnurul) pot fi atribuite orizontului Horodiştea-Folteşti I, în schimb brîurile fine, crestate, torţile în bandă, ca şi pasta fină a fragmentelor de vase globulare sînt mai degrabă de apropiat de începuturile etapei Schneckenberg A. Luat în ansamblul lui, materialul ceramic de acest gen descoperit la Tîrpeşti s-ar plasa, aşa cum am arătat mai sus, între orizonturile I—II de la Folteşti, precedînd numai cu foarte puţin timp etapa Bogdăneşti (atribuită de M. Florescu aspectului Schneckenberg A de pe teritoriul Moldovei)[36] şi marcînd etapa finală a perioadei de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului şi poate chiar primele începuturi ale acesteia din urmă. Dar, cel puţin deocamdată, la Tîrpeşti nu poate fi vorba de altceva decît de o locuire sporadică din acea vreme, poate chiar sezonieră, folosind ca locuinţe simple colibe ale căror urme nu s-au păstrat.

QUELQUES PROBLÈMES DU NÉOLITHIQUE MOLDAVE À LA LUMIÈRE DES FOUILLES DE TÎRPEŞTI

RÉSUMÉ

La station néolithique de Tîrpeşti (commune de Petricani, département de Neamţ) se trouve emplacée sur l'éperon d'une hauteur du NNE du village au lieudit Rîpa lui Bodai.

Les fouilles effectuées entre 1959—1965 ont affecté une surface totale de plus de 3 000 m². Ont été découvertes et étudiées : 25 habitations de surface dont 10 précucuténiennes et 15 cucuténiennes ; 2 huttes mi-enfouies (dont une appartenant à la culture de la céramique rubanée et l'autre datant des VIe — VIIIe siècles n.è.) ; deux fossés de défense (l'un précucuténien et l'autre cucuténien) et de nombreux complexes des IIe — IIIe et VIe—VIIe siècles de n.è.

Le plus ancien habitat de cette station est répresenté par les restes de la civilisation à céramique rubanée, découverts surtout dans des fosses de forme ovale ou ronde.

Selon l'ordre chronologique, suit l'habitat précucuténien, où l'on a pu distinguer deux niveaux : l'un appartenant à la fin de la phase Précucuteni II et le début de la phase Précucuteni III, et le second exclusivement à la phase Précucuteni III.

La dernière couche bien représentée est celle appartenant à la civilisation de Cucuteni.

La céramique rubanée se divise en trois catégories : a) grossière, travaillées dans une pâte fortement mélangée avec de la bale ; b) fine,

---

[36] *Ibidem.*

bien cuite et à décor ; c) une catégorie intermédiaire qui, tout en utilisant la bale comme dégraissant, présente des parois plus minces que la première catégorie, une pâte mieux pétrie et une exécution plus soignée. Le décor de la catégorie fine est formé de lignes interrompues par des „têtes de notes de musique'', rondes ou alongées, qui sont parfois réduites à de simples points triangulaires, tandis que les lignes disparaissent. Le décor des deux autres catégories se réduit à des alvéoles et à des proéminences pointues ou à des proéminences-bouton. Il y a toutefois, dans la troisième catégorie, un vase globulaire à col cylindrique, qui copie et combine le décor de la première catégorie. La partie supérieure du vase est partagée en métopes, ces dernières étant décorées des lignes demi-circulaires ou à méandres, complétées de têtes de notes, de groupes de proéminences et d'une rangée de piqures triangulaires, à la base du col. La céramique rubanée de Tîrpeşti appartient aux dernières étapes de cette civilisation, qui continue fort probablement son existence jusqu'au début de la civilisation Précucuteni I. La dégénerescence des têtes de notes de musique jusqu'à de simples petites lignes incisées unissant deux lignes horizontales—type de Zseliz—, ainsi que le décor punctiforme imprimé, disposé en lignes horizontales ou verticales, décor à peu près identique à celui que l'on rencontre sur certains fragments céramiques de Traian-Dealul Viei, semblent autoriser cette hypothèse. A l'appui de ce qui precède on peut ajouter aussi le décor d'un fragment de bol de la première catégorie céramique, où les alvéoles habituelles ont été remplacées par des carrés en creux, avec prélèvement de la pâte. Cette nouvelle technique du décor, étrangère aux tribus de la civilisation à céramique rubanée, a dû apparaître seulement à la suite d'un contact, direct ou indirect, avec les tribus d'une civilisation (probablement celle de Boian) qui pratiquaient l'excision du décor de la céramique.

Nous supposons donc que la civilisation à céramique rubanée de Moldavie prolonge son existence jusqu'au début de la civilisation Précucuteni (Ière phase), en contribuant ainsi avec un substantiel apport à la formation de cette dernière civilisation. Toutefois, pour le moment, il ne s'agit que d'une hypothèse de travail, dont la confirmation ou l'infirmation incombent aux recherches à venir.

Cette hypothèse comporte évidemment de grandes implications. La pénétration des tribus de la civilisation à céramique rubanée au nord de la Munténie est à present un fait bien connu, ainsi que l'apport de ces tribus à la formation de la civilisation de Boian, phase Bolintineanu. Il faudrait donc accepter pour la Moldavie une permanence de la civilisation de la céramique rubanée jusqu'au début de la phase Précucuteni I. Les choses ne paraissent nullement impossibles, si l'on tient compte aussi des découvertes de Sudiţi (Munténie) ou, à notre autre sens, une étape rubanée tardive, provenant de Moldavie, semble avoir fusionné avec la phase Bolintineanu. Une contribution à l'élucidation de ce problème pourrait être apportée aussi par la civilisation de Hamangia. En effet, dans la nécropole de Cernavoda, un décor à méandres, similaire à celui du vase de Tîrpeşti (décor qui diffère seulement par son exécution), apparaît sur des vases appartenant à une phase ancienne de la civilisation de Hamangia. A notre avis, il pourrait s'expliquer par une influence de la civilisation à ceramique rubanée sur la civilisation de Hamangia, lorsque les limites de diffusion de ces deux civilisation se rapprochaient de plus

en plus. Précisons également que la forme du vase est la même. Si les découvertes futures témoigneront de la présence des tribus de la civilisation de la céramique rubanée jusqu'auprès des rives de la Mer Noire ou du Danube, en Dobrogea, ou bien de la présence de la civilisation de Hamangia au nord du Danube, on pourra considérer alors comme possible un contact direct entre ces deux civilisations. Selon nous, ce contact doit avoir eu lieu entre la phase finale de la civilisation rubanée et le début de la civilisation de Hamangia, c'est-à-dire à un moment qui suit de très près la pénétration où la formation de la civilisation de Hamangia en Dobrogea. Evidemment ces influences peuvent être également dûes à l'entremise de la civilisation de Boian (phase Bolintineanu), mais les éléments transmis ne semblent pas avoir passé par la filière de cette civilisation, car il sont traités à la manière de la civilisation à céramique rubanée et par conséquent ils ont été empruntés probablement directement.

En ce qui concerne l'habitat précucuténien, nous devons préciser que toutes les habitations de surface (de formes rectangulaires et construites en bois et glaise), ainsi que l'un des fossés de défense, appartiennent au deuxième niveau de cet habitat. Dans le premier niveau on n'a découvert que des fosses et certains creux de grandes dimensions qui ne peuvent représenter que des restes de huttes mi-enfouies. Sous les restes d'une des habitations de surface on a trouvé enfoui un petit vase : il s'agit d'un rituel accompli avant la construction de l'habitation, pratique rituelle fréquement rencontrée d'ailleurs dans les stations de la phase Cucuteni A-B (à Traian-Dealul Fîntînilor et à Corlăteni) et tout récemment aussi dans la station de la phase Cucuteni A de Tîrgu Bereşti. C'est ainsi que se trouve attestée, par cette voie également, une continuité de pratiques magico-religieuses depuis la civilisation de Précucuteni jusqu'à celle de Cucuteni A. Aussi bien le vase de Tîrgu Bereşti que celui de Tîrpeşti ont été passées par les flammes avant d'être enfouis.

Dans le premier niveau précucuténien on recontre des petits vases globulaires, des écuelles montées ou non, des supports, etc., décorés d'incisions, de cannelures et d'excisions. Le matériel est similaire à celui de la station de Larga Jijia (typique pour la phase Précucuteni II).

Dans le niveau précucuténien suivant, l'écuelle à bord évasé et à décor excisé disparait, la céramique de ce niveau étant identique à celle de Traian-Dealul Fîntînilor, Izvoare I_2, Andrieşeni, etc.

Etant donné que les matériaux découverts à Traian-Dealul Viei appartiennent à la phase Précucuteni I (et non pas à la civilisation de Boian-Giuleşti), phase depuis laquelle se sont développées, d'une manière organique, les phases Précucuteni II et III (donc implicitement l'aspect de Tîrpeşti), nous considérons utile d'indiquer quelques-uns des faits qui, selon nous, plaident en faveur de cette conclusion.

1. Aussi bien le type des stations que le type d'habitation de la phase Giuleşti diffèrent de celui de la phase Précucuteni I. Dans la phase Précucuteni I (Traian-Dealul Viei) on constate l'existence des stations à fossé de défense, avec des habitations de surface, dont quelques-unes à plate-forme, fait non encore documenté jusqu'à présent dans la phase Giuleşti, où prédominent les huttes mi-enfouies, bien que les habitations de surface ne fassent pas défaut, et où il n'y a pas de fossés de défense.

2. À l'encontre de la phase Giulești, la phase Précucuteni I connaît les grandes haches plates, les haches en forme de bottier, les haches perforées, ainsi que l'obsidiénne et les microlithes (ces derniers se trouvant aussi dans la phase Bolintineanu), toutes transmises par la civilisation à céramique rubanée.

3. La phase Précucuteni I utilise de même, en grande quantité, les outils en os et surtout les polissoirs, caractéristiques à peu près exclusivement à la civilisation Précucuteni, tandis que dans la phase Giulești de la civilisation de Boian les outils en os sont plus rares.

4. À la différence des tribus précucuténiennes, celles de Giulești s'occupaient un peu moins de l'élévage du bétail.

5. Les établissements de la phase Giulești ont été de plus courte durée, ce qu'on ne saurait affirmer de celle de Dealul Viei.

6. Dans la céramique précucuténienne on a remarqué une série d'influences complètement étrangères à l'aire de la civilisation de Boian. On a mentionné souvent (sans trop entrer dans les détails) l'influence de la civilisation de Hamangia sur la civilisation Précucuteni. En laissant pour le moment de côté les éléments de ces influences, qui se sont transmis à la phase Précucuteni II par l'entremise de la phase Précucuteni I, il nous faut mentionner que ces rapports, établis selon nous même à partir du niveau de la civilisation à céramique rubanée, sont devenus à peu près permanents, pendant les phases suivantes; ces rapports existaient aussi bien avec l'ouest qu'avec le sud et bien entendu avec l'est, où — tel qu'il a été récemment indiqué — la civilisation du Boug inférieur a contribué elle aussi à la formation de la civilisation Précucuteni. C'est seulement par ces rapports et contacts permanents que l'on peut expliquer les fragménts de pieds de tables rituelles (découvertes à Tîrpești et présentes en Roumanie seulement dans les civilisation de Criș et de Vinča-Turdaș, tandis qu'ils font défaut à la civilisation de Boian), le décor à piqures, du type Turdaș, disposé par bandes, bordés ou non de lignes incisées, le décor à piqures fines du type Hamangia, transposé et traité plus tard dans la manière qui deviendra typiquement précucuténienne. Il faudrait encore mentionner ici la replique précucuténienne du „Penseur" de Cernavoda, réplique découverte à Tîrpești. C'est toujours ici que l'on rencontre d'autres figurines indiquant également des influences de la civilisation de Hamangia. En acceptant l'action de tant d'influences de la civilisation de Hamangia sur la civilisation Précucuteni, on ne saurait ne pas envisager aussi une certaine action en contrepartie de cette dernière, ainsi qu'une éventuelle zone de contact entre ces deux civilisations, peut-être au nord de la Dobrogea ou au sud de la Moldavie, ou bien au sud de la RSS Moldave.

L'habitat cucuténien de Tîrpești vient s'insérer dans les phases Cucuteni A2—A3, mais certains indices nous autorisent d'attribuer deux des habitations de cette couche à la phase Cucuteni A.

En ce qui concerne les tombes decouvertes à Tîrpești et les matériaux qui leur sont contemporains, nous les avons encadrés dans une étape qui pourrait être placée entre Foltești I et Foltești II, antérieure à l'habitat de Bogdănești.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Tîrpeşti*, Plan général de la station.

Fig. 2. — *Tîrpeşti*. 1, vue générale de la station ; 2, superposition d'habitations dans la zone SE de la station (à droite, l'habitation 12, cucuténienne ; à gauche, les habitations 14 et 14 bis, précucuténiennes).

Fig. 3. — Céramique rubanée.

Fig. 4. — Vase appartenant à la civilisation à céramique rubanée.

Fig. 5. — *Tîrpeşti*. Céramique précucuténienne. 1—4, phase Précucuteni II ; 5—7, phase Précucuteni III.

Fig. 6. — *Tîrpeşti*. Céramique précucuténienne. 5, vase Cucuteni A1.

Fig. 7. — Vase précucuténien.

Fig. 8. — *Tîrpeşti*. Four de l'intérieur de l'habitation no. 6 (précucuténienne).

Fig. 9. — *Tîrpeşti*. Statuettes en terre cuite. 1—5, précucuténiennes ; 6—7, phase Cucuteni A.

Fig. 10. — *Tîrpeşti*. Coupe des deux fossés de défense de la station.

Fig. 11. — *Tîrpeşti*. Vases Cucuteni A.

Fig. 12. — *Tîrpeşti*. 1, fragment de vase Cucuteni A1 ; 2—5, fragments céramiques de la période de transition du néolithique à l'âge du bronze.

CONTRIBUȚII LA PROBLEMA ÎNCEPUTULUI EPOCII BRONZULUI ÎN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

DE

Z. SZÉKELY

Perioada de tranziție, care cuprinde intervalul de timp dintre sfîrșitul neoliticului și epoca bronzului timpuriu, a format deja în prima jumătate a secolului nostru obiectul de studiu al mai multor cercetători [1]. Constatările lor se bazau mai mult pe descoperiri întîmplătoare, din care cauză această perioadă a rămas mai puțin cunoscută. Înmulțindu-se în ultimii ani în mod considerabil cercetările de teren, executate nu numai de instituții centrale, dar și de muzeele din provincie, acestea au adus noi rezultate și observații stratigrafice, rectificînd sau confirmînd pe cele obținute anterior [2].

În partea sud-estică a Transilvaniei, Muzeul din Sf. Gheorghe, sub îndrumarea Academiei Republicii Socialiste România, a făcut în ultimii ani numeroase sondaje și cercetări în valea Oltului, cercetări care, printre altele, au furnizat unele date încă necunoscute în ce privește epoca de trecere de la neolitic la bronz.

În cele ce urmează, prezentăm rezultatele acestor cercetări.

Cultura Coțofeni este considerată ca aparținînd perioadei de tranziție spre epoca bronzului [3]. Prezența purtătorilor culturii Coțofeni („Linsenkeramik") în valea Oltului a fost cunoscută de mult, locurile de descoperire ale acestei culturi fiind semnalate pentru prima dată de H. Schroller [4]. Lista așezărilor Coțofeni a fost îmbogățită în ultimii ani cu altele, dintre care cităm numai pe cea de la Reci, pe locul numit „Telek", pe malul drept al Rîului Negru [5]. În această așezare, în cursul săpăturilor executate în anul 1958, au fost descoperite într-o groapă două vase care aparțin culturii Coțofeni. Unul este o cană mare de culoa-

---

[1] I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *22. BerRGK*, 1933, p. 69–73; H. Schroller, *Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin, 1933; D. Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, Bukarest, 1944.

[2] Gh. Bichir, *Beitrag zur Kenntnis der frühen Bronzezeit im südostlichen Transsilvanien und der Moldau*, în *Dacia*, N.S., VI, p. 87–114; S. Dumitrașcu, *Așezarea Coțofeni — Măgura Capudului*, în *Studii și comunicări*, 13, Muzeul Brukenthal, Sibiu, 1967, p. 158–161.

[3] *Istoria României*, I, 1960, p. 79–82, 99–100.

[4] H. Schroller, *op. cit.*, p. 78, nr. 145.

[5] *Materiale*, VII, 1961, p. 181; VIII, 1962, p. 325.

S C I V, tomul 19, nr. 3, București, 1968, p. 423–428

re brun-neagră, avînd corpul bombat și gîtul cilindric; o toartă lată, decorată cu cinci brîuri în relief crestate, pornește din buza vasului și se leagă de umăr. Vasul este decorat pe umăr cu șiruri de boabe de linte și cu liniuțe paralele în căpriori, incizate. Dimensiunile: înălțimea vasului 48 cm; diametrul gurii 20 cm, iar al fundului 15 cm (fig. 2/1 și fig. 3).

Celălalt vas este tot cu corpul bombat, prevăzut pe marginea buzei cu doi butoni, dintre care unul lipsește. Gîtul este decorat cu crestături

Fig. 1. — Mormîntul de înhumație de la Poian, aparținînd culturii Ciomortan.

așezate în șir, iar umărul cu un lanț de romburi acoperite de hașuri în unghi și cu triunghiuri hașurate. Dimensiunile: înălțimea 11 cm; diametrul fundului 5 cm, iar al gurii 11,5 cm (fig. 2/2).

Amîndouă vasele au fost găsite într-o groapă din apropierea unei locuințe aparținînd culturii Bodrogkeresztur. În cursul săpăturii nu s-a găsit nici un fragment decorat cu împunsături succesive.

Schroller [6], iar apoi și Roska [7], amintesc ceramica decorată cu împunsături succesive în valea Oltului numai la Micfalău, fără o precizare mai exactă a locului.

Lipsa aproape totală a ceramicii decorate cu împunsături succesive a făcut să se creadă că purtătorii acestei culturi nici nu s-au așezat în această regiune [8]. Descoperirile recente din valea Oltului confirmă, deocamdată, această constatare, fiindcă lipsește materialul ceramic decorat cu împunsături succesive. S-au descoperit, în schimb, materiale care aparțin culturii Ciomortan. În cele ce urmează, descriem acest material.

În anul 1966, pe hotarul comunei Sîntionlunca, tot pe malul Rîului Negru, s-a deschis o nisipărie. Din această nisipărie au ieșit la iveală

[6] H. Schroller, *op. cit.*

[7] M. Roska, *Repertorium*, I, 1942, p. 327.

[8] D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, 1961, p. 133.

resturi de locuire și fragmente de vase. Dintre fragmentele ceramice, unele sînt decorate cu șiruri orizontale de împunsături, ca niște crestături largi (fig. 2/5).

Același fel de ceramică, decorată cu benzi de împunsături și de incizii adînci, s-a găsit într-un mormînt la Poian (jud. Covasna).

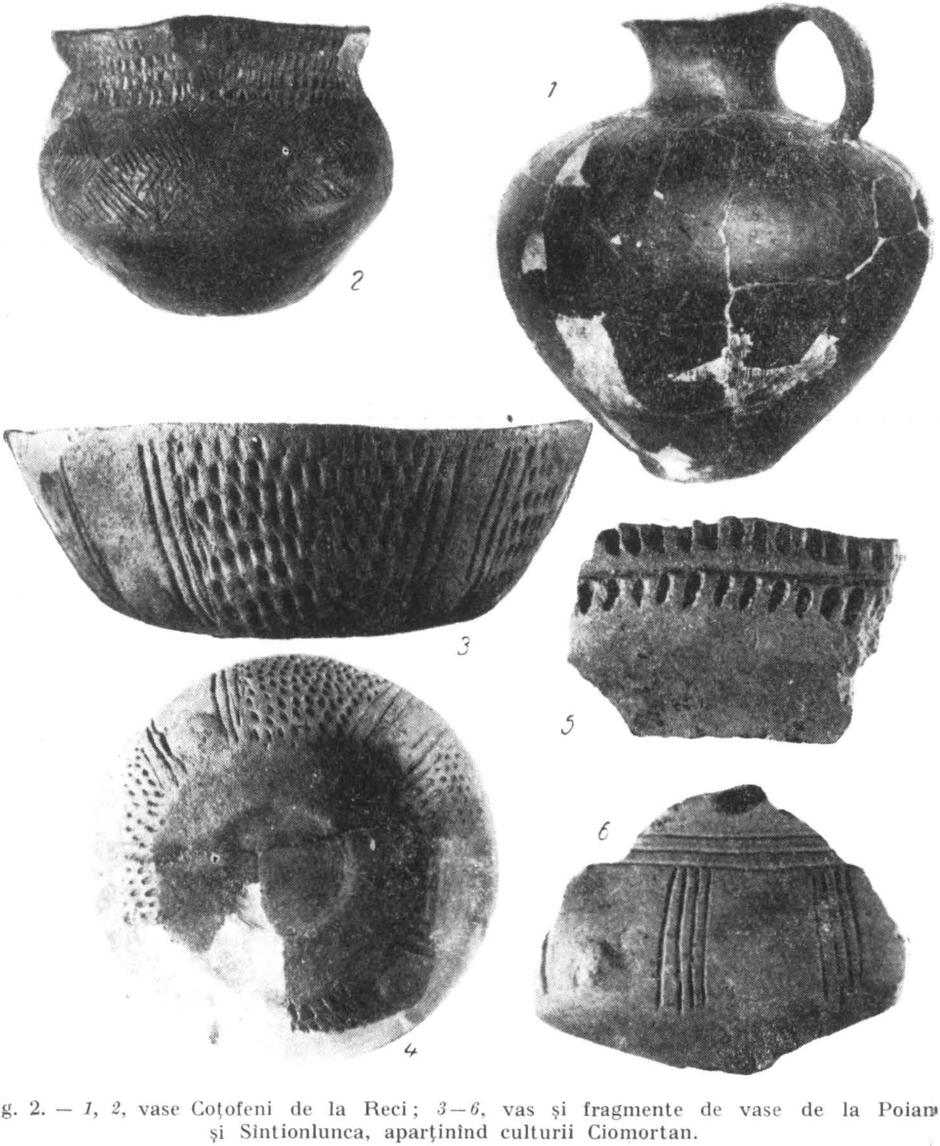

Fig. 2. — *1*, *2*, vase Coțofeni de la Reci; *3—6*, vas și fragmente de vase de la Poian și Sîntionlunca, aparținînd culturii Ciomortan.

În vara anului 1967, în cursul săpăturilor executate pe locul numit „Köhát", în afară de bordeie prefeudale, s-au mai descoperit resturi de locuire din epoca bronzului, din Latènul dacic și un mormînt de înhumație.

Mormîntul a fost găsit în șanțul nr. 16, la o adîncime de 35 cm și aparține unui copil de 6—10 ani. Scheletul, în poziție chircită, a fost așezat cu capul la sud, avînd fața spre est și picioarele spre nord (fig. 1). Inventarul mormîntului constă dintr-un singur vas așezat la capul mortului. Vasul este o cupă (asemănătoare unui mic castron) de formă tronconică și cu fundul puțin adîncit; este decorat cu patru cîmpuri trapezoidale acoperite de împunsături și mărginite de cîte trei linii incizate; pe spațiile rămase între cîmpurile cu împunsături, jos, spre fund, se găsește cîte o proeminență. Vasul este lucrat din pastă bună și ars la cărămiziu (fig. 2/3, 4). Dimensiunile: înălțimea de 4 cm, diametrul gurii este de 11 cm, iar al fundului de 7 cm.

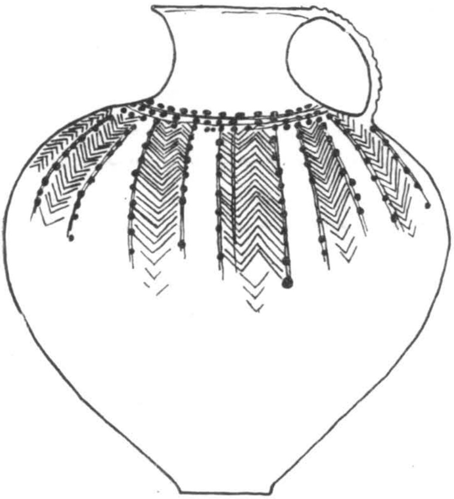

Fig. 3. — Vasul Coțofeni de la Reci.

În această așezare, în afară de mormîntul amintit nu s-au găsit alte resturi de ceramică decorată cu împunsături, tipică culturii Ciomortan.

Toți cercetătorii care s-au ocupat cu epoca bronzului din Transilvania au fost de acord că pentru epoca de tranziție de la neolitic la bronz, în regiunea cursului mijlociu al Oltului, se poate lua în considerare numai cultura Coțofeni [9], deoarece cultura ceramicii decorate cu împunsături succesive este necunoscută în aceste regiuni. Lipsa ei este explicată prin faptul că această regiune la începutul epocii bronzului a fost ocupată de purtătorii culturii Glina III-Schneckenberg. În fața acestei pătrunderi elementele culturii Coțofeni se retrag. În Transilvania, etapele de dezvoltare ale culturii Coțofeni nu sînt încă suficient cunoscute. Prin urmare, nu s-a putut stabili sigur succesiunea nici uneia din fazele ei, în raport cu ultimele culturi care mai dăinuiau la sfîrșitul neoliticului. În valea Tîrnavelor, la Soroștin [10], și în valea Mureșului la Sîngiorgiul de Mureș [11], în așezări cercetate de noi, a fost găsită ceramică pe care ornamentarea cu împunsături succesive se găsește împreună cu incizii și crestături. La Reci, în valea Rîului Negru, ceramica culturii Coțofeni nu cunoaște decorul cu împunsături succesive. Acest ultim material ceramic, cu decor incizat și cu crestături, fiind găsit într-o așezare neolitică tîrzie (Ariușd tîrziu-Bodrogkeresztur) se poate încadra într-o fază veche. Acest fapt este confirmat și prin observațiile făcute în alte părți ale ariei de răspîndire a acestei culturi; iar faza în care apare ornamentul incizat împreună cu împunsăturile succesive este considerată ca o fază mai tîrzie. D. Berciu deosebește trei faze de evoluție ale acestei culturi [12].

---

[9] Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 107.

[10] Z. Székely, *Cercetări arheologice în comuna Soroștin*, în *Din activitatea științifică a Muzeului Mediaș*, 1, 1953, p. 3—8.

[11] *Materiale*, VI, 1959, p. 187—189.

[12] D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 135.

Pe baza materialului ceramic, precum şi a observaţiilor făcute, este motivată împărţirea culturii Coţofeni în două faze: prima cu decor din incizii, crestături şi pastile, în a doua fază adăugîndu-se şi decorul făcut din împunsături succesive.

Referitor la cultura ceramicii decorate cu împunsături succesive, cunoscută prin descoperirile de la Cîlnic [13], săpăturile executate la Boarta [14] au adus noi date. Pe baza descoperirii unui fragment de strachină de tip Schneckenberg B la Boarta, unii cercetători au emis părerea că această cultură este contemporană, în parte, cu faza A şi cu începutul fazei B a culturii Schneckenberg, fiindcă ariile de răspîndire ale celor două culturi se exclud [15].

Prin descoperirile aşezării de la Sîntionlunca şi a mormîntului de la Poian, este clar că purtătorii culturii Ciomortan, şi nu cei ai culturii cu ceramica decorată cu împunsături succesive, sînt atestaţi în valea Oltului, regiune în care a pătruns cultura Schneckenberg. Forma vasului descoperit la Poian, precum şi decorul folosit — cîmpuri trapezoidale acoperite cu împunsături şi mărginite de cîte trei linii incizate — dovedesc că mormîntul aparţine culturii Ciomortan, fapt confirmat şi printr-un alt fragment de vas descoperit în şanţul nr. 15. Este un fragment dintr-un vas-castron, formă caracteristică acestei culturi, decorat în jurul gîtului cu trei linii incizate orizontal, iar pe pîntece cu benzi verticale de cîte patru linii incizate; între aceste benzi se află cîte o proeminenţă (fig. 2/6).

Ritul de înmormîntare al culturii Coţofeni a fost înhumaţia [16]; ritul incineraţiei nu este deocamdată atestat. Mormîntul descoperit la Poian arată că acest rit s-a păstrat mai departe şi în cultura Ciomortan. Ritul incineraţiei apare cel mai devreme, după cunoştinţele noastre, la purtătorii culturii Schneckenberg, considerat astfel după un mormînt în cutie de piatră descoperit la Rotbav. În acest mormînt, în dosul scheletului, au fost găsite grămezi de cenuşă şi oase calcinate, dovada existenţei şi a ritului incineraţiei în cadrul aceleiaşi culturi [17].

Din cele relatate mai sus reiese că cultura cu împunsături succesive nu este atestată în regiunea unde au pătruns purtătorii culturii Schneckenberg. Descoperirile de la Sîntionlunca şi Poian sînt noi puncte unde este atestată prezenţa culturii Ciomortan, cunoscută mai înainte numai de la Păuleni. Nu există dovada contemporaneităţii dintre aceste două culturi (Schneckenberg şi Ciomortan). Ritul de înmormîntare este înhumaţia, iar cel al incineraţiei apare mai tîrziu, la începutul epocii bronzului, în cultura Schneckenberg. Cultura Ciomortan este atestată pe tot teritoriul răspîndirii culturii Schneckenberg în valea Oltului. Materialul descoperit la Micfalău, menţionat de Schroller ca aparţinînd culturii ceramicii cu împunsături succesive, aparţine, mai probabil, culturii Ciomortan [18].

---

[13] Fr. Roth, *Das nordische Steinzeitdorf von Kelling*, în *Deutsche Forschung im Südosten*, I, 1942, 2, Sibiu, p. 199.

[14] K. Horedt, *Săpături privitoare la epoca neo- şi eneolitică, Raport preliminar asupra săpăturilor de la Tărtăria, jud. Alba*, în *Apulum*, III, 1947—1949, Alba-Iulia, p. 56—64.

[15] Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 108—109; D. Popescu, *Asupra începuturilor epocii bronzului în România (II)*, în *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 324.

[16] D. Berciu, *op. cit.*, p. 135.

[17] Z. Székely, *Raport de săpături*, în *Materiale*, IX (în pregătire).

[18] Cultură nouă din epoca bronzului numită astfel după aşezarea de la Ciomortan unde s-au făcut primele săpături de către noi în 1956 şi 1960. Cercetări nepublicate.

Pentru dovedirea celor de mai sus, ne stau deocamdată la dispoziţie doar aceste relativ puţine date, dar sperăm ca viitoarele descoperiri să le confirme.

CONTRIBUTION AU PROBLÈME DU COMMENCEMENT DE L'ÂGE DU BRONZE DANS LE S-E DE LA TRANSYLVANIE

RÉSUMÉ

La civilisation de Coţofeni, représentée seulement par la céramique décorée à incisions, à pastilles (« Linsen ») et à entailles, constitue dans le sud-est de la Transylvanie l'une des étapes de la période de transition vers l'âge du bronze ; ce fait déjà connu a été confirmé aussi par les dernières recherches effectuées par le Musée de Sf. Gheorghe.

La plus importante est la découverte de Reci ; on a trouvé dans une fosse deux vases décorés d'entailles, d'incisions et de pastilles (fig. 2/*1*, *2*). Dans toute cette région de la Transylvanie on n'a encore trouvé aucun tesson décoré de piqûres successives (« Furchenstich »). Cette remarque prouve l'existence de deux phases dans le développement de la civilisation de Coţofeni, la plus ancienne décorée d'entailles, de pastilles et d'incisions, et la plus récente à piqûres successives, tout en gardant aussi les anciens éléments de décor.

Au commencement de l'âge du bronze, dans la même région, les civilisations de Schneckenberg et de Ciomortan s'étaient répandues : la première est caractérisée par le manque du décor ; la dernière, qui succède à la première, est très richement décorée de bandes d'incisions (fig. 2/3 —6).

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Tombe d'inhumation trouvée à Poian, appartenant à la civilisation de Ciomortan.

Fig. 2. — *1*, *2*, vases de la civilisation de Coţofeni trouvés à Reci ; *3—6*, vase et fragments céramiques trouvés à Poian et à Sîntionlunca, appartenant à la civilisation de Ciomortan.

Fig. 3. — Vase de Reci.

SPICUIRI EPIGRAFICE*

DE

D. M. PIPPIDI

Două decrete fragmentare din epoca elenistică

Într-un volum recent al *Studiilor clasice* (VIII, 1966, p. 231—232), întregind lista teatrelor grecești din Sciția Mică publicată de Giovanni Forni în *Enciclopedia dello Spettacolo*, IX, 1962, col. 727—758, am fost adus să citez un fragment de decret inedit din Istros, unde aluzia la un teatru e limpede și care se adaugă mărturiilor mai vechi despre existența unei astfel de instituții în cetatea de pe țărmul lacului Sinoe. În lipsa unei bune fotografii a documentului, m-am mulțumit atunci să reproduc cuvintele interesînd problema, amînînd editarea fragmentului pentru un prilej mai potrivit. Îmi îndeplinesc acum angajamentul, cu speranța că alte inscripții mai bine conservate sau descoperirea vestigiilor care ar putea să mai subsiste sub ruinele tîrzii vor veni să dezlege pînă la urmă și problema așezării monumentului în cuprinsul cetății.

Fig. 1

1. Muz. Histria, inv. nr. 391. Fragment al unei stele de marmură rupt în toate părțile (mai puțin la dreapta, unde scrisul e neatins și unde singur chenarul pare vătămat), descoperit în campania din 1963 în stratul romano-bizantin al ruinelor din stînga porții celei mari a Histriei. Dimensiuni : 15 × 13 × 5 cm. Înălțimea literelor : 13 mm (X, Ω, N, Θ : 7—8 mm). După scris, din secolul al II-lea î.e.n.

---

* O primă serie de asemenea *Spicuiri* s-a publicat în *Studii clasice*, VII, 1965, p. 297—308.

. . . .
. . . . ἐπαινέσαι] αὐτὸ[ν]
2 [ἐπὶ τούτοις καὶ στεφανῶσ]αι χρυσῶ[ι]
[στεφάνωι τοῖς Θαργηλίοις (?) ἐ]ν τῶι θε-
4 [άτρωι . . . .]ΣΩΝ δὲ καὶ
[. . . . . εἶναι δ'α]ὐτῶι καὶ
6 [ἐκγόνοις προξενίαν πολι]τείαν
[ἰσοτέλειαν καὶ εἴσπλουν καὶ ἔκ]πλουν
8 [καὶ ἐμ πολέμωι καὶ ἐν εἰρήνηι ἀσυλεὶ κ]αὶ
[ἀσπονδεί . . . .]

La sfîrşitul r. 1, jumătatea inferioară a lui *omicron* încă vizibilă. La fel, la sfîrşitul r. 2, partea stîngă a lui *omega*. — La începutul r. 3, hasta dreaptă şi extremitatea inferioară a barei lui N. — R.5, după braţele divergente ale lui Y, *tau* vătămat dar totuşi citeţ. — R.7, din Π iniţial, numai parte din bara orizontală. Din pricina mărimii lacunelor, împărţirea textului în rînduri nu poate pretinde la exactitate: oricum, o lungime de rînd de circa 30 semne are multe şanse să se apropie de adevăr.

Traducere:

„...să fie lăudat pentru aceste temeiuri şi încununat cu cunună de aur la sărbătoarea Thargeliilor (?), în teatru,... să i se acorde, lui şi urmaşilor, calitatea de *proxen*, cetăţenia, egalitatea fiscală, cum şi intrarea şi ieşirea din port în timp de război şi de pace, ferit de represalii şi fără o convenţie anume...".

Fără îndoială, ne găsim înaintea unei hotărîri menite să răsplătească serviciile unui străin, căruia i se acordă distincţiile obişnuite în asemenea împrejurări. Redactarea nu pare să se abată de la formularul cunoscut, ceea ce şi face posibilă întregirea textului în bună măsură. Din acest punct de vedere, dificultăţi nu prezintă decît rîndul 4, a cărui restituire nici n-am încercat-o. Supusă îndoielii e şi lecţiunea Θαργηλίοις în r. 3, unde trebuie să fi figurat menţiunea unei sărbători importante din calendarul local, cum ar fi *Dionysiile*. Dînd preferinţă conjecturii Θαργηλίοις m-am întemeiat pe decretul în cinstea lui Epicrates fiul lui Nicoboulos, în al cărui dispozitiv se spune despre sărbătorit că urma a fi încununat în cadrul acestei din urmă festivităţi: καὶ στεφ[ανῶ]σαι αὐτὸν χρυσῶι στεφάνωι το[ῖς Θαρ]γηλίοις ἐν τῶι θεάτρωι (*Syll.* [3], 707, r. 29—30).

2. Muz. Histria, inv. nr. 98 [A 17]. Fragment dintr-o stelă de marmură ruptă în toate părţile, descoperit nu se ştie cum, nici unde, înainte de 1941. Dimensiuni: 18 × 16 × 4 cm. Litere apicate. După scris, din secolele II—I î.e.n.

. . . . [π]αραίτιο[ς] . . . .
2 . . . . [τ]ὴν φιλοτειμία[ν] . . . .
. . . . ΜΕΙΖΟΝΩΝΤΕ . . . .
4 [δεδόχθαι τ]ῷ δήμωι ἐπηνῆ[σθαι ἐπὶ τούτοις]
[τὴν δεῖνα τοῦ δεῖνα] θυγατέρα, γυναῖκ[α δὲ τοῦ]
6 [δεῖνα τοῦ δεῖνα καὶ στηφανοῦσθαι α]ὐτὴν καὶ καθ'ἔτο[ς]
[κα]λουμένης τῆς . . . .
8 . . . . Μόσχιον Διογέ[νους . . . .]

R. 1, la început, hasta stîngă și ceva din bara orizontală a unui Π. Din *sigma* final, numai brațul de jos orizontal. — R.2, la început și la sfîrșit, H și A sigure. — R.3, E final în parte distrus, dar ușor de recunoscut. — R.4, din al doilea H s-a păstrat numai hasta stîngă. —R.5, la sfîrșit, hasta lui K și punctul de joncțiune al brațelor divergente. —R.6, *omicron*

Fig. 2

final ușor de recunoscut. —R.7, după ultimul *sigma*, o hastă verticală : *iota* probabil. —R.8, M inițial neîndoios.

Traducere :

(*Numai rîndurile 4—6 dau un înțeles sigur*) „. . .Poporul să găsească cu cale a fi lăudată pentru aceste motive cutare fiica lui cutare, soață a lui cutare fiul lui cutare, și să fie încununată an de an. . . fiind chemată. . . Moschion a lui Diogenes".

Crîmpei dintr-un decret de cinstire a unei femei al cărei nume s-a pierdut, pentru servicii a căror natură ne scapă și ea din pricina rupturilor pietrei. Nu-i exclus ca sărbătorita să fie acea Moschion a lui Diogenes pomenită în ultimul rînd al fragmentului, dar tot atît de bine ar putea fi vorba și de o altă persoană. Oricum, mai importantă decît identitatea binefăcătoarei, căreia i se votează încununarea anuală pe tot timpul vieții, e împrejurarea că răsplata e acordată în acest caz unei femei. Fără să fie fără analogii în viața cetăților grecești ale epocii elenistice, asemenea atitudine din partea Adunării este mai degrabă rară, cunoscută fiind poziția de inferioritate în care fusese menținută femeia de-a lungul întregii

epoci clasice [1]. Cum am avut prilejul s-o arăt altădată, la Histria, înainte de secolul al II-lea al erei noastre, se cunoaşte un singur exemplu de femeie părtaşă la viaţa publică : Apollonis a lui Diogenes [2]. Dacă interpretarea dată dedicaţiei care i-a păstrat amintirea e corectă, e vorba de o femeie-magistrat, membră a colegiului de ἄρχοντες într-o vreme care în linii mari e vremea decretului de care ne ocupăm astăzi [3].

Oricare-i vor fi fost raporturile cu titulara decretului mutilat, Moschion fiica lui Diogenes, menţionată în rîndul 8, nu-i cunoscută în prosopografia histriană. Chiar numele Μόσχιον („Viţeluşa") nu apare în vreo altă inscripţie publicată, în ciuda faptului că — în limba greacă — numele masculine şi feminine derivate din substantivul μόσχος („viţel") sînt extrem de numeroase [4]. Dintre formele masculine, singură Μόσχιων e atestată, — deşi nu prea des, — ceea ce se explică, socot, prin caracterul economiei histriene, în cadrul căreia crescătorii de vite nu erau desigur numeroşi.

Trei dedicaţii din epoca imperială

3. Muz. Histria, inv. nr. 38. Relief de marmură înfăţişînd pe Demetra între două rugătoare, descoperit nu se ştie cînd, nici de cine, înainte

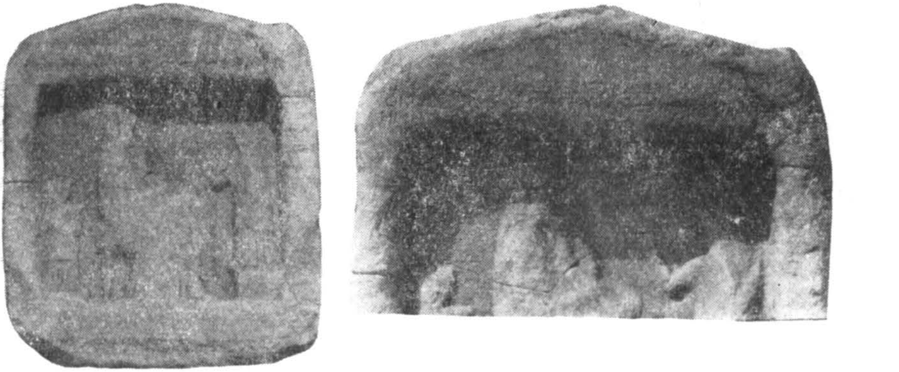

Fig. 3

[1] Chiar dacă nu epuizează problema, studiile închinate subiectului în ultima sută de ani — de la teza lui R. Lallier, *De la condition de la femme dans la famille athénienne au Ve et au IVe siècle*, Paris, 1875, pînă la recenta *Histoire de la femme antique en Crète et en Grèce*, de R. Flacelière (în *Histoire mondiale de la femme*, I, p. 269—374) — sînt extrem de numeroase. Pentru cercetarea noastră mai important e memoriul lui J. Vogt, *Von der Gleichwertigkeit der Geschlechte in der bürgerlichen Gesellschaft der Griechen*, în *Abhdl. der Geistes- u. Sozialwiss. Klasse der Akademie der Wiss.*, Mainz, 1960, nr. 2, chiar dacă, în mod inexplicabil, autorul foloseşte o documentare exclusiv literară, nesocotind inscripţiile.

[2] *Studii clasice*, IV, 1962, p. 128—130. La documentele folosite cu acel prilej, se cuvin adăugate unele importante texte din Kyme, editate de Augusta Hönle, în *AA*, 1967, p. 46 urm.

[3] În studiul citat, data atribuită dedicaţiei la care se face aluzie în text e secolul al III-lea î.e.n., dar posibilitatea ca inscripţia să dateze din secolul al II-lea nu ni se pare nici ea exclusă. Împrejurarea că în amîndouă cazurile e vorba de femei ai căror părinte poartă acelaşi nume — Diogenes — e de bună seamă o întîmplare.

[4] F. Bechtel, *Die hist. Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit*, Halle/Sale, 1917; L. Robert, *Noms indigènes dans l'Asie Mineure gréco-romaine*, Paris, 1963, p. 59—60.

de 1941. La baza frontonului triunghiular, pe profilul ce-l desparte de cîmpul adîncit unde sînt sculptate figurile, inscripţie de două rînduri, aproape ştearsă din pricina uzurii pietrei. Dimensiuni maxime : 57 × 50 × 13 cm. Înălţimea literelor : 12 mm. Cît se poate judeca, din secolele I—II e.n.

Μοιρὼ Διονυσίου τοῦ Μενίσκου θυγάτ[ηρ]
Δημήτ[ρι εὐ]χή[ν . . . . .].ΓΩ . . ΗΡ

R.1, spre centru, partea de jos a literelor cu totul ştearsă, dar extremităţile superioare s-au păstrat şi îngăduie o citire aproape sigură. La sfîrşit, din T, numai partea stîngă a barei orizontale. —R.2, după primele cinci litere, nimic sigur : la început mi se pare a recunoaşte XH ; ceva mai departe ΓΟ (sau ΓΩ ?), iar la urmă HP.

Traducere :

„Moiro, fiica lui Dionysios al lui Meniscos, închinare Demetrei...".

După dedicaţia publicată în *Studii clasice*, IV, 1962, p. 128, nr. 1, a doua mărturie a unui cult al Demetrei în Histria, de data aceasta de pe la începutul erei noastre [5]. Nici persoana de la care emană inscripţia, nici părintele ei, nu sînt altminteri cunoscuţi în prosopografia histriană.

Fig. 4

4. Muz. Histria, inv. nr. 349. Bază de marmură dreptunghiulară descoperită în campania 1957 în sectorul „Casei romane tîrzii". Una din laturile înguste poartă inscripţia ; pe faţa-i superioară, urmele labelor

[5] Despre dedicaţia copiată acum un veac de Ernest Desjardins într-un cimitir turcesc situat „la nord de Gargalîcul Mare", în imediata apropiere a mării, şi în care o Θαλώνις — fiică a lui Artemidoros şi soaţă a lui Arsiphron — închina Demetrei o bază astăzi pierdută (*Lettre à M. Henzen sur quelques inscriptions inédites de Valachie et de Bulgarie*, în *Ann. dell'Ist.di Corrisp. Archeologica*, XL, 1868, p. 93, nr. 102 ; B. Pick, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*, I, 1, Berlin, 1898, p 139, n. 1), nu îndrăznesc să spun din ce vreme era, nici de unde adusă, chiar dacă sînt multe şanse ca monumentul să fi provenit din Histria (cf. *Studii clasice*, IX, 1967, p. 230—232).

anterioare şi posterioare ale unui leu. Dimensiuni : 6,5 × 25 × 62 cm. Înălţimea literelor : 1,5 cm (Δ : 1 cm). După scris, din sec. I—II e.n.

Ἀλέξανδρος Ἡγησαγό-
ρου Μητρὶ Θεῶν κατ'εὐ-
χῇ

Traducere :

„Alexandros al lui Hegesagoras <a închinat statuia > Maicii Zeilor, după juruinţă".

Mult timp cu desăvîrşire neatestat la Histria, cultul Cybelei — Marea Maică a Zeilor din Ida : *Magna Mater Deum Idaea*, cum îi spun izvoarele latine — s-a dovedit în ultima vreme una din formele de pietate cele mai răspîndite în întreaga Dobroge romană. Osebit de statuetele numeroase mai ales în muzeele din Constanţa şi Histria, o seamă de inscripţii, unele de un interes excepţional, au venit să ne sporească informaţiile despre una din acele religii „de mîntuire" care în primele veacuri ale erei noastre îşi dispută sufletele credincioşilor şi care, pînă la triumful creştinismului, s-a bucurat de o favoare tot atît de mare ca misteriile lui Dionysos ori Mithras [6].

Despre locul proeminent al Cybelei în panteonul tomitan stă mărturie, înainte de toate, fraza din decretul în cinstea Gărzii unde, în legătură cu comportarea celor doi ἡγεμόνες ai miliţiei cetăţeneşti, se spune : καθ'ἕκα[σ]τον ἐνιαυτὸν θύουσιν ὑπὲρ τῆ[ς] τοῦ δήμου σωτηρία[ς] Μητρὶ θεῶν καὶ Διοσκόροις (*Syll.* ³, 731, r. 36—37). Cum se ştie, data acestui document e supusă discuţiei şi opinia lui Rostovtzev (urmat de I. Stoian), după care ar fi de atribuit secolului al II-lea î.e.n. [7], e departe de a fi cîştigat toate adeziunile [8]. Oricîte rezerve s-ar face însă în privinţa acestei încadrări cronologice, cîtă vreme inscripţia nu poate fi mai tîrzie decît primii ani ai erei noastre, înseamnă că vechimea cultului Cybelei e mai mare la Tomis decît la Histria, unde cea mai veche mărturie descoperită pînă acum e tocmai aceea pe care o comentăm [9].

Cum s-a relevat în lemmă, unele particularităţi ale scrisului (şi îndeosebi aşa-numiţii *apices* care împodobesc extremităţile hastelor verticale şi înclinate) îndreptăţesc presupunerea că ne-am găsi înaintea unui document din secolul I sau din primii ani ai secolului al II-lea e.n. Ceva mai noi sînt decretul în cinstea Abei şi alte două dedicaţii mai modeste, toate din secolul al II-lea [10]. În special decretul în cinstea Abei e cum nu se poate mai grăitor pentru răspîndirea cultului Cybelei în sînul păturii avute din Histria, alcătuită dintr-un număr restrîns de familii înrudite între ele,

---

[6] Cf. H. Graillot, *Le culte de Cybèle, Mère des dieux, dans l'Empire romain*, Paris, 1912 ; Fr. Cumont, *Les religions orientales dans le paganisme romain*, Paris, 1929, p. 73—114 ; J. Carcopino, *La réforme romaine du culte de Cybèle et d'Attis*, în *Aspects mystiques de la Rome païenne*, Paris, 1941, p. 49—171.

[7] *Social and Economic History of the Hellenistic World*, Oxford, 1941, I, p. 765—766 şi 1511, n. 32 ; *SCIV*, V, 1954, 3—4, p. 557—566 (= *Tomitana*, Bucureşti, 1962, p. 86 urm.).

[8] Cf., oricum, rezervele mele în *Geţi şi greci la Dunărea-de-jos*, Bucureşti, 1965, p. 295 urm.

[9] În legătură cu presupunerea exprimată altădată că inscripţia *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 92, nr. 2 ar face dovada existenţei în Histria a unui cult al Maicii Zeilor încă din secolul al II-lea î.e.n., vezi acum *Studii clasice*, IV, 1962, p. 140—142.

[10] Em. Popescu, *SCIV*, V, 1954, 3—4, p. 449—464 = *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 273—296.

în ale cărei mîini erau concentrate magistraturile de tot felul, precum și celelalte demnități laice și religioase. Dacă dedicantul 'Αλέξανδρος Ἡγησαγόρου făcea sau nu parte din această elită locală nu se poate spune cu certitudine. Judecînd după patronimul cu rezonanță aristocratică, întîlnit în numeroase inscripții și de fiecare dată în legătură cu persoane suspuse [11], presupunerea apare plauzibilă.

Fig. 5

5. Muz. Histria, inv. nr. 348. Bază de marmură vătămată la profilul de sus și ruptă la dreapta, unde pare să fi continuat cu aceeași tăietură, poate pentru o nouă inscripție astăzi pierdută. Descoperită în 1957 în sectorul de la est de „Casa romană tîrzie". Dimensiuni : 10 × 36 × 30 cm. Înălțimea literelor : 15 mm. După scris, din secolul al II-lea e.n.

Ταταρίων χαλκε-
ὺς ἀνεθόμην δῶ-
ρον 'Αθηνᾷ.

R.1, parte din bara orizontală a primei litere distrusă. —R.2, forma lui M cu totul neobișnuită în inscripțiile histriene ale secolului al II-lea, cînd trebuie datată inscripția după celelalte caractere paleografice.

Traducere :

„Eu, fierarul Tatarion, am închinat acest dar Atenei".

Modestul monument e interesant prin mai multe particularități, începînd cu numele neobișnuit al dedicantului, în care trebuie să recunoaștem unul din așa-numitele „Kinderwörter" sau „Lallnamen" frecvente în toate regiunile lumii grecești [12]. De cele mai multe ori asemenea nume se caracterizează prin repetarea primei silabe (*ma-ma*, *pa-pa*, *ta-ta*) și

---

[11] În ordinea cronologică a textelor : *AEM*, XI, 1887, p. 38, nr. 43 (= *Histria*, IV, p. 538); *Histria*, VII, p. 3, r. 2; *Dacia*, N.S., III, p. 241, nr. 4; *Histria*, IV, p. 596, nr. 20, col. I, r. 55.

[12] L. Robert, *Hellenica*, VI, 1948, p. 90; *Noms indigènes dans l'Asie Mineure gréco-romaine*, p. 348; *Les stèles funéraires de Byzance gréco-romaine*, Paris, 1964, p. 186.

acesta e şi cazul lui Ταταρίων[13], căruia sufixul -ιων nu face decît să-i accentueze caracterul popular[14].

Tot atît de interesantă e indicarea în text a profesiei donatorului, care, oferind zeiţei statueta-ofrandă, a ţinut să arate că o face în calitatea-i de meşter şi, mai precis, de faur (χαλκεύς). Dacă nu mă înşel, e pentru întîia dată cînd un meşteşugar e pomenit ca atare într-o inscripţie din Histria, deşi, către vremea de cînd pare să dateze dedicaţia, o serie întreagă de grupări profesionale sînt amintite întîmplător în decretul pentru Aba, în mai multe rînduri citat: medici, dascăli, cîntăreţi şi, printre ei, cel puţin o asociaţie de muncitori manuali — τέκτονες (*Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 276, r. 27—32).

În aceeaşi ordine de idei, relev împrejurarea că Atena, pe care Tatarion va fi ţinut s-o omagieze în calitate de patroană şi de protectoare a meşteşugarilor (se ştie că unul din epitetele-i cunoscute era acela de Ἐργάνη), nu-i pomenită în nici o altă inscripţie histriană, în ciuda faptului că închinători ai zeiţei se vor mai fi găsit în cetatea de pe ţărmul lacului Sinoe, unde numărul atelierelor trebuie să fi fost însemnat şi unde n-au lipsit desigur nici „liberii profesionişti”, nu o dată pomeniţi în decrete de cinstire începînd din epoca elenistică.

Două inscripţii funerare

6. O întîmplare fericită îmi dă prilejul să iau cunoştinţă de o bază funerară histriană a cărei urmă s-a pierdut şi care în momentul descoperirii pare să fi fost încastrată în zidul unei clădiri, dacă nu chiar într-un punct neştiut al incintei tîrzii. Fotografia reprodusă mai departe ne-a păstrat textul cu deplină claritate. Ar fi totuşi temerar să încercăm a o regăsi pe baza acestei indicaţii, şi tot ce putem nădăjdui e ca piatra (dacă n-a fost cumva scoasă din zidărie şi transportată în altă parte) să iasă din nou la lumină în cursul lucrărilor de consolidare reluate de la un timp cu energie sporită.

Fireşte, nu poate fi vorba să dau aici dimensiunile bazei, nici înălţimea literelor. Totul — şi în primul rînd aspectul ei — ne îndeamnă să credem că nu trebuie să fi depăşit proporţiile altor baze funerare din necropola plană histriană, editate într-un număr anterior din *Studii clasice*[15].

Δημώ	„Demo
Διοπείθους	soţia lui
γυνή	Diopeithes”.

Şi numele defunctei, şi acel al soţului apar aici pentru întîia oară într-un document din Histria. E vorba de nume greceşti, ca imensa majoritate a numelor pînă acum cunoscute din oraşul dobrogean, nu lipsite

[13] Foarte numeroşi Ταττα în inscripţiile Asiei Mici: MAMA, I, 9.208; IV, 180, 181, 183, 204, 259, 319, 354. Un Ταταρίων la Varna: *Izvestiia—Varna*, X, 1957, p. 125, nr. 3; pentru forma feminină a numelui (Τατάριον): *IG*, II², 4868, *SEG*, XIV, 134.

[14] F. Bechtel, *Die hist. Personennamen des Griechischen*..., şi, pentru unele exemple din bazinul Mării Negre, L. Zgusta, *Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste*, Praga, 1955, p. 305, § 603.

[15] *Studii clasice*, VIII, 1966, p. 45—54.

de o oarecare rezonanță aristocratică. Teoforul Διοπείθης e prea cunoscut pentru a avea nevoie de deslușiri. Δημώ se întîmpină deopotrivă în texte literare [16] și în inscripții [17].

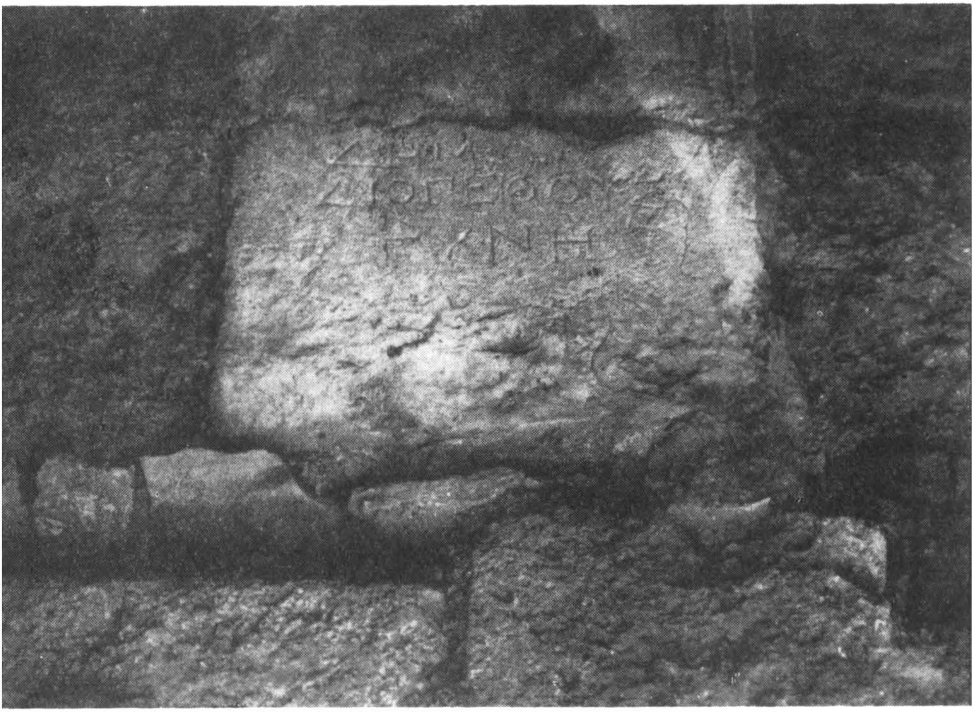

Fig. 6

7. Muz. Histria, inv. nr. 384. Stelă funerară de marmură ruptă sus și la dreapta, ușor vătămată la stînga, descoperită în campania din 1961 în sectorul de sud-est al cetății. În cîmpul adîncit, înconjurat de un chenar îngust, relief înfățișînd cu multă probabilitate obișnuita scenă a banchetului funebru. În primul plan, privind spre dreapta, personaj feminin așezat, cu mantie peste *chiton* și sandale cu tălpi groase. În stînga figurii centrale, care ocupă cea mai mare parte a suprafeței sculptate, reprezentare convențională a unei sclave copleșite de tristețe. În dreapta, resturi dintr-o măsuță cu trei picioare, iar în planul al doilea, ceva din marginea *klinei* pe care stătea întins bărbatul. Inscripția, cu slove stîngace și destul de prost aliniate, în ciuda reglajului încă vizibil, e gravată sub relief, pe patru rînduri întrerupte la dreapta. Dimensiuni : 36 × 44 × 12 cm. Înălțimea literelor : 5—10 mm. Data — anevoie de precizat : oricum, epoca imperială

[16] Plut., *Demetrios*, 24.

[17] F. Bechtel, *Die attischen Frauennamen nach ihrem Systeme dargestellt*, Göttingen, 1902, p. 11. O Δαμώ, într-o inscripție funerară din Bizanț (Nezih Firatli & L. Robert, *Les stèles funéraires de Byzance*, p. 108, nr. 173) ; tot acolo (p. 86, nr. 108), compusul Δημοκρατία.

῾Οδῖτα ἐπίσχες τὴν ταχείαν ἔμβασιν πατρὸς γεγω-
εἰπεῖν θέλω σοι πέτρος ὁ ἐπὶ τύμβοις Δημητρίου κα-
ΩΣΙΝΔ ὑπέστι τῇ κόνει Δημήτριος τελει . . . .
ΜΕΝΗΝ

R.1, după cel de-al doilea *sigma*, lapicidul a schiţat un al treilea, corectat apoi în *tau*. —R.2, Θ distrus de o izbitură, abia vizibil. La fel

Fig. 7

OI din τύμβοις; la sfîrşitul rîndului, A redus la jumătatea superioară. —R.3, înainte de Ω, loc pentru o literă, dar nu se distinge nimic. După al doilea *sigma*, izbitură care a distrus o literă. Tot aşa K din κόνει, puţin clar.

Epigrama mutilată a avut darul să reţină atenţia lui Werner Peek, a cărui încercare de restituire o reproduc aici cu îngăduinţa învăţatului coleg :

῾Οδῖτα, ἐπίσχες τὴν ταχείαν ἔμβασιν·
2 πατρὸς γεγω[νῶς μοῖραν υἱέος θ'ἅμα]
εἰπεῖν θέλω σοι πέτρος ὁ ἐπὶ τύμβοις < ὅδε· >
4 Δημητρίου κα[θεῖλε παῖδ' ὁμώνυμον],
[τ]ῷ σὺν δ'ὕπεστι τῇ κόνει Δημήτριος.
6 τέλει σ[ὺ δ'εὐτυχῶς ὁδὸν προκει]μένην.

Traducere :

„Trecătorule, stăpîneşte-ţi mersul grăbit : eu, piatra de pe acest mormînt, vreau să-ţi spun povestea unui părinte şi, totodată, pe a fiului. Ursita i-a răpit lui Demetrios pe copilul care-i purta numele,

iar acum zace şi el împreună cu cenuşa acestuia. Sfîrşeşte-ţi cu bine calea începută !"

Textul astfel întregit se dispensează de comentariu. Sentimentul căruia-i dă glas şi clişeele pe care le foloseşte — de la apostrofa adresată călătorului, invitîndu-l să ia aminte la povestea decedaţilor, pînă la urarea finală, nelipsită din formularul inscripţiilor funerare greceşti şi romane, în versuri sau în proză — sînt banale şi de toţi cunoscute. În culegerea-i de inscripţii versificate a cărei publicare a început-o în 1955, Peek citează mai bine de o sută asemenea compuneri (de tipul : μνῆμα τόδ' εἰμὶ τοῦ δεῖνος), înşirîndu-se din secolul al VI-lea î.e.n. pînă în epoca imperială [18]. Dintre epigramele histriene editate pînă acum, compară, pe lîngă *Histria VII*, p. 26, nr. 17 şi *Dacia*, II, 1925, p. 231, nr. 29, *Studii clasice*, VIII, 1966, p. 45, nr. 1 şi p. 50, nr. 10.

GLANURES ÉPIGRAPHIQUES *

RÉSUMÉ

Les textes édités dans les pages qui précèdent, pour la plupart fortement endommagés, se répartissent dans les catégories suivantes :

deux décrets fragmentaires d'époque hellénistique, mentionnant, l'un, l'existence d'un théâtre et l'habitude d'y couronner les évergètes, l'autre, les honneurs décernés à une femme inconnue pour des services dont le souvenir s'est perdu ;

trois dédicaces de l'époque impériale : à Déméter (relief votif), à Cybèle (base de statue), à Athéna (premier exemple à Istros d'un hommage à cette déesse, par un χαλκεύς au nom caractéristique de Ταταρίων, sans patronyme) ;

deux inscriptions funéraires : l'une en prose (aujourd'hui perdue et qu'on publie d'après une photographie de la pierre), l'autre en vers, fragmentaire, restituée par Werner Peek.

[18] *Griechische Versinschriften*, Berlin, 1955, I, 52—136, 1250 şi urm.

* Une première série de *Glanures* est parue dans *Studii clasice*, VII, 1965, p. 297—308.

NOI CONTRIBUŢII LA CUNOAŞTEREA CULTURII SÎNTANA DE MUREŞ-CERNEAHOV

DE

GH. DIACONU

Studierea riturilor şi ritualurilor practicate de către purtătorii culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov îngăduie în mare măsură posibilitatea determinării etnosurilor din cuprinsul culturii mai sus amintite. Potrivit datelor de pînă acum, acestei culturi îi sînt caracteristice necropolele birituale. Din acest punct de vedere fac excepţie necropolele din Transilvania şi cea de la Izvoare-Neamţ [1].

În legătură cu biritualismul cerneahovenilor numeroşi cercetători au încercat să explice în ce anume etapă şi care din componentele etnice ale culturii Cerneahov au contribuit la practicarea şi menţinerea celor două rituri, uneori cu ritualuri deosebite, fie la înhumaţi, fie la incineraţi.

În lucrările mai noi este admisă opinia potrivit căreia ritualul înhumaţiei s-ar datora componentei sarmatice [2], iar ritualul incineraţiei ar aparţine dacilor liberi (cultura Lipiţa); vandalilor şi taifalilor (cultura Pşevorsk) [3] şi chiar purtătorilor culturii Zarubineţ [4].

În ce ne priveşte am socotit că înhumaţia a fost caracteristică goţilor, cu precizarea că acest ritual a fost menţinut şi întărit în cursul secolului al IV-lea e.n. prin componenta sarmatică a cerneahovenilor [5]. Aşa după

---

[1] Gh. Diaconu, *Nordnordöstliche Elemente in der Tschernyachow — Sîntana de Mureş-Kultur*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 299, nota 3. La Izvoare-Neamţ avem de-a face probabil cu o necropolă birituală (R. Vulpe, *Izvoare, Săpăturile din 1936—1948*, Bucureşti, 1957). În sensul acesta vezi fragmentele cerneahoviene de la fig. 311 şi 312 care aparţin unor morminte de incineraţie. De altfel R. Vulpe, la p. 292, referindu-se la strachina fragmentară de la fig. 311/2 menţionează că are „culoarea roşie-cenuşie" şi aceasta datorită probabil arderii secundare a vasului.

[2] G. B. Feodorov, *О двух обрядах погребения в черняховской культуре (по памятникам Молдавии)*, în *SA*, 1958,3; idem, *Население прутско-днестровского Междуречья*, Moscova, 1960, p. 99—101 şi 161—165.

[3] Gh. Diaconu, *Probleme ale culturii Sîntana-Cerneahov pe teritoriul R.P.R. în lumina cercetărilor din necropola de la Tîrgşor*, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 283.

[4] O astfel de părere aparţine specialiştilor de la Kiev printre care se remarcă M. I. Braicerski şi E. V. Mahno.

[5] Gh. Diaconu, *Spätsarmatische Elemente in der Sîntana de Mureş-Tschernyachow-Kultur*, în *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 357—364.

SCIV, tomul 19, nr. 3, Bucureşti, 1968, p. 441—450

cum s-a mai arătat, incinerația a fost atribuită purtătorilor culturii Lipița și triburilor estice din cultura Pșevorsk, care au avut un ritual deosebit față de dacii liberi[6]. Cu același prilej a fost exclusă posibilitatea participării goților la folosirea incinerației, motivîndu-se că obiceiurile acestora au suferit modificări de-a lungul veacurilor[7].

Cercetări recente executate pe teritoriile Galiției și Volhiniei, la care se adaugă și altele din regiunile din nord-nord-vestul și centrul Ucrainei, precum și reexaminarea mai atentă a realităților din necropolele din aria de sud-vest a culturii Sîntana-Cerneahov ne determină să reluăm discuția cu privire la riturile de înmormîntare practicate de către cerneahoveni.

*

Specialiștii au dovedit că în regiunile lor de baștină goții au folosit ambele rituri de înmormîntare[8]. În legătură cu incinerația s-a stabilit că au fost practicate înmormîntări în urne și gropi, din cele mai vechi timpuri.

O caracteristică a mormintelor de incinerație gotice o constituie folosirea pietrelor ca : semne, pavaje-capace, cercuri din pietre etc.[9].

Începînd din secolele III—II î.e.n., condiții economico-sociale la care s-au adăugat și altele de ordin climatic au cauzat migrarea a numeroase triburi nordice din sudul peninsulei Scandinavice și nordul peninsulei Iutlanda înspre coasta pomeriană și gurile Vistulei[10].

Goții au fost identificați în regiunile din care s-au dislocat și au fost culese date prețioase în ceea ce privește cultura materială și spirituală a acestora, din momentul părăsirii locurilor de origine și pînă la fixarea lor în ținuturile de la gura Vistulei[11]. Aici goții intră în legături nemijlocite cu burgunzii înspre vest, cu purtătorii culturii Pșevorsk (vandalii) în sud, cu triburile balte înspre est. Cît privește nordul — calea apelor — se pare că goții au fost în permanentă legătură cu teritoriile din care au coborît.

În regiunea Vistulei inferioare au fost cercetate așezări și necropole de tipul acelora de la Oksywia Willenberg, Praust etc., pe baza cărora s-a ajuns la concluzia că în noua lor „patrie" goții se manifestă din secolul I e.n. pînă mai tîrziu , păstrînd și dezvoltînd o serie de tradiții rituale aduse din regiunile din care s-au dislocat.

Cum este și firesc goții au preluat treptat de la populațiile vecine o serie de elemente în cultura materială și cea spirituală. În împrejurările amintite mai sus goții și-au însușit de la burgundo-vandali ceramica neagră și vasele cu torțile în formă de „χ", tot așa cum numai aici au adoptat și obiceiul arderii secundare a vaselor și a podoabelor pe ruguri, obicei

---

[6] Idem, *Archäologische Angaben über die Taifalen*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 303.

[7] Idem, *Nordnordöstliche Elemente...*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 300.

[8] C. G. Oxenstierna, *Die Urheimat der Goten*, Leipzig-Stokholm, 1948, p. 11 și urm. și p. 189—192.

[9] *Ibidem*, p. 110 și urm.

[10] *Ibidem*, p. 181 și urm. unde autorul prezintă în chip rezumativ părerile specialiștilor în această problemă.

[11] R. Schindler, *Die Besiedlungsgeschichte der Goten und Gepiden im unteren Weichselraum*, Leipzig, 1940, p. 97—113.

preluat de la vandali. Este cunoscut faptul că vandalii au practicat un asemenea ritual în nordul Iutlandei (Wendyssel) încă din secolele II–I î.e.n. [12].

★

Pînă nu de multă vreme s-a socotit că ritul incinerației practicat de către purtătorii culturii Cerneahov era caracterizat prin două ritualuri deosebite și anume: incinerația în urne nearse secundar, atribuită din punct de vedere etnic componentei dacilor liberi și incinerația cu vasele arse secundar, uneori cu arme în morminte, atribuită taifalilor și herulilor [13].

Pe baza descoperirilor de la Brest-Trișin [14], Kosanovo [15], Rjevka [16] și Companițe [17] localități situate în teritoriile Bielorusiei și Ucrainei, la care se adaugă și unele observații obținute cu prilejul cercetării unor necropole din aria de sud-vest a culturii Cerneahov au fost cîștigate date noi în legătură cu problema biritualismului practicat de către cerneahovieni.

În cuprinsul necropolei de la Brest-Trișin, I. V. Kuharenko a descoperit pînă în prezent numai morminte de incinerație cu inventar și practici rituale caracteristice necropolelor de la gura Vistulei. Din relatările lui I. V. Kuharenko reiese că necropola de la Brest-Trișin, databilă în secolele II–III e.n., este strîns legată de grupa culturală Willenberg-Oksywia. I. V. Kuharenko ajunge la încheierea că la Brest-Trișin au fost reperate grupe de goți desprinse din regiunile baltice în timpul migrării acestora spre regiunile nord-pontice [18].

Caracteristica mormintelor de la Brest-Trișin constă în aceea că gropile au diametrul gurii de 1–1,20 m și adîncimea de 0,60–0,80 m; în cuprinsul gropilor au fost aruncate de-a valma resturile cinerare, reprezentate de vase, uneori fragmente de vase, obiecte, podoabe, oase calcinate, cărbuni și cenușă. Menționăm că în toate mormintele au fost folosite pietre cu scop ritual, aduse de la mari depărtări [19]. De asemenea trebuie precizat că vasele și obiectele au suferit arderea secundară în flăcările rugurilor, acestea din urmă nereperate, situate probabil în afara perimetrului necropolei. Totodată ne reține atenția că în cuprinsul unui singur

---

[12] *Vorgeschichte der deutschen Stämme*, vol. III, p. 954 și p. 968; C. Pescheck, *Die frühwandalische Kultur in Mittelschlesien (100 vor bis 200 nach Christus)*, Leipzig, 1939, p. 6 și urm.

[13] Gh. Diaconu, *Tîrgșor necropola complexă din secolele III–IV e.n.*, București, 1965, p. 124–126.

[14] Cercetări inedite aparținînd lui I. V. Kuharenko care a avut bunăvoința să ne dea o serie de detalii în legătură cu descoperirile de la Brest-Trișin. Materialul arheologic de la Brest-Trișin l-am studiat cu aprobarea lui I. V. Kuharenko la Ermitaj unde se află în custodia X. V. Kasparova.

[15] N. M. Kravcenko, *Косановский могильник* (*по материалам раскопок В. П. Петрова и Н. М. Кравченко в 1961—1964 г.*), în *История и археология юго-западных областей СССР начала нашей эры* (*MIA*, nr. 131), Moscova, 1967, p. 77–175.

[16] Material inedit; l-am cercetat la Moscova în ianuarie 1967 prin bunăvoința lui V. V. Kropotkin, autorul săpăturilor.

[17] Cercetări inedite. Întregul material ne-a fost pus la dispoziție pentru studiere de către E. V. Mahno căreia îi aducem mulțumiri și pe această cale.

[18] Părerile din cuprinsul paragrafului la care se referă nota îi aparțin lui I. V. Kuharenko, exprimate în ianuarie 1967 la Moscova cu prilejul discuțiilor purtate pe marginea cercetărilor de la Brest-Trișin.

[19] I. V. Kuharenko ne-a informat că cele mai apropiate cariere de piatră se găsesc la aproximativ 30–40 km de localitatea în care se află necropola.

mormînt au fost descoperite cîteva fragmente ceramice aparținînd unor vase lucrate la roată, caracteristice culturii Cerneahov. Ținînd seama de observațiile lui I. V. Kuharenko care atribuie grupul de morminte de la Brest-Trișin unor triburi gotice dislocate din regiunea Vistulei inferioare și fixate temporar la cotul Bugului nordic, trebuie să explicăm practica arderii secundare a vaselor de către comunitatea care a folosit necropola despre care este vorba. Totodată se cere a fi explicată și prezența celor cîteva fragmente de vase, lucrate la roată, tipice culturii Cerneahov.

În legătură cu adoptarea obiceiului arderii secundare a vaselor putem presupune că grupul de la Brest-Trișin a fost în contact cu triburi de vandali situate pe linia Vistulei și Bugului. Cît privește ceramica lucrată la roată, documentată pînă în prezent doar în cuprinsul unui singur mormînt, vom avea prilejul să revenim.

Din cele relatate reiese că cetele întîrziate de goți de tipul celor de la Brest-Trișin au coborît din regiunea gurilor Vistulei cu o cultură materială legată încă de Latènul nordic. Pe măsură ce astfel de triburi ating cursurile de mijloc ale Bugului nordic și mai apoi pe acelea ale Bugului sudic și ale Nistrului, intră în contact cu triburi de goți ajunse aici mai timpuriu. Goții timpurii desăvîrșiseră probabil simbioza goto-Pșevorsk-Lipița, simbioză care a avut ca rezultat formarea culturii Cerneahov.

Grupele de goți tîrzii din categoria celor de la Brest-Trișin preiau treptat noua cultură și o parte din practicile rituale caracteristice foștilor purtători ai culturilor Pșevorsk și Lipița.

Descoperirile arheologice din ultima vreme fac dovada că ritualul de la Brest-Trișin se mai păstrează într-un procent destul de ridicat în cuprinsul unor necropole care datează din secolele III—IV e.n. de exemplu : Kosanovo [20] și Rjevka [21] situate în bazinul Bugului sudic și Companițe [22] pe Niprul mijlociu. Potrivit datelor de care dispunem ritualul de tip Brest-Trișin începe să fie documentat mai rar în cadrul cimitirelor din secolul al IV-lea e.n., iar înmormîntările în urne și gropi, de tradiție Pșevorsk în est și de tradiție Lipița în vest și sud-vest, se înmulțesc.

Am făcut această sumară incursiune în cuprinsul monumentelor cerneahoviene din nordul și estul acestei culturi pentru a înțelege unele probleme ivite în cursul cercetării unor necropole similare situate în aria de sud-vest a culturii Cerneahov-Sîntana.

În necropola de la Mogoșani (jud. Dîmbovița) au fost găsite două gropi de morminte avînd diametrul gurii de 1—1,10 m și adîncimea de 0,70 m. Cu prilejul cercetării acestora am descoperit aruncate de-a valma fragmente ceramice și din pahare de sticlă, oase calcinate, cărbuni, cenușă și pămînt [23].

Forma și conținutul acestor gropi sînt izbitor de asemănătoare cu ceea ce în literatura nordică de specialitate sînt definite complexele arheologice anume „Brandschüttungsgräber" caracteristice și triburilor gotice. Este de prisos a sublinia faptul că cele două gropi de morminte de la Mogo-

---

[20] N. M. Kravcenko, *op. cit.*, pl. XX.
[21] Informații V. V. Kropotkin.
[22] Informații E. V. Mahno.
[23] Cele două morminte la care ne referim sînt apropiate, dar situate în periferia de vest a necropolei de la Mogoșani.

şani, prin forma şi conţinutul lor, se deosebesc de restul gropilor de morminte de incineraţie care sînt specifice aspectului Tîrgşor-Olteni [24] şi aspectului Tîrgşor-Gherăseni [25]. În schimb, ele sînt identice cu ceea ce au descoperit arheologii sovietici la Kosanovo, Rjevka şi Companiţe.

Din cele relatate reiese că în aria sud-sud-vestică a culturii Cerneahov-Sîntana de Mureş alături de ritul înhumaţiei, avem documentat ritul incineraţiei cu trei ritualuri deosebite şi anume : în gropi sau urne cu vasele nearse secundar (aspectul Tîrgşor-Gherăseni) ; în gropi sau urne, cu vasele arse secundar (aspectul Tîrgşor-Olteni) şi în gropi mari, în cuprinsul cărora sînt aruncate fără nici o ordine resturile cinerare. Iată, aşadar, că însăşi goţii practică pînă mai tîrziu ambele rituri de înmormîntare înhumaţia cu predilecţie în faza finală şi incineraţia cu ritualul asupra căruia am stăruit.

În lumina celor prezentate este mai uşor de înţeles de ce goţii, ca principali purtători ai culturii Cerneahov-Sîntana, au tolerat în cuprinsul necropolelor lor ambele rituri de înmormîntare cu variantele lor pe baza cărora încercăm să definim şi alte populaţii, de pildă : pentru înhumaţi componenta sarmatică, alături de cea gotică, iar pentru incineraţi ramura Pşevorsk (taifali şi heruli) şi aceea a dacilor liberi [26].

*

În legătură cu cultura materială a cerneahovenilor s-a făcut remarca justă, potrivit căreia goţii nu au cunoscut meşteşugul roţii olarului, nici în teritoriile lor de baştină (sudul peninsulei Scandinavice), nici la gura Vistulei şi foarte probabil nici pe traseul pe care au migrat [27].

În lumina descoperirilor de la Brest-Trişin şi a primului nivel din aşezarea de la Lepesovka-Volhinia [28] se poate presupune cu destul temei, că anumite triburi de goţi, în cursul secolelor II-III e.n., ca nepurtătoare ale culturii Cerneahov, nu cunoşteau roata olarului. În măsura în care o atare ceramică apare în mod izolat la goţii de care aminteam mai sus, aceasta trebuie pusă pe seama unor importuri din teritorii şi de la populaţii care cu sute de ani mai înainte cunoscuseră meşteşugul roţii olarului.

Prezenţa unor fragmente din buza unui castron cu trei torţi şi a unei farfurii-castron cu profilul în forma literei „S" în mediul ceramicii lucrate

---

[24] Atragem atenţia că în necropola de la Mogoşani avem documentate, în afară de mormintele menţionate în nota precedentă, 48 de morminte de incineraţie caracteristice aspectului Tîrgşor—Olteni.

[25] Aspectul Tîrgşor—Gherăseni nu este documentat la Mogoşani, nici prin ritual şi nici în ceea ce priveşte ceramica sau alte detalii.

[26] Gh. Diaconu, *Einheimische und Wandervölker im 4. Jahrhundert u.Z. auf dem Gebiete Rumäniens* (*Tîrgşor—Gherăseni Variante*), în *Dacia*, N.S., VIII, 1964, p. 198 şi urm.

[27] În acest sens sînt ilustrative descoperirile lui I. V. Kuharenko de la Brest-Trişin.

[28] M. A. Tihanova, *Раскопки поселения у с. Лепесовка*, în *Доклады и сообщения археологов СССР*, *Les rapports et les informations des archéologues de l'URSS*, Moscova, 1966, p. 209—214. Autoarea prezintă o scurtă comunicare la al IV-lea Congres de pre- şi protoistorie de la Praga. Materialul de la Lepesovka este expus o parte la Ermitaj, iar altă parte la Institutul de arheologie din Leningrad. Pentru o serie de indicaţii şi lămuriri aducem mulţumirile noastre şi pe această cale lui M.A. Tihanova. În cuprinsul materialului arheologic de la Lepesovka există două categorii de antichităţi şi anume : un material ceramic identic cu cel de la Brest-Trişin, asociat cu fibule de tipul celor de la Brest-Trişin ; al doilea nivel cuprinde materiale ceramice tipice culturii Cerneahov datate cu fibule cu piciorul întors pe dedesubt.

cu mîna de tip Oksywia-Willenberg din cuprinsul mormîntului nr. 27 de la Brest-Trişin ilustrează legăturile dintre goţii timpurii şi cei tîrzii.

Descoperirile de la Brest-Trişin şi cele de la Lepesovka, asupra cărora vom mai reveni, ne îndreptăţesc să socotim că în momentul în care pe cursul mijlociu al Bugului nordic trăiau comunităţi de tipul celor de la Brest-Trişin, în cursul secolelor II—III e.n., în regiunile mai sudice triburi de goţi timpurii, desăvîrşiseră simbioza goto-Pşevorsk-Lipiţa, mai exact cultura Cerneahov luase naştere în trăsăturile ei esenţiale.

Un asemenea monument cerneahovian, socotit ca unul dintre cele mai timpurii, este cel de la Rujicianka, situat pe un afluent al Nistrului. În cuprinsul acestuia apar fibule timpurii asociate însă cu ceramică cerneahoviană şi nu de tip Brest-Trişin [29]. Cu toate acestea, ţinînd seama de cele schiţate mai sus se poate susţine, în stadiul actual al cercetărilor, că problema pătrunderii roţii olarului în cuprinsul culturii Cerneahov nu este rezolvată. Mai mulţi specialişti au căutat să demonstreze că cerneahovienii au luat meşteşugul roţii olarului din atelierele oraşelor nord-pontice. Recent M. A. Tihanova stăruie să dovedească că cerneahovienii au adus roata olarului din Olbia [30]. În săpăturile sale de la Lepesovka-Volhinia, Tihanova a descoperit vase cu inscripţii greceşti şi un opaiţ caracteristic oraşelor din nordul Mării Negre. Pe baza acestor dovezi cercetătoarea antichităţilor de la Lepesovka socoate că pătrunderea roţii olarului la cerneahovieni s-ar datora în exclusivitate sudului, mai precis Olbiei [31]. Cu acelaşi prilej M. A. Tihanova combate ipoteza potrivit căreia purtătorii culturii Lipiţa şi-ar fi dat concursul la însuşirea roţii olarului în cadrul culturii Cerneahov. Totodată este respinsă şi ipoteza pătrunderii acestui meşteşug dinspre centrele krakowiene — Igolomia — Tropiszow — Nova Hutta etc.

M. I. Braicevski, deşi admite că purtătorii culturii Lipiţa au jucat un rol important în acest proces, lărgeşte aria din care ar fi putut pătrunde roata olarului în noua cultură. Acelaşi cercetător socoate, greşit după părerea noastră, că ceramica din bazinul krakovian ar fi cerneahoviană [32].

În sfîrşit, E. V. Mahno caută să argumenteze din ce în ce mai stăruitor, însă fără dovezi concludente, că roata olarului a avut o evoluţie proprie pe teritoriul Ucrainei, trecînd de la faza roţii cu învîrtire înceată, la aceea cu învîrtire rapidă.

Adăugînd la această ipoteză părerea potrivit căreia cultura Zarubineţ ar fi jucat un rol important în procesul de formare al culturii Cerneahov, E. V. Mahno socoate că leagănul culturii despre care este vorba trebuie situat, în principal, în regiunea niproviană [33].

Din cele relatate reiese că problema este complexă şi îşi va căpăta probabil rezolvarea după cercetări mai ample desfăşurate pe toată aria

---

[29] Materialul arheologic de la Rujicianka este inedit. Raportul asupra săpăturilor l-am consultat în arhiva Institutului de arheologie din Kiev, în ianuarie 1967, unde am remarcat în desene şi fotografii ceramică lucrată cu mîna de tip Pşevorsk şi nu de tip Oksywia-Willenberg. Pentru detalii suplimentare şi desenele celor două fibule timpurii aducem mulţumiri cercetătorului I. Vinocur.

[30] M. A. Tihanova, *op. cit.*, p. 214.

[31] *Ibidem.*

[32] M. I. Braicevski, *Біля Тетерел словянської державності*, Kiev, 1964, p. 119—150, v. şi fig. 29.

[33] Părere exprimată şi susţinută aproape în toate lucrările cercetătoarei E. V. Mahno.

culturii de care ne ocupăm, deși în etapa actuală a cercetărilor, există date pe baza cărora pot fi formulate ipoteze de lucru apropiate de adevăr.

După părerea noastră rezolvarea problemei formulate mai sus este strîns legată de două operații și anume: în primul rînd trebuie pornit de la categoriile ceramice care caracterizează cultura Cerneahov; în al doilea rînd este necesar a stabili în ce stadiu de dezvoltare se aflau populațiile și culturile care au participat la formarea culturii Cerneahov din punct de vedere al meșteșugului olăritului.

În cuprinsul ceramicii lucrate cu mîna deosebim patru mari grupe și anume: I, în regiunile din Volhinia și nord-nord-vestul Ucrainei, ceramică de tip Gura Vistulei cu forme care pătrund și pe Nipru de pildă la Companițe. Această categorie ceramică legată de grupul Willenberg-Oksywia trebuie atribuită goților [34]; II, în regiunea Ucrainei subcarpatice și parte din teritoriul Galiției și Volhiniei, ceramică de tip Pșevorsk, aparținînd ramurii estice a culturii Pșevorsk [35]; III, pe Niprul mijlociu, ceramică de tradiție Zarubineț, iar în regiunea stepelor nord-pontice așa-numita ceramică scito-sarmatică [36]; IV, în vest și în sud-vest, adică pe teritoriul Daciei, ceramică de factură geto-dacică [37].

În cuprinsul ceramicii lucrate la roată distingem trei categorii mai importante și anume: ceramica cenușie și neagră-fină de diverse forme și dimensiuni, a cărei prezență o putem explica în chipul următor: ceramica cenușie fină reprezintă moștenirea culturii Lipița, pătrunsă o dată cu *roata olarului*, iar cea neagră fină poate fi pusă pe seama elementelor nordice. După cunoștințele noastre specia ceramicii negre-fine, lucrată la roată apare în cuprinsul monumentelor din etapa în care cultura Cerneahov era în plin proces de maturizare. Prezența acestei specii în cuprinsul monumentelor cerneahoviene se datorește transpunerii la roată, la un moment dat, a ceramicii nordice de culoare neagră lucrată cu mîna.

Ținînd seama de cele relatate mai sus se impune ca în cuprinsul antichităților cerneahoviene din faza de început să găsim ceramică lucrată la roată din pastă cenușie-fină, asociată cu ceramica de mînă din categoriile Gura Vistulei, Pșevorsk și Lipița.

Cît privește monumentele de pe Nipru și în general acelea din aria de est și sud-est a culturii Cerneahov se poate dovedi că ele sînt din faza tîrzie [38].

---

[34] Afirmația se sprijină pe analogiile dintre ceramica de tip Oksywia-Willenberg și cea de la Brest-Trișin. După cum s-a arătat același lucru a fost remarcat și de I. V. Kuharenko care atribuie goților, grupul de la Brest-Trișin.

[35] C. F. Nichitina, *Классификация лепной керамики черняховской культуры*, în *SA*, 1966, 4, p. 70 și urm.; pentru problema care ne interesează este demnă de luat în considerație lucrarea de disertație a autoarei unde textul este însoțit de o ilustrație bogată. Lucrarea am consultat-o prin bunăvoința autoarei la Institutul de arheologie din Moscova.

[36] Persistențe ale ceramicii Zarubineț și scito-sarmatice tîrzii în cultura Cerneahov sînt acceptate de specialiștii de la Kiev.

[37] Gh. Diaconu, *Despre ceramica dacică din necropola de la Tîrgșor lucrată cu mîna*, în *Omagiu lui P. Constantinescu—Iași*, București, 1965, p. 117—121.

[38] Cu prilejul călătoriei de studii din ianuarie 1967 din U.R.S.S. am avut posibilitatea să studiez majoritatea materialelor arheologice din aria centrală și răsăriteană a culturii Cerneahov; nicăieri nu am găsit elemente de datare mai timpurii ca finele secolului al III-lea și începutul secolului al IV-lea e.n. Monumentele mai timpurii se plasează în aria nordică și nord-vestică.

După părerea noastră momentul timpuriu Lipiţa al pătrunderii roţii olarului a fost întărit o dată cu cel de-al doilea curent, mai viguros, al pătrunderii roţii olarului, adică în etapa în care purtătorii culturii Cerneahov încep să folosească vasele din pastă zgrunţuroasă care, după cum se ştie, reprezintă a doua mare categorie a ceramicii lucrate la roată, caracteristică culturii de care ne ocupăm.

Această categorie este reprezentată de ceramica provincial-romană, lucrată din pastă zgrunţuroasă, arsă neoxidant.

Ceramica la care ne referim pătrunde dinspre imperiu în lumea de la periferia acestuia în trei regiuni mai deosebite şi anume : I, Dunărea superioară şi Rin ; II, Dunărea de mijloc şi de aici mai departe pînă în bazinul Vistulei superioare, la Krakowia ; III, Dunărea de jos.

În discuţia de faţă ne interesează centrele de la Dunărea de mijloc şi Dunărea de jos.

În bazinul Vistulei superioare (Igolomia, Tropiszow, Nova Hutta) ceramica cenuşie din pastă zgrunţuroasă este datată în secolele II—IV e.n., iar asupra apartenenţei ei circulă mai multe păreri [39]. În ce ne priveşte socotim că ceramica din jurul Krakowiei nu poate fi atribuită cerneahovienilor şi ca atare goţilor, deoarece în teritoriile amintite nu au pătruns goţii de-a lungul istoriei. Ea nu poate fi pusă nici pe seama vandalilor, ştiut fiind că aceştia au o cultură deosebită faţă de aceea asupra căreia stăruim. De altfel, monumentele vandalice cuprind vase lucrate la roată într-o perioadă mai tîrzie [40].

Pînă la descoperirea şi cercetarea unor necropole aparţinînd aşezărilor de tip Igolomia-Tropiszow, poate fi luată în consideraţie ipoteza potrivit căreia monumentele din preajma Krakowiei, caracterizate prin prezenţa ceramicii cenuşii zgrunţuroase şi a ceramicii cenuşii fine, pot fi atribuite unor triburi de gepizi dislocate de la gura Vistulei şi aşezate temporar în regiunea despre care este vorba, în cursul secolelor III—IV e.n. [41]. Este posibil ca de pe asemenea baze, şi nu direct de la gura Vistulei, să fi început gepizii migrarea lor înspre sud-sud-est în cursul secolelor IV—V e.n. ajungînd şi în Dacia la cumpăna dintre secolele V—VI e.n. [42].

Pe baza observaţiilor înregistrate de arheologii sovietici reiese că ceramica provincial-romană din pastă zgrunţuroasă, de culoare cenuşie, nu este documentată în cuprinsul centrelor urbane din nordul Mării Negre înainte de distrugerea Olbiei de către goţi [43].

---

[39] Arheologii polonezi socotesc antichităţile din jurul Krakoviei ca fiind autohtone ; o serie de specialişti printre care şi M. I. Braicevski le atribuie cerneahovenilor.

[40] *Vorgeschichte der deutschen Stämme*, vol. III, p. 416—417.

[41] În regiunile de la gura Vistulei gepizii au avut o cultură materială înrudită cu a goţilor şi nu au cunoscut meşteşugul roţii olarului. În răstimpul dintre începutul migrării lor de la Vistula şi pînă la fixarea lor temporară în nord-estul Pannoniei şi Daciei cînd îi cunoaştem cu o cultură închegată şi cristalizată au trecut printr-o etapă intermediară în care au preluat roata olarului şi unele categorii şi forme ceramice, fie în regiunea din preajma Krakoviei, fie undeva în nord-nord-vestul Daciei în contactul cu triburile de daci liberi, care au cunoscut mai de timpuriu ceramica zgrunţuroasă romană, alături de cea cenuşie, fină, specifică culturii lor.

[42] *Istoria României*, I, p. 704—713.

[43] Specialiştii sovietici sînt în unanimitate de acord asupra faptului că ceramica zgrunţuroasă cenuşie din cuprinsul culturii Cerneahov nu provine din centrele situate în Crimeea. Arheologii sovietici care au executat săpături la Olbia susţin că ceramica cenuşie zgrunţuroasă apare de-abia în nivelul de după incendierea Olbiei de către goţi.

În ce ne privește ne menținem părerea în legătură cu posibilitatea pătrunderii roții olarului la cerneahovienii din regiunile de la Dunărea de jos și la cei de la gurile Nistrului și Bugului [44]. De aceea, sub rezerva verificării observațiilor stratigrafice de la Olbia și Tyras, socotim că părerea emisă recent de către M. A. Tihanova, în legătură cu problema pe care o dezbatem, este demnă de luat în considerație [45].

După cum s-a mai arătat ceramica din pastă zgrunțuroasă nu a fost cunoscută de către dacii liberi din nord — cultura Lipița — și nici de către dacii liberi din Moldova, carpii.

Descoperirile arheologice de pînă acum dovedesc că populația care a cunoscut mai timpuriu o asemenea ceramică este cea din Dacia, de la care însă cerneahovienii nu puteau să o preia decît după părăsirea provinciei [46].

Ceramica care ne reține atenția este documentată în schimb, într-o serie de așezări din Muntenia, în cuprinsul cărora elementul predominant este cel dacic liber, aflat într-un stadiu avansat de romanizare. Datele de care dispunem dovedesc că în cuprinsul acestor așezări se găsesc și elemente sarmatice asimilate de către daci și mai ales altele pătrunse dinspre nord — Volhinia și Galiția [47].

În ce împrejurări vor fi ajuns aici aceste elemente, este greu de precizat în stadiul actual al cercetărilor [48]. În lumina cercetărilor de la Tîrgșor ne îngăduim să formulăm ipoteza că elementele despre care este vorba pot fi puse pe seama unor grupe Pșevorsk situate deja printre băștinașii din Muntenia în a doua jumătate a secolului al III-lea e.n., așadar înainte de pătrunderea cerneahovienilor în aceste părți [49].

Datele de pînă acum ne îndreptățesc a emite ipoteza că într-o anume etapă, aceste elemente mijlocesc vehicularea ceramicii cenușii zgrunțuroase dinspre părțile noastre în restul ariei culturii Cerneahov. Vom vedea cu alt prilej că și alte elemente printre care se înscrie și tipul de fibulă cu piciorul întors pe dedesubt au luat naștere în părțile Dunării de jos, de unde s-au răspîndit înspre regiunile nord-pontice și de aici înspre cele baltice.

Cît privește ultima categorie a ceramicii lucrate la roată, adică cea romană — de import — constatăm că pe măsură ce monumentele cerneahoviene (așezări și necropole) sînt mai apropiate de limes, ele cuprind materiale de bună factură romană în proporție mai ridicată; în schimb, în aria nordică și răsăriteană a culturii Cerneahov produsele romane se răresc.

---

[44] Gh. Diaconu, *Einheimische...*, în *Dacia*, N.S., VIII, 1964, p. 205.

[45] M. A. Tihanova, *op. cit.*, p. 213—214.

[46] Primele grupuri de cerneahovieni pătrund în Dacia romană de-abia în cursul secolului al IV-lea e.n.; această afirmație se sprijină pe analiza antichităților din Transilvania.

[47] Materiale ceramice de vădită factură nordică au apărut pînă în prezent în cuprinsul unei așezări de la Tîrgșor (jud. Prahova) al cărei început il situăm la mijlocul secolului al III-lea e.n., iar sfîrșitul la începutul secolului al IV-lea e.n.; materiale similare au apărut și la Lunca Străulești—București; informație M. Constantiniu.

[48] Că aceste elemente aparțin unor costoboci dislocați mai tîrziu, cu prilejul migrării lor înspre Balcani, nu poate fi susținut, fie și pentru motivul că purtătorilor culturii Lipița, așa după cum arătam, nu le-a fost caracteristică ceramica zgrunțuroasă.

[49] Despre prezența unor elemente Pșevorsk ca avangardă a cerneahovenilor v. Gh. Diaconu, în *Nordnordöstliche Elemente...*, în *Dacia*, N.S., X, 1965, p. 299 și urm.

NOUVELLE CONTRIBUTION À LA CONNAISSANCE DE LA CIVILISATION DE SÎNTANA-DE-MUREŞ – TCHERNIAKHOV

RÉSUMÉ

Dans la première partie de l'article on insiste sur un nouveau rituel funéraire connu dans la littérature nordique de spécialité sous la dénomination de « Brandschüttungsgräber » et on précise que ce rituel a été utilisé aussi par les tribus gothiques. Ensuite, sont présentées d'une manière succincte, quelques découvertes faites dans l'aire NNO de la civilisation de Tcherniakhov, où les archéologues soviétiques ont répéré des tombes d'incinération, ayant un rituel caractéristique pour les régions nordiques. Des tombes similaires ont été découvertes aussi en Munténie, à Mogoşani (département de Dîmboviţa). On aboutit à la conclusion que les Goths utilisaient, à la phase finale de la civilisation de Tcherniakhov — Sîntana-de-Mureş, bien que dans un pourcentage plus faible, en dehors du rite de l'inhumation aussi le rite de l'incinération, avec le rituel mentionné. Comme il est connu, une autre branche des porteurs de la civilisation de Tcherniakhov, à savoir, les Taïphales, ont employé également le rite de l'incinération avec crémation ultérieure sur bûcher des vases et des offrandes à l'encontre de la composante autochtone géto-dacique des porteurs de la civilisation de Tcherniakhov qui pratiquait le rite de l'incinération mais sans ce rituel de crémation secondaire des vases et des objets de parure.

Dans la seconde partie de l'article, on reprend le problème de la pénétration du tour du potier et de la céramique grise rugueuse d'origine romaine, dans la civilisation de Tcherniakhov — Sîntana. On formule l'hypothèse suivant laquelle une impulsion puissante de la pénétration du tour du potier dans la civilisation de Tcherniakhov serait due aux porteurs de la civilisation de Lipiţa. Une seconde impulsion de la pénétration du tour concomitante à la céramique grise rugueuse survient au cours du IIIe siècle de n.è. dans les régions du Bas-Danube.

DESPRE CARIERELE DE PIATRĂ DE LÎNGĂ PĂCUIUL LUI SOARE

DE

PETRE DIACONU şi EMANOIL ZAH

Pînă nu de mult se mai admitea că blocurile de piatră din zidurile cetăţii de pe insula Păcuiul lui Soare [1], construită după cum se ştie în vremea împăratului Ioan Tzimiskes [2], ar fi provenit în întregime dintr-o carieră de pe malul drept al Dunării situată la poalele dealului Dervent, vizavi de această insulă.

Într-adevăr, în calcarele de vîrstă barremiană din acest loc se mai observă şi astăzi urmele unei vechi exploatări, reprezentate prin cîteva lăcaşuri rămase în urma scoaterii unor blocuri de piatră de formă paralelipipedică.

Reconstituind însă aspectul iniţial rezultat din eroziunea naturală a bancului de calcar barremian din malul Dunării şi raportîndu-l la aspectul actual rezultat din excavarea blocurilor de piatră folosite la construirea zidurilor, rezultă că din această carieră nu s-a putut extrage un volum de rocă mai mare de 2 000—2 500 metri cubi. Or, pentru construirea cetăţii, folosind chiar parametri de calcul foarte conservativi, apreciem că au fost necesari cel puţin 20 000—30 000 metri cubi.

Fireşte, diferenţa dintre aceste două cifre ne-a determinat să admitem existenţa şi a altor cariere. Dar pentru o reuşită a reperării acestora trebuiau să se facă în prealabil două operaţii : în primul rînd, o analiză litologică şi paleontologică a pietrelor din cetate spre a se vedea dacă mai există şi alte tipuri de roci în afară de cele barremiene, iar în al doilea rînd să se treacă, în funcţie de caracteristicile pietrelor din cetate, la precizarea zonelor de provenienţă a fiecărui tip de rocă în parte.

Din conjugarea ambelor operaţii au rezultat unele observaţii interesante pe care le vom expune succint în cele ce urmează.

---

[1] Despre topografia acestei cetăţi vezi I. Nestor şi Petre Diaconu, *Săpăturile de la Păcuiul lui Soare*, în *Materiale*, V, p. 587.

[2] Petre Diaconu, *Quelques problèmes relatifs à la forteresse byzantine de Păcuiul lui Soare à la lumière des dernières fouilles archéologiques*, în *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 365—371. Vezi aici şi restul bibliografiei.

S C I V, tomul 19, nr. 3, Bucureşti, 1968, p. 451—468

Cercetarea caracteristicilor litologice și paleontologice ale blocurilor folosite la înălțarea zidurilor ne-a relevat o mare varietate a tipurilor de rocă în ceea ce privește aspectul petrografic și vîrsta. În cetate, pînă în momentul de față, au putut fi determinate 15 tipuri de rocă.

Prezentînd caracterele litologice, vom prezenta în același timp și vîrsta și zona de proveniență a pietrelor; în sfîrșit, vom căuta de fiecare dată să precizăm și poziția pe care o au ele în cetate. Ordinea de prezentare este funcționată de ponderea cu care blocurile de un anumit tip iau parte la alcătuirea zidurilor, începînd cu cele mai răspîndite.

1. *Calcar alb, compact, recifal,* cu o faună de corali, gasteropode și lamelibranhiate care-i conferă vîrsta barremiană (cretacic inferior). În cetate, intră în alcătuirea tuturor zidurilor. În această regiune roca se găsește pe malurile de est și de sud ale lacului Bugeac și pe văile Canara—Ciamur, Caraghioz, Chesenu și Cuiungiuc. De asemenea se întîlnește de o parte și de alta a văii Canaraua Fetei mai ales spre sud de satul Băneasa.

2. *Calcar alb-gălbui reciform* cu goluri marcate de oxizi de fier și cristale mici de calcit. Fauna de brachiopode, corali, lamelibranchiate și gasteropode indică vîrsta barremiană. Blocurile de acest tip de rocă sînt răspîndite pe tot perimetrul cetății, cu o frecvență mai mare în zona zidului din amonte. În regiune se găsește în malul Dunării, la poalele de vest ale dealului Bugeac, precum și în zona din apropierea satului Cuiungiuc.

3. *Lumașel scoicos* format din lamelibranchiate aberante (*Requienia ammonia, Toucasia carinata*) prinse într-o matrice argiloasă de culoare alb-gălbui-verzuie. Atît macrofauna cît și asociația de foraminifere din matricea argiloasă sînt caracteristice pentru partea superioară a barremianului. În cetate predomină în zona portului, a zidului din amonte și a zidului de incintă care apare în malul Dunării, în dreptul porții. Din cauza slabei rezistențe, toate aceste blocuri se prezintă într-un grad de distrugere foarte avansat. În regiune se întîlnește într-un orizont caracteristic în malul Dunării în dreptul insulei, în zona dintre Ostrov și Silistra, precum și în malul sudic al lacului Bugeac în apropiere de comuna Gîrlița. Este o rocă cu totul necorespunzătoare unei astfel de construcții, folosirea ei fiind justificată probabil numai prin ușurința cu care se poate tăia în blocuri.

4. *Gresie calcaroasă alb-gălbuie* cu brachiopode mici și fragmente de echinoderme de vîrstă apțiană. Se întîlnește pe tot perimetrul cetății, predominînd în sectorul „Poartă" și în zona zidului din amonte, unde se găsesc și cîteva blocuri de calcar recifal roșcat care apar sub forma unor intercalații caracteristice în depozitele apțiene.

Provine dintr-un orizont cu alcătuire litologică identică ce se află în malul Dunării la gura pîrîului din valea Canliei și în malul estic al lacului Bugeac, în dreptul satului Galița.

Este roca cea mai bună pentru construcție, atît în ceea ce privește rezistența mecanică, cît și în ceea ce privește posibilitatea de prelucrare prin cioplire. În rocile de acest tip s-au păstrat cele mai evidente urme de cariere.

5. *Calcar organogen gălbui-roșcat* format din orbitoline și fragmente de echinoderme, avînd vîrsta apțiană. Apare sporadic în cetate în sectorul zidului din amonte. Provine dintr-un orizont de la gura pîrîului Canlia.

6. *Gresie verzui-gălbuie glauconitică* de vîrsta albian inferior. Blocuri de această vîrstă se întîlnesc în zona zidului din amonte. În regiune, apare în baza dealului Dervent și, într-o măsură mai redusă, în malul sudic al lacului Bugeac.

7. *Microconglomerat verzui-cenușiu* cu granule mari de glauconit și ciment calcaros. Vîrsta sa este albian inferior.

Blocuri din acest conglomerat se găsesc în cetate în apropierea absidei clădirii de pe actualul mal al Dunării.

Un orizont cu caractere litologice asemănătoare se întîlneşte în malul sudic al lacului Oltina şi în malul vestic al lacului Ceamurlia.

8. *Marnă nisipoasă glauconitică* de culoare cenuşie-gălbuie. Asociaţia de microfaună indică vîrsta albian mediu.

Cîteva blocuri din această rocă s-au găsit în zona debarcaderului. Datorită slabei rezistenţe mecanice ele sînt în întregime dezagregate.

Pe baza caracterelor litologice şi paleontologice se poate preciza că aceste blocuri provin din malul vestic al lacului Bugeac de la gura văii Almalăului.

9. *Gresie calcaroasă cretoasă albă* cu elemente mai grosiere acoperite cu o patină brună. Resturi de inocerami şi un exemplar de *Acanthoceras rothomagense* precum şi o asociaţie caracteristică de microfaună arată vîrsta cenomaniană.

În cetate blocuri din această rocă se întîlnesc în zona zidului din amonte şi a zidului situat de-a lungul malului Dunării.

În regiune singurele aflorimente de vîrstă cenomaniană se găsesc în malul nord-vestic al lacului Bugeac.

10. *Marnă calcaroasă de culoare cenuşie-brună* cu dendrite de mangan. Conţine o faună de gasteropode mari şi lamelibranchiate de vîrstă sarmaţiană. În perimetrul cetăţii a fost folosită în sectorul debarcaderului, la clădirea cu absidă de pe malul Dunării precum şi la zidul din amonte.

Depozite sarmaţiene asemănătoare de unde să fi putut proveni aceste blocuri nu se întîlnesc în imediata vecinătate a Păcuiului lui Soare. Cele mai apropiate se găsesc la aproximativ 20 kilometri spre est în zona Oltina—Băneasa—Velichioi.

11. *Gresie calcaroasă de culoare alb-gălbuie* conţinînd numeroase exemplare de mactre mari care precizează vîrsta sarmaţiană. În cadrul cetăţii este întîlnită în zidurile clădirii cu absidă şi în zidul situat de-a lungul malului Dunării.

Zona de provenienţă este situată la est de Oltina.

12. *Calcar recifal de culoare albă* format aproape în exclusivitate din resturi de nubecularii. Acestea fiind organisme caracteristice pentru sarmaţian problema vîrstei este rezolvată. În cetate a fost folosit mai ales în sectorul porţii şi în zidul clădirii cu absidă. Este o rocă uşor de tăiat şi de prelucrat. Zona din care provin blocurile este situată la est de comunele Oltina şi Băneasa putîndu-se întinde spre sud pînă pe teritoriul Bulgariei.

13. *Calcar lumaşelic scoicos* cu ciment argilos-grezos de culoare gălbuie uneori verzuie. Este o rocă sarmaţiană, vîrsta fiind precizată de numeroasele exemplare de mactre pe care le conţine. În cetate predomină în zona clădirii cu absidă, găsindu-se sporadic în zidul din secolul al XIV-lea[3] şi risipită pe malul Dunării de-a lungul fortificaţiei. Caracterele litologice sînt asemănătoare cu cele ale sarmaţianului din zona Oltina de unde provin probabil şi blocurile din cetate.

14. *Calcar cretos alb cu silicifieri mari.* Analiza micropaleontologică[4] a pus în evidenţă o asociaţie de foraminifere şi briozoare de vîrstă senoniană. În apropierea cetăţii nu se cunosc depozite de această vîrstă. Cele mai apropiate regiuni în care aflorează roci senoniene în Dobrogea se găsesc în zona văii Carasu de unde probabil provin şi blocurile identificate de noi în sectorul absidei.

15. *Calcar numulitic de culoare alb-gălbuie.* Prezenţa numuliţilor precizează vîrsta eocenă a acestei roci. În cuprinsul cetăţii, blocuri de calcar eocen se găsesc în zona portului, a porţii şi în zidul din secolul al XIV-lea.

---

[3] Acest zid datat în veacul al XIV-lea (vezi Petre Diaconu, *Şantierul arheologic Păcuiul lui Soare*, în *Materiale*, VII, p. 606) a fost făcut din pietre refolosite ; de aceea precizarea rocilor din alcătuirea sa are un caracter convenţional.

[4] Analiza a fost făcută de dr. Theodor Neagu de la Universitatea din Bucureşti, căruia îi aducem şi pe această cale mulţumirile noastre.

Caracterele litologice și paleontologice, precum și datele de stratigrafie a depozitelor geologice din Dobrogea, ne permit să precizăm că aceste blocuri provin din regiunea Azarlîc-Enișenlia, situată la 15—20 km spre sud de Adamclissi, ca fiind cel mai apropiat loc în care apar la suprafață depozitele eocene.

Din cele relatate pînă aici reiese că pentru construirea cetății de pe insula Păcuiul lui Soare au fost folosite mai multe tipuri de rocă, din care au fost identificate pînă în prezent un număr de 15.

Desigur, observațiile noastre privind tipurile de rocă din cetate nu au un caracter absolut; și aceasta pentru motivul că ele se referă doar la partea din cetate rămasă în urma eroziunii apelor Dunării și degajată parțial prin săpăturile arheologice. Considerente de ordin statistic de ansamblu ne fac însă să presupunem că viitoarele cercetări nu vor aduce modificări prea mari gamei litologice și stratigrafice a materialelor folosite la construirea cetății.

Cunoscînd tipurile de rocă existente în zidurile cetății precum și repartizarea depozitelor geologice în Dobrogea, în general și în regiunea Păcuiul lui Soare, în special (fig. 1), am căutat să identificăm carierele din care au fost extrase blocurile de piatră.

Pentru aceasta am efectuat în intervalul 1963—1965 o serie de periegheze pe trasee de-a lungul cărora puteau fi întîlnite aflorimente în rocile de vîrstă și litologice asemănătoare cu cele identificate în cetate.

Punctele în care am întîlnit urme de exploatare a pietrei sînt în număr de șapte. Avînd în vedere că în cetate există 15 tipuri diferite de rocă, reiese de la sine că numărul total al carierelor ar trebui să fie mult mai mare; după un calcul aproximativ putem afirma că au funcționat cel puțin 20 de cariere, număr dictat de necesitățile construcției.

Urmele celor mai multe dintre cariere nu s-au putut păstra fie din cauza eroziunii naturale asupra rocilor mai puțin dure sau a alunecărilor de teren, fie din cauza reluării exploatării în timpuri recente, operație care a avut drept consecință imediată înlăturarea urmelor vechilor cariere.

În cele ce urmează vom descrie mai întîi carierele din secolul al X-lea ale căror urme sînt vizibile și astăzi.

Prima carieră se găsește în fața cetății, pe malul drept al Dunării sub coasta de vest a dealului Dervent. În masivul de calcar barremian din acest punct se păstrează și astăzi numeroase lăcașuri dreptunghiulare, cîteva șanțuri rămase în urma desprinderii blocurilor de formă paralelipipedică (fig. 2). De asemenea se pot observa și unele urme de perforare a pietrei făcute probabil cu ajutorul unor burghie.

Judecînd după volumul de rocă furnizat, această carieră a fost una dintre cele mai importante. De altfel, importanța ei a fost determinată de calitatea pietrei, de posibilitatea extinderii frontului de lucru cum și de apropierea ei de locul construcției, fapt care limita transportul pietrei la simpla traversare a Dunării.

A doua carieră (fig. 3), situată tot pe malul drept al Dunării, la vărsarea pîrîului din valea Canliei, se afla la o distanță de 2,5 km de prima; ea este localizată într-un masiv de vîrstă apțiană alcătuit din mai multe orizonturi cu litologie diferită, predominante fiind rocile calcaroase. În orizonturile alcătuite din roci mai dure, în care eroziunea agenților atmosferici a fost mai redusă, se păstrează numeroase lăcașuri paralelipipedice

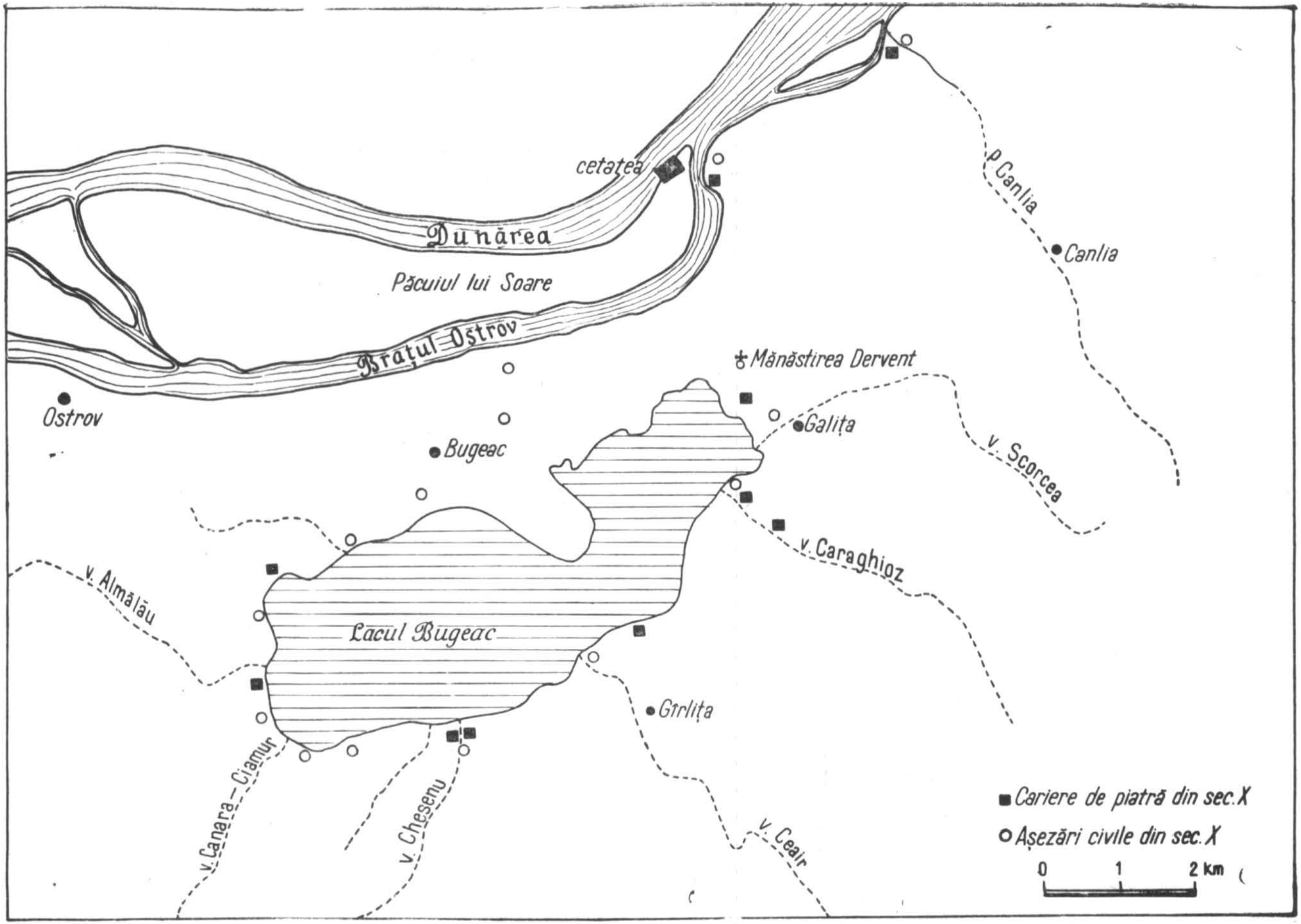

Fig. 1. – Regiunea din preajma cetății de pe insula Păcuiul lui Soare.

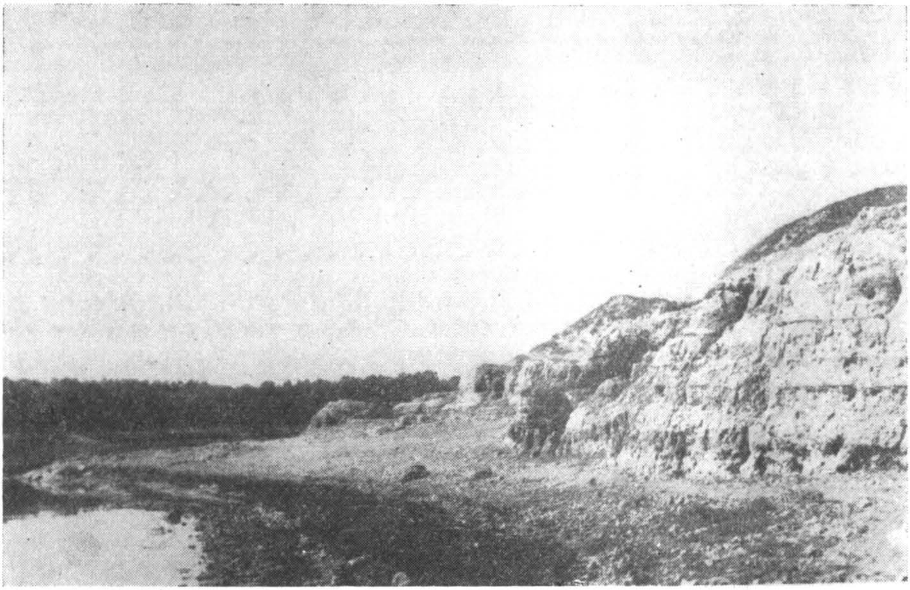

Fig. 2. — Cariera de pe malul Dunării, în dreptul insulei Păcuiul lui Soare (calcare barremiene).

Fig. 3. — Cariera de pe malul Dunării, la Gura Canliei; în prim plan lăcaşurile de desprindere a blocurilor.

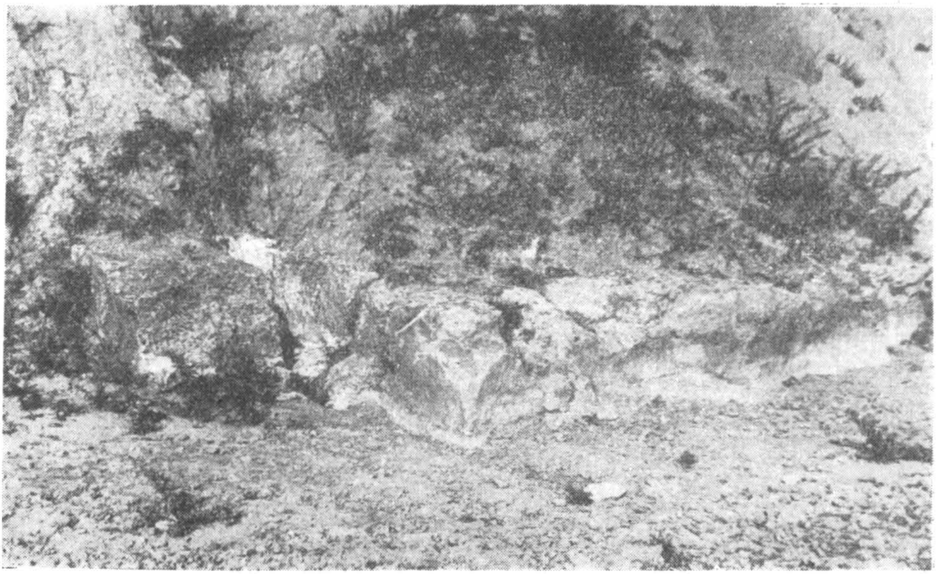

Fig. 4. — Urmele carierei din malul estic al lacului Bugeac în dreptul satului Galița. În stînga un bloc desprins aproape în întregime.

Fig. 5. — Urmele carierei de la Gura Văii Caraghioz.

avînd dimensiunile blocurilor din zidurile cetății. Pe unele suprafețe se pot observa și astăzi urmele dălților folosite de lucrători, urme care, în general, fac un unghi de aproximativ 45° cu muchiile blocurilor.

A treia carieră (fig. 4) se găsește situată în malul estic al lacului Bugeac pe marginea drumului de pămînt care trece pe sub coasta dealului în apropiere de locul numit: „Grota Călugărului". Ea a fost deschisă într-un orizont de gresii calcaroase apțiene în care se păstrează urmele suprafețelor de desprindere a blocurilor și unele șanțuri practicate în acest scop.

În această carieră s-a găsit și un bloc gata desprins avînd dimensiunile feței vizibile de 1,20 × 0,40 m. Blocul fiind pe jumătate îngropat în pămînt nu s-a putut măsura grosimea lui. Din aceeași carieră provin probabil și cîteva blocuri de gresie glauconitică albiană întîlnite în cetate. Dată fiind grosimea foarte mare a depozitelor acoperitoare, lucrările de descopertă au fost practic imposibile, astfel încît această carieră a furnizat un volum redus de piatră.

Urmele celei de-a patra cariere (fig. 5) se găsesc în placa de calcare barremiene din malul sudic al lacului Bugeac la gura văii Caraghioz. Exploatarea s-a făcut pe o suprafață destul de mare, însă adîncimea nu a depășit 1 m, adică grosimea a două blocuri.

La 500 m spre est-sud-est de această carieră, în versantul drept al văii Caraghioz, se găsesc urmele unei alte cariere (fig. 6). În calcarele barremiene se păstrează o nișă cu pereții drepți dispuși în unghi de 90°, rezultați în urma excavării blocurilor. Dimensiunile acestei nișe sînt de aproximativ 8 × 5 m. Morfologia terenului arată că această carieră era mult mai extinsă; însă suprafața ei este greu de precizat din cauza unor alunecări mai noi ale loessului.

A șasea carieră (fig. 7) se găsește situată de-a lungul malului estic al lacului Bugeac în apropiere de satul Gîrlița, tot în calcarele barremiene. Acestea au fost exploatate pe o grosime de 4—6 m. Lucrările de descopertă au fost reduse, excavarea desfășurîndu-se pe o lățime mică. În schimb, lungimea frontului de lucru a fost destul de mare, urmele exploatării întinzîndu-se pe mai mult de 200 m.

Una din cele mai mari și bine conservate cariere se găsește situată la gura văii Chesenu Mic, pe malul sudic al lacului Bugeac. Urmele exploatării se păstrează în calcarele barremiene din ambii versanți ai văii (fig. 8 și 9). Maniera în care s-au executat lucrările de desprindere a blocurilor diferă de la un versant la celălalt.

Pe versantul drept frontul de lucru urmează traseul unei linii în zigzag rezultată prin excavarea blocurilor din nișe cu pereți verticali dispuși la 90° unul față de altul. Distanța dintre pereții paraleli a două nișe vecine este de 4—5 m și ea asigură decalajul necesar în avansarea frontului de lucru pentru ca lucrătorii să nu se incomodeze unii pe alții.

Acest sistem de exploatare cu nișe în zigzag a fost impus de faptul că masivul de calcar avînd dimensiuni reduse randamentul unui front de lucru rectiliniu ar fi fost prea mic.

Cu totul alta este situația în versantul stîng unde calcarele aflorează pe o lungime de 200—300 m, ceea ce a permis instalarea unui front de lucru rectiliniu lung de aproape 200 m și cu o înălțime de 6—7 m. Este

Fig. 6. — Cariera de piatră de pe valea Caraghioz.

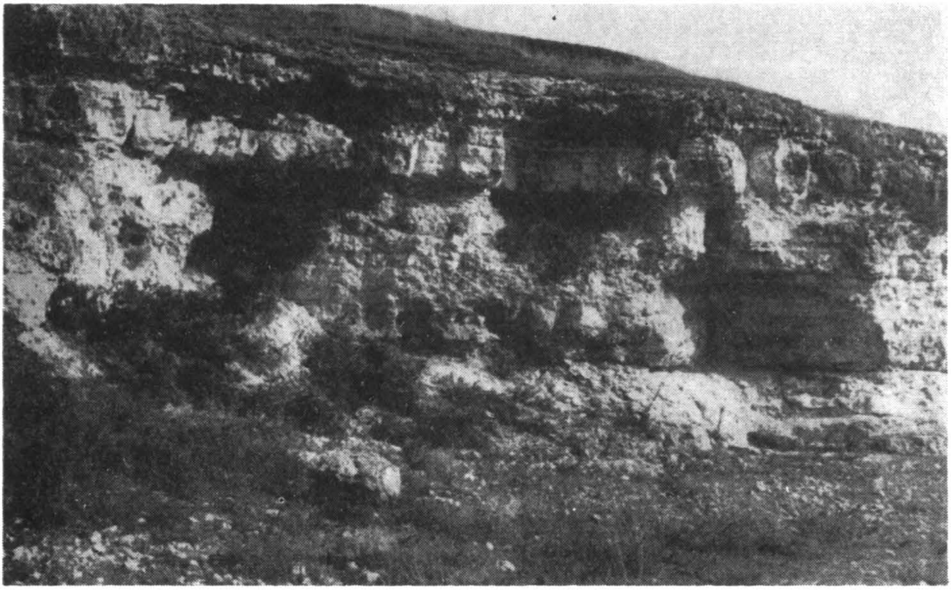

Fig. 7. — Cariera de pe malul sudic al lacului Bugeac, în apropiere de satul Gîrlița.

Fig. 8. — Cariera de pe malul drept al văii Chesenului.

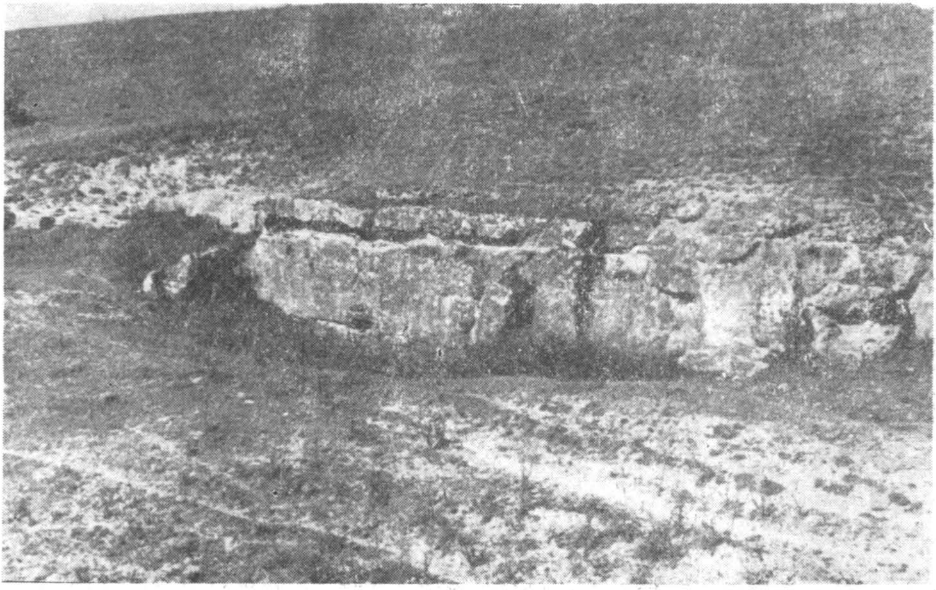

Fig. 9. — Cariera de pe malul stîng al văii Chesenului.

posibil ca şi în cazul acestei cariere să se fi executat lucrări de descopertă dar nu de o amploare prea mare.

În afara acestor cariere cu urme evidente de exploatare putem indica poziţia şi a altor cîteva, bazîndu-ne pe identitatea dintre blocurile din cetate cu roci care aflorează doar în anumite puncte din regiune.

Una din aceste cariere trebuie să fi fost situată în malul vestic al lacului Bugeac, în versantul drept al văii Almalăului unde aflorează un masiv de marne nisipoase glauconitice de vîrstă albiană, rocă întîlnită şi în cetate. Fiind o rocă destul de puţin dură urmele excavării blocurilor nu s-au putut păstra.

O altă carieră se găsea, credem noi, în malul nord-vestic al lacului Bugeac, singurul punct din regiunea unde aflorează roci de vîrstă cenomaniană, gresii albe-cenuşii, cretoase, din care au fost tăiate blocuri găsite în insulă. Urmele exploatării au dispărut prin eroziune şi sub alunecarea loessului de pe versanţii dealului.

În malul vestic al lacului Oltina putem localiza o altă carieră, aici găsindu-se un banc de microconglomerat glauconitic de vîrstă albiană. Blocurile cu litologie asemănătoare din cetate nu pot proveni decît din acest punct deoarece roci de acest tip nu mai aflorează în nici o altă parte a regiunii cercetate.

Un număr destul de mare de cariere se găseau la est de lacul Oltina, regiune unde apar la suprafaţă tipurile de roci sarmaţiene întîlnite în zidurile cetăţii. Urmele acestor cariere au fost distruse, probabil de exploatări mai recente. Afirmaţia noastră se întemeiază pe observaţia că rocile sarmaţiene fiind mai uşor de tăiat au putut fi exploatate şi după terminarea construirii cetăţii.

Două dintre tipurile de rocă întîlnite în zidurile cetăţii prezintă un interes deosebit prin faptul că nu pot proveni decît din zone situate la mare distanţă de Păcuiul lui Soare. Este vorba, în primul rînd, de un calcar cretos cu silicifieri de vîrstă senoniană. Roci asemănătoare apar doar în regiunea văii Carasu.

Al doilea tip de rocă, mai frecvent în zidurile cetăţii, este un calcar numulitic alb-gălbui de vîrstă eocenă. În toată Dobrogea roci eocene apar la suprafaţă doar în două zone destul de restrînse : în valea Cişmelei, la nord de valea Carasu şi pe valea Enişenlia, în dealul Azarlîc la sud de Adamclissi. Caracterele petrografice ale blocurilor din cetate arată că ele provin din zona Enişenlia-Azarlîc, aceasta fiind şi mult mai apropiată de Păcuiul lui Soare.

Că cele şapte cariere cu urme sigure de exploatare sînt din epoca feudală timpurie nu există nici o îndoială de vreme ce materialele ceramice descoperite în cuprinsul lor sînt din secolul al X-lea, după cum nu poate exista îndoială că ele au furnizat blocuri de piatră pentru construirea cetăţii, cîtă vreme blocurile de piatră din cetate au aceeaşi alcătuire petrografică şi aceleaşi dimensiuni ca şi blocurile exploatate în cariere.

Exploatarea carierelor s-a făcut exact după sistemul folosit în masivul de cretă din dealul Tibişir de la Murfatlar [5] (jud. Constanţa) şi în

[5] I. Barnea, *Предварительные сведенiя о каменных памятниках в Басарабa*, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 293–316. Despre data de funcţionare a acestei cariere vezi şi părerea lui Petre Diaconu, *Zur Frage der Datierung des Steinwalles in der Dobrudscha und der Lokalisierung der im Bericht des griechischen Toparchen geschilderten Ereignisse*, în *Dacia*, N.S., 1962, p. 319–321.

carierele de piatră de pe malul stîng al văii Carasu. El consta din practicarea pe o anumită suprafață a unor șănțulețe. Distanța dintre șănțulețe și orientarea acestora determina mărimea și forma blocurilor ce urmau să fie scoase. Ca atare, se desprindeau, mai întîi, fețele laterale ale fiecărui bloc și, de-abia după aceea, fața inferioară. Pe măsură ce se termina exploatarea pietrei dintr-un orizont se trecea la celălalt orizont. Desigur, în starea în care se află carierele sîntem puși în imposibilitate de a preciza dacă operația de trecere de la un orizont la altul se făcea de jos în sus (ca la Murfatlar) sau invers.

De obicei, blocurile scoase din cariere erau destul de mari, avînd o lungime de circa 1 m și o lățime medie de 0,40—0,60 m.

În ce privește uneltele folosite la excavare este de presupus că ele nu se deosebeau prea mult de cele descoperite în cariera de cretă de la Murfatlar. Astfel, alături de obișnuitele dălți, lucrătorii se vor fi folosit și de toporiști-bardă. Desigur, nu vor fi lipsit nici ciocanele sau rângile de fier. O unealtă în plus față de cele folosite în cariera de cretă de la Murfatlar este burghiul de fier. Numai cu astfel de unelte au putut fi făcute găurile avînd un diametru de 4—5 cm, păstrate în cariera de la poalele dealului Dervent.

Cele mai multe dintre blocurile de piatră erau fasonate nu în carieră ci pe insulă, înainte de a intra în alcătuirea zidurilor. Fasonarea se făcea în funcție de necesitățile de moment ale construcției. Unele pietre trebuiau reprofilate, iar altele micșorate sau netezite. Faptul că asemenea operații s-au efectuat chiar pe locul construirii cetății este dovedit de marea cantitate de deșeuri rezultate din cioplirea pietrelor.

Plecînd de la presupunerea că cei care au lucrat în cariere trebuie să fi locuit în vecinătatea acestora, am trecut într-o altă etapă a cercetărilor noastre la identificarea așezărilor omenești. Și, într-adevăr, lîngă șase din cele șapte cariere au fost găsite urmele unor așezări din epoca feudală-timpurie. Astfel, în spatele carierii de la poalele dealului Dervent, în zona numită astăzi „La Nuci" cum și pe întreaga suprafață a fortificației bizantine din acest loc[6], vestigiile materiale din epoca feudală timpurie se găsesc la tot pasul.

Pe malul lacului Bugeac mai există și alte așezări din aceeași vreme. Trei dintre ele se află între valea Chesenului Mic și Coada Ghiolului (Almalău), trei între Coada Ghiolului și satul Bugeac, iar alte două între satul Bugeac și malul drept al brațului Ostrov. Ne grăbim să adăugăm că lîngă nici una din aceste ultime opt așezări nu s-au găsit urmele vreunei cariere. Aceasta nu exclude însă posibilitatea ca așezările respective să fi fost legate de existența unor cariere ale căror urme au dispărut, cu timpul [7].

---

[6] Rezultatele săpăturilor din această fortificație, construită în primele două decade ale veacului al XI-lea, n-au fost publicate încă.

[7] Plecînd de la presupunerea că fiecare așezare era legată de cîte o carieră ar trebui să admitem că numărul acestora din urmă era de 14 (în zona din imediata vecinătate a Păcuiului lui Soare), pentru că și așezările sînt în număr de 14. Acest calcul însă nu poate avea un caracter hotărîtor, deoarece în unele situații este de presupus ca locuitorii unei așezări să fi lucrat în două cariere, după cum în alte situații o singură carieră ar fi putut să fie deservită de locuitorii a două sau chiar mai multe așezări.

În sfîrșit, se cuvine să mai adăugăm că, din motive obiective, n-am identificat încă așezările din jurul eventualelor cariere din zonele Oltina și Enișenlia.

La Gura Canliei, aceleaşi urme se întîlnesc din abundenţă pe un platou din imediata vecinătate a carierei de piatră. Platoul este mărginit înspre răsărit şi miazănoapte de un fir de apă denumit şi aici ca şi în atîtea alte locuri din Dobrogea „Dereaua".

La mai puţin de 500 m de aşa-numita „Grota Călugărului", pe malul nordic al lacului Bugeac se află o mare aşezare feudală-timpurie ale cărei resturi se întind pe ambii versanţi ai gurii văii Galaţi (Scorcea).

Lîngă cariera de la gura văii Caraghioz —la circa 200 m de aceasta, în dreapta şi în stînga şoselei care leagă satul Galiţa de com. Gîrliţa se află, de asemenea, o aşezare.

Dacă ţinem seama de fragmentele ceramice descoperite la capătul văii Babii (Ceair), avem toate motivele să admitem că şi în apropiere de cariera de la Gîrliţa există o aşezare feudală-timpurie.

În sfîrşit, o altă aşezare destul de întinsă se află în spatele carierii de la gura văii Chesenului Mic.

Vestigiile materiale adunate din aşezări sînt reprezentate, îndeosebi, de fragmente ceramice; ici-colo s-au găsit şi obiecte de os şi metal, iar cîteodată şi monede [8].

Ceramica se încadrează în cele două mari categorii tipice culturii „Dridu": a) ceramică nisipoasă, arsă oxidant, provenind de la oale-borcan, fără torţi, decorată cu linii incizate orizontal; în unele cazuri vasele erau mărginite pe umeri de linii în val, alveole sau „cristale"; b) ceramică din pastă mai fină, arsă reducător şi decorată cu linii lustruite, dispuse adeseori în reţea. Această categorie ceramică este reprezentată, mai ales, de oale cu torţi tubulare. Ca specii mai deosebite se remarcă vasele smălţuite verde-oliv şi cele din pastă caolinată şi vopsite roşu sau brun. Fragmente ceramice din ultima specie n-au fost găsite deocamdată decît în aşezarea de lîngă cariera de la poalele dealului Dervent.

Încadrarea cronologică a aşezărilor mai sus-amintite o facem, în special, pe baza ceramicii. Aceasta — în marea ei majoritate — poartă caracterele vaselor din secolul al X-lea dar existenţa oalelor cenuşii cu torţi tubulare ne permite să restrîngem datarea la a doua jumătate a secolului al X-lea. Într-adevăr, acest tip de vase este necunoscut în complexe databile înainte de mijlocul secolului al X-lea. Tot pentru o datare în a doua jumătate a veacului al X-lea, cel puţin a unei părţi a aşezării de pe Dervent, pledează descoperirea unor fragmente ceramice caolinate şi vopsite cu brun sau roşu. În sfîrşit, datarea propusă de noi este confirmată, în cazul aşezării de la Dervent, de găsirea unor monede bizantine emise în vremea domniei lui Ioan Tzimiskes.

Evident, nouă nu ne scapă din vedere cîteva indicii din care reiese că unele dintre aceste aşezări îşi au începutul într-o perioadă mai timpurie decît a doua jumătate a secolului al X-lea [9] şi că altele dăinuie şi în veacul al XI-lea [10], dar pentru noi esenţială este constatarea că toate aşezările amintite au funcţionat şi în a doua jumătate a secolului al X-lea, adică în vremea în care se clădea cetatea de pe insula Păcuiul lui Soare.

---

[8] În aşezarea de pe dealul Dervent, spre exemplu.

[9] Petre Diaconu, *Monede rare şi inedite din epoca feudală de început descoperite la Păcuiul lui Soare şi împrejurimi*, în *SCIV*, XV, 1964, 1, p. 143.

[10] Spre exemplu, cazul aşezării de pe dealul Dervent.

Raportul de contemporaneitate dintre așezările amintite și carierele identificate de noi cît și apropierea unora față de celelalte ne îndreptățesc să admitem că — în general—în fiecare carieră lucrau locuitorii din așezarea cea mai apropiată.

În privința aceasta, în lipsa unor cercetări amănunțite, nu se pot trage concluzii definitive. Totuși, ceva rămîne stabilit : existența în apropiere de Păcuiul lui Soare, pe de o parte a mai multor cariere, dintre care șapte se păstrează pînă în ziua de azi iar pe de altă parte, a paisprezece așezări din epoca feudală timpurie.

Aruncîndu-ne o privire pe o hartă arheologică a Dobrogei vom constata că numărul așezărilor din regiunea vecină Păcuiului este neobișnuit de mare. Această observație se reliefează și mai bine dacă vom apela la o comparație cu alte regiuni ale Dobrogei, care prezintă condiții propice unei dezvoltări a așezărilor omenești asemănătoare celor din regiunea noastră. Astfel, în colțul de nord-vest al Dobrogei, într-o zonă de circa cinci ori mai întinsă decît aceea din preajma Păcuiului se află doar șase așezări [11], iar pe malul drept al Dunării, între com. Ostrov (jud. Tulcea) [12] și Hîrșova — pe o distanță de aproape 40 km se păstrează urmele a șapte așezări la care mai pot fi adăugate altele patru — situate pe malul lacului Seimeni [13]. Aceeași proporție de așezări o întîlnim și în porțiunea dintre Cernavoda și com. Oltina.

Comparînd — din punct de vedere al desimii așezărilor — regiunea din imediata apropiere a Păcuiului cu alte regiuni ale Dobrogei căpătăm un tablou sugestiv. Prima se prezintă ca o adevărată plantație de așezări omenești.

Numărul și desimea acestor așezări sînt funcționate — credem noi — de deschiderea lucrărilor în carierele de piatră. Cu alte cuvinte, tocmai necesitatea construirii cetății din insula Păcuiul lui Soare a fost factorul care a determinat popularea excesivă a acestei regiuni.

Că opinia noastră este în concordanță cu realitatea istorică o poate dovedi și o comparație cu regiunea văii Carasu. În Dobrogea, numai acolo — de-a lungul valului de piatră — se mai întîlnește o concentrare mare de așezări omenești din secolul al X-lea [14].

O atare situație n-ar trebui să ne mire dacă am admite că și în valea Carasu înmulțirea așezărilor a fost provocată de deschiderea unor lucrări în carieră și de construcții — legate, de data aceasta — de înălțarea valului de piatră. Ce-i drept, frecvența așezărilor omenești din valea Carasului este ceva mai mare dar trebuie avut în vedere că și volumul lucrărilor necesitate de construirea valului de piatră reclama o mînă de lucru mult mai numeroasă.

Observații interesante se pot scoate și din aprecierea dispoziției topografice a așezărilor din valea Carasu. Astfel, între Axiopolis și satul Valea Seacă 34 din cele 41 de așezări omenești din epoca feudală timpurie sînt situate în spatele valului de piatră, adică pe malul sudic al

---

[11] Eug. Comșa, *Contribuții la harta arheologică a Dobrogei de nord-vest*, în *SCIV*, IV, 1953, 3—4, p. 755, fig. 6.

[12] Idem, *Limesul dunărean*, în *Materiale*, V, p. 762, fig. 1.

[13] Idem, *Cîteva descoperiri arheologice din r. Medgidia*, în *Materiale*, IV, p. 332, fig. 5.

[14] *Ibidem*. Determinarea exactă a numărului de așezări din această zonă nu este încheiată încă.

apei Carasu. Evident, dacă aşezările n-ar fi avut nici o legătură cu valul şi cu carierele de piatră, cele mai multe dintre ele ar fi trebuit să se găsească pe malul nordic al amintitei ape, deoarece aceasta a fost şi este zona care oferă condiţii mai prielnice desfăşurării unei vieţuiri.

Înmulţirea aşezărilor omeneşti într-o zonă geografică bine delimitată şi într-o perioadă istorică — relativ scurtă — nu se poate explica prin admiterea unei explozii demografice în cadrul populaţiei locale. Dimpotrivă, un asemenea fenomen se datorează de cele mai multe ori unei transplantări de populaţie.

Încercînd să explicăm mulţimea aşezărilor de lîngă Păcuiul lui Soare — de la sine înţeles că se ridică întrebarea: de unde putea fi adusă populaţia nou stabilită aici?

Eventuala presupunere că ea ar proveni din regiunea malului stîng al Dunării nu se poate susţine din următoarele motive: există suficiente indicii că aşezările populaţiei locale de pe malul stîng al Dunării dăinuie şi în a doua jumătate a secolului al X-lea.

De altfel, conducătorilor bizantini nu le-ar fi convenit ca această regiune să se depopuleze, fie şi parţial, într-o vreme în care locuitorii de acolo constituiau de fapt o pavăză în plus pentru apărarea frontierei din această parte a Imperiului bizantin. Bizantinii n-aveau nici un interes să ridice, dintr-un ţinut cu o deosebită importanţă strategică, o populaţie care, chiar atunci, în anul 971 le jurase credinţă şi prietenie [15]. În plus, la ce ar fi folosit aducerea în regiunea Păcuiului lui Soare — pentru a lucra în cariere — a unor oameni care nu cunoşteau tradiţia lucrului în piatră?

În schimb, o populaţie păstrătoare a unei tradiţii a lucrului în cariere, obişnuită cu sistemul construcţiei în piatră a existat totdeauna în Dobrogea, începînd încă din epoca romană. Dar nouă ni se pare neverosimilă eventuala presupunere că o astfel de populaţie a fost adusă din restul Dobrogei spre a efectua lucrări necesitate de ridicarea cetăţii din insula Păcuiul lui Soare. În afară de faptul că atare „mişcare" de populaţie nu este sugerată de nici o dovadă arheologică, mai trebuie menţionat că în vremea în care se construia cetatea bizantină, populaţia din Dobrogea trebuie să fi fost deja angajată în întărirea vechilor fortificaţii romano-bizantine de pe malul drept al Dunării.

În cazul acesta am putea admite că înmulţirea aşezărilor din bazinul lacului Bugeac şi din regiunile înconjurătoare s-a făcut în detrimentul ţinuturilor în care se aflau vechile capitale bulgăreşti. Se ştie că în zona Pliska-Madara-Preslav s-au zidit construcţii grandioase aproape fără întrerupere, începînd încă din timpul domniei lui Omurtag. Desigur, construirea în centrele vechi bulgăreşti a unor cetăţi, palate, biserici şi lăcaşuri monahale grefată pe moştenirea unei tradiţii romane şi romano-bizantine a fost, fără întrerupere, impulsionată de influenţele constantinopolitane. Dar mîna de lucru folosită la ridicarea construcţiilor trebuie să fi fost locală. În aceste condiţii este firesc ca în vechile centre bulgăreşti şi în împrejurimile lor să mai fi existat în a doua jumătate a veacului al X-lea locuitori pricepuţi în construcţii de piatră şi în alte lucrări auxiliare.

---

[15] Cedren, *Hist. Comp.*, II, Bonn, 1839, p. 411.

Este probabil ca tocmai la aceştia să fi apelat bizantinii spre a întări numărul celor care trebuiau să lucreze în carierele din apropierea Păcuiului lui Soare.

Prin mutarea lîngă Păcuiul lui Soare a unor comunităţi omeneşti din nord-estul Bulgariei, bizantinii nu numai că rezolvau problema mîinii de lucru, dar pe deasupra şubrezeau — cel puţin din punct de vedere demografic — importanţa tradiţionalelor centre ale ţaratului bulgar, ale acelui ţarat care — vreme de trei sute de ani — provocase atîtea neplăceri Imperiului bizantin.

Fireşte, afirmaţiile noastre în stadiul actual al cercetărilor nu pot depăşi limitele unei ipoteze de lucru, dar încă de pe acum trebuie să se reţină două observaţii şi anume: în timp ce în a doua jumătate a secolului al X-lea asistăm la înmulţirea aşezărilor din colţul de sud-vest al Dobrogei, în aceeaşi vreme, mai exact, odată cu anul 971 — adică în anul revenirii stăpînirii bizantine în nord-estul Peninsulei Balcanice — în unele centre bulgăreşti vieţuirea încetează, iar în altele începe să slăbească şi ea slăbeşte într-atît încît pe unii dintre arheologii bulgari i-a obligat să ajungă la surprinzătoarea concluzie că în regiunile bulgăreşti nu se ştie cum arată ceramica din epoca stăpînirii bizantine în secolele X—XII [16].

Revenind la regiunea de lîngă Păcuiul lui Soare, mărturisim că în lipsa unor săpături arheologice noi, sîntem puşi în imposibilitate de a preciza, pentru ansamblul aşezărilor omeneşti, care sînt cele ale populaţiei locale şi care ale populaţiei aduse din altă parte.

Dar, oricum s-ar prezenta situaţia, să reţinem deocamdată că în acest răstimp exista o populaţie numeroasă şi că ea lucra în cariere de piatră care au funcţionat din plin în vremea construirii cetăţii bizantine.

Din cercetarea atentă a zidurilor cetăţii rezultă că constructorii bizantini au folosit numai pietre scoase din cariere şi în nici un chip pietre care ar fi putut proveni din fortificaţiile antice. Şi astfel de fortificaţii existau în apropiere. Prin demantelarea zidurilor acestor fortificaţii, constructorii noii cetăţi ar fi obţinut un dublu avantaj. În primul rînd, ei ar fi avut la dispoziţie pietre deja ecarisate, ceea ce i-ar fi scutit măcar de o bună parte a muncii în cariere, iar în al doilea rînd, transportul materialului de construcţie ar fi fost mai lesne de realizat, de vreme ce fortificaţiile sînt situate pe malul Dunării. Cu toate acestea în zidurile cetăţii nu se constată folosirea unor materiale de construcţii mai vechi [17].

Dar atunci ce anume i-a împiedicat pe bizantini să treacă la demantelarea zidurilor unor fortificaţii mai vechi cînd se ivise nevoia urgentă a construirii unei cetăţi noi?

Un răspuns se poate da, plecîndu-se numai de la aprecierea vestigiilor materiale din a doua jumătate a secolului al X-lea existente în

---

[16] Kr. Mijatev, *Die mittelalterliche Keramik in Bulgarien*, în *PZ*, 37, Berlin 1959, p. 219 şi urm. şi p. 226.

[17] În cîteva locuri (la „Poartă" şi în zidul de amonte) există cîteva blocuri mult mai mici decît cele folosite în mod obişnuit. Lipsa oricăror urme de mortar mai vechi ne face să credem că aceste blocuri nu provin din construcţii. Este posibil ca ele să provină din depozitele vreunei cariere romane, carieră a cărei exploatare a fost reluată în vremea construirii cetăţii din insula Păcuiul lui Soare.

vechile cetăţi romane sau romano-bizantine aflate pe malul drept al Dunării.

În incinta tuturor acestor cetăţi se păstrează puternic urme de vieţuire a căror dată de început se admite a fi — cu unele excepţii — ultima treime a veacului al X-lea.

La Noviodunum — Isaccea, Dinogetia — Garvăn, Arrubium — Măcin, Troesmis — Igliţa, Capidava, Axiopolis, Oltina etc. asemenea urme se găsesc din abundenţă.

Mai mult decît atîta, în săpăturile sistematice efectuate la Capidava, Dinogetia şi Hîrşova au apărut numeroase indicii privind refaceri şi reamenajări de ziduri, paralel cu înlăturarea dărîmăturilor din turnuri sau din suprafeţele din preajma curtinelor. Pe deasupra, la Capidava şi poate şi la Dinogeţia, s-au construit clădiri zidite din piatră la suprafaţa solului cu un pronunţat caracter militar, după ce în prealabil au fost nivelate dărîmăturile antice. Nu este exclus ca măsurile de refacere şi de întărire a vechilor cetăţi să se fi extins şi la alte fortificaţii romane de pe malul drept al Dunării. Indicii în acest sens deja există. Ele se pot întrezări — în primul rînd — în observaţia că mai toate vechile cetăţi de pe malul drept al Dunării în epoca feudală timpurie sînt repopulate.

Despre întărirea în secolul al X-lea, cel puţin a unora dintre ele, avem şi o dovadă de ordin literar. Din Cronica lui Cedren aflăm că în anul 971, Ioan Tzimiskes a aşezat garnizoane în vechile castre dunărene, ceea ce în mod necesar presupune şi întărirea lor.

Aşadar, în concepţia militară bizantină privind apărarea liniei dunărene spre sfîrşitul secolului al X-lea refolosirea vechilor cetăţi capătă o importanţă deosebită.

Dacă aşa se prezintă situaţia atunci putem pricepe de ce bizantinii — în momentul în care s-au hotărît să construiască o nouă cetate — aceea din insula Păcuiul lui Soare, cetate, de data aceasta cu caracter naval, nu s-au folosit la ridicarea zidurilor, de materiale de construcţie existente în fortificaţiile antice din împrejurimi.

Cîtă vreme aceste fortificaţii urmau să intre în sistemul de apărare al limesului dunărean nu li se putea permite constructorilor de la Păcuiul lui Soare să le demoleze.

Ajungînd la capătul articolului nostru se cuvine să subliniem că unele din problemele pe care le-am tratat nu-şi pot găsi o rezolvare deplină decît în măsura în care se vor face cercetări amănunţite nu numai în carierele de lîngă Păcuiul lui Soare ci şi în aşezările corespunzătoare. Paralel cu aceasta va trebui ca observaţiile culese să fie confruntate permanent cu date culese din exploatarea arheologică a unor regiuni cît mai întinse. O cartare a tuturor aşezărilor feudale timpurii din Dobrogea şi regiunile înconjurătoare, apoi precizarea datării acestora sînt de natură să ridice şi altfel de probleme decît cele abordate în articolul nostru.

LES CARRIÈRES DE PIERRE DE PĂCUIUL LUI SOARE

RÉSUMÉ

Cet article présente certains problèmes soulevés par l'analyse pétrographique des matériaux dont a été construite la forteresse byzantine de l'île danubienne de Păcuiul lui Soare (département de Constantza).

On a identifié jusqu'à présent 15 sortes de roches. Partant de cette constatation, on a entrepris la détermination des carrières dont elles proviennent. Le nombre de celles-ci s'élève pour le moment à 9. A l'exception de deux, elles sont toutes situées au bord du lac de Bugeac, à quelques kilomètres de la place forte.

De ce total de neuf carrières il n'y en a que sept qui conservent encore les traces de l'exploitation.

Une enquête sur les lieux a eu également pour résultat l'identification d'établissements civils situés, comme règle générale, dans le voisinage immédiat des carrières. Ces établissements, dans leur majorité, ont commencé d'exister, puis ont cessé de fonctionner, en même temps que les carrières. Ceci signifie que chaque carrière était desservie par les habitants de l'établissement voisin.

La forteresse a été édifiée entre 971 et 976. Par conséquent les dits établissements ont servi durant le même laps de temps. Ce qui soulève aussi la question de l'origine de la population qui a travaillé aux carrières. Selon les auteurs de l'article, celle-ci provient de la région des anciennes capitales du premier empire bulgare.

Pareille mesure permettait aux Byzantins de disposer dès le début d'une main d'œuvre expérimentée en matière d'exploitation de carrières. En outre, ils affaiblissaient par ce procédé le nombre de la population établie autour des ex-capitales bulgares.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Les environs de la forteresse de l'île de Păcuiul lui Soare.

Fig. 2. — Carrière sur le Danube, à la hauteur de l'île de Păcuiul lui Soare.

Fig. 3. — Carrière de « Gura Canliei », sur le Danube, avec, au premier plan, les emplacements d'où ont été extraits les blocs de pierre.

Fig. 4. — Vestiges de la carrière située sur le bord est du lac de Bugeac, à hauteur du village de Galița. A gauche, un bloc presque entièrement détaché.

Fig. 5. — Vestiges de la carrière de « Gura Văii Caraghioz ».

Fig. 6. — Carrière de pierre dans la vallée de Caraghioz.

Fig. 7. — Carrière sur le bord méridional du lac de Bugeac, à proximité du village de Gîrlița.

Fig. 8. — Carrière sur le flanc droit de la vallée de Chesen.

Fig. 9. — Carrière sur le flanc gauche de la vallée de Chesen.

DENUMIRILE BIZANTINE ALE REGIUNII DE LA DUNĂREA DE JOS — ÎN SECOLELE X — XII — ŞI SENSUL LOR ISTORIC

DE

EUGEN STĂNESCU

Problema istorică a regiunii de la Dunărea de jos în veacurile X—XII a fost — între cele două războaie mondiale — obiectul unei aprige dar liniare dezbateri [1]. Cu un optimism — care s-a dovedit prematur — s-a putut considera în 1933 — că se poate încheia o discuţie, considerată pe drept cuvînt îndelungată [2]. Dar însuşi iniţiatorul şi promotorul dezbaterii — care a pus în circulaţie principalele idei şi date ale problemei — a trebuit ulterior să facă faţă noilor constatări şi materiale [3]. Cu toate acestea o persistentă divergenţă de opinii a continuat să existe în ce priveşte întinderea teritorială, durata, caracterul organizării acestei regiuni, în vremea stăpînirii bizantine. Iată de ce poate să fie de oarecare utilitate reluarea acestei dezbateri — însă pe altă bază decît cea polemică, de susţineri şi contrasusţineri.

Considerăm că premiza cea mai sigură e ceea ce izvoarele exprimă precis şi direct, anume modul în care regiunea de la Dunărea de jos a fost denumită de către bizantini, administrativ sau geografic. Pornind de la o asemenea premiză — deci, de la ceea ce aceste denumiri poartă ca sens, în sine, sau ca frecvenţă şi context — credem că se poate ajunge

---

[1] Organizarea regiunilor cucerite de bizantini sub forma a trei teme dintre care una a Dunării de jos numită Paristrion a fost precizată pentru întîia dată de către N. Skabalanovič, în „*Византийское государство и церков в XI в.*", St. Petersburg, 1889; P. Mutafčiev, în: *Zu den Themen Paristrion und Bulgarien*, în *BZ*, 26, 1926, p. 250, a atras atenţia asupra acestei priorităţi. Independent de N. Skabalanovič, N. Iorga a precizat existenţa unei regiuni paristriene denumită ca atare nu geografic ci administrativ în *Les premières cristallisations d'état des Roumains*, în *BSH*, V—VIII, 1920, p. 33—46. Intuiţia lui N. Iorga a fost preluată de N. Bănescu care a dezvoltat-o în numeroase lucrări la care ne vom referi frecvent în încercarea de faţă.

[2] N. Bănescu, *La question du Paristrion — ou conclusions d'un long débat*, în *Byzantion*, VIII, 1933, p. 277—308.

[3] Reluarea şi completarea argumentării a fost făcută de N. Bănescu în lucrarea de sinteză *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, Bucureşti, 1946.

S C I V, tomul 19, nr. 3, Bucureşti, 1968, p. 469—491

la unele încheieri de oarecare îndreptăţire. Pentru acestea, trebuie întocmit mai întîi inventarul denumirilor acestei regiuni ca apoi să se încerce, pe diferite registre, stabilirea fizionomiei istorice a Dunării de jos în veacurile X—XII. Dintru început se poate observa că denumirile acestei regiuni se împart în două categorii : 1) cu referire la oraşul reşedinţă Dristra-Dorostolon (Durostorum în antichitate, Silistra în epoca modernă şi contemporană), sau cu referire la Dunăre (Istros, Danoubis), sub două forme fie : 2) sub forma substantivală : Paradounabon-Paradounabis, fie : 3) sub forma adjectivală : Paristrion.

Să vedem ce se poate constata din menţiunile privind aceste denumiri astfel clasificate. Vom lua în considerare, în primul rînd pe cele care întrunesc următoarele trei elemente : denumirea regiunii, titlurile sau funcţiile exercitate, titularul acestora. E adevărat că, aşa cum s-a arătat nu de mult [4], identificarea personagiilor e întotdeauna dificilă, dar în cele ce urmează nu ne propunem aceasta — cu toată importanţa indiscutabilă a prosopografiei — ceea ce primează ca fundament pentru o nouă dezbatere fiind tocmai toponomastica administrativ-militară — în generalitatea ei — , a acestei regiuni. În această privinţă vor trebui deosebite diferitele categorii de izvoare, care fiecare oglindesc o altă poziţie şi situaţie, după felul cum denumesc această regiune, conştient sau spontan, oficial sau cutumiar.

*

I. Denumirea de Δρίστρα — Δορόστολον. Începem cu menţiunile referitoare la oraşul-reşedinţă Dristra-Dorostolon pentru că acestea par, după toate probabilităţile, să fie cele mai vechi care s-au păstrat. În ordinea cronologică pînă acum acceptată, ele sînt următoarele :

1. La începutul veacului nostru a fost publicat un sigiliu găsit la Pliska-Aboba purtînd numele unui Teodor cu rang de primikerios şi îndeplinind funcţiunea de strateg al Dristrei. Textul sigiliului e următorul : « Κύριε βοήθει Θεοδώρῳ πριμικηρίῳ καὶ στρατηγῷ Δίστρας » [5]. Datele furnizate de primul editor indicau caracteristici sigilografice aparţinînd sfîrşitului veacului al X-lea sau veacului al XI-lea. Pe lîngă aceasta locul şi frecvenţa funcţiei de primikerios precum şi legătura între începutul funcţionării strategului şi cele ale Mitropoliei bizantine de Dristra îl făceau să concludă că acest sigiliu oglindea însăşi perioada iniţială a noii organizări a teritoriului dintre Dunăre, mare şi munţii Balcani [6]. Ulterior, potrivit unei viziuni istorice mai largi, Teodor Primikeriul a fost integrat în ansamblul evoluţiei istorice a acestei regiuni, ca o ilustrare indiscutabilă a schimbărilor radicale care au avut loc la sfîrşitul veacului al X-lea şi începutul veacului al XI-lea [7].

---

[4] G. Litavrin, *Болгария и Византия*, Moscova, 1960, p. 278.

[5] B. Pancenko a publicat pentru întîia dată acest sigiliu sub titlul *Каталог моливдолутов*, în *IRAIK*, VIII, 1902, p. 225 şi a doua oară în condiţii mai bune cu titlul *Византийския печать и монеты*, în *IRAIK*, X, 1905, p. 296.

[6] B. Pancenko, *op. cit.*, în *IRAIK*, X, p. 295—296.

[7] N. Bănescu, *Unbekannte Statthalter der Themen Paristrion und Bulgarien Romanos Diogenes und Nikephoros Botaneates*, în *BZ*, 30, 1929—1930, (Festgabe A. Heisenberg), p. 439—444 ; idem, *Le thème de Paristrion-Paradounabon* (*Paradounavis*). *Les origines. Le nom*, în *BSH*, XXV, 1944, p. 143, 144 ; idem, *Les duchés byzantins*, p. 52—69. Obiecţii faţă de părerile lui N. Bănescu la W. N. Zlatarsky, *Политическото положение на северна България през XI и XII веков*, în *IID*, IX, 1929, p. 5 şi urm.

2. Probabil că posterioară este menţiunea referitoare la un Tzitzikios strateg de Dorostolon: «...τοῦ στρατηγοῦντος ἐν τῷ Δοροστόλῳ Τζιτζικίου» care în anul 1016 avea aici din partea lui Vasile al II-lea misiunea de supraveghere militară a regiunii [8]. Importanţa acestei misiuni era destul de mare, cu importante implicaţii internaţionale, fiind vorba de măsurile luate ca armata bizantină angajată în ultima fază a războiului de cucerire a Bulgariei să nu fie lovită din spate de către pecenegii, a căror alianţă cu ultimul ţar bulgar Ioan Vladislav fusese mijlocită de către Krakras, probabil conducătorul bulgar al regiunilor de la Dunărea de mijloc [9]. Şi acest Tzitzikios — punîndu-se pentru întîia dată în valoare pasajul menţionat — a fost integrat în evoluţia istorică a regiunii de la Dunărea de jos [10]. Indoielile exprimate cu privire la existenţa acestui strateg au prilejuit o discuţie îndelungată în ce priveşte însăşi locul Dristrei în desfăşurarea războiului între bizantini şi bulgari [11]. Şi în acest caz denumirea de Dristra oglindeşte o etapă importantă în organizarea bizantină a regiunii de la Dunărea de jos.

3. Ceva mai tîrziu în împrejurările specifice ale răscoalei generale a oraşelor de la Dunărea de jos din 1072—1073, împăratul Mihail Ducas l-a numit pe Nestor Vestarhul, unul din slujitorii săi cei mai apropiaţi, cu misiunea să pacifice întreaga regiune «...κατεπάνω τῆς Δρίστρας...» [12]. Misiunea însă nu a fost îndeplinită şi insurecţia a dus la formarea confederaţiei paristriene a cărei existenţă e înregistrată timp de aproape două decenii [13]. Pornindu-se de la caracterul administrativ-militar — ca şi în cazurile precedente — al denumirii de Dristra din această menţiune, Nestor Vestarhul a fost de asemenea încadrat în succesiunea evenimentelor regionale [14]. În felul acesta cea de a treia menţiune a denumirii regiunii după oraşul reşedinţă Dristra învederează începuturile dezvoltării unei situaţii noi care va dura pînă către sfîrşitul veacului.

4. Nu de mult s-a descoperit un sigiliu purtînd numele lui David protospatar, strateg al Traciei şi al Dristrei [15] «...Δαβὶδ πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Θράκης καὶ Δρίστρας...». Desigur că reunirea la un loc a denumirii a două regiuni deosebite a dat naştere unor discuţii. Ipoteza principală pînă acum acceptată este aceea că reunirea acestor denumiri

---

[8] Skylitzes, în *CSHB*, Bonn, 1839, 465.

[9] N. Bănescu, *Changements politiques dans les Balkans après la conquête de l'Empire bulgare de Samuel (1018). Nouveaux duchés byzantins; Bulgarie et Paristrion*, în *BSH*, X, 1923, p. 177.

[10] N. Skabalanović, *op. cit.*, p. 227; N. Băn escu, *Changements politiques*..., p 16—17. idem, *Le Thème de Paristrion-Paradounabon*..., p. 142— 143; *Les duchés byzantins*...p., 170

[11] La obiecţiile lui W. N. Zlatarsky, *op. cit.*, p. 4 şi urm., N. Bănescu a răspuns în *La question du Paristrion*..., p. 141—142; idem, *Les duchés byzantins*..., p. 48—49. Conform părerii sale începînd cu 971 Dristra şi întreaga regiune au rămas sub autoritatea bizantină nefiind încorporate în statul lui Samuel.

[12] Attaleiates, în *CSHB*, Bonn, 1853, p. 205.

[13] N. Bănescu, *Les premiers témoignages byzantins sur les Roumains du Bas-Danube* în *BNJ*, III, 1922, p. 294—295; B. Cîmpina, *L'influence byzantine sur le Bas-Danube, à la lumière des recherches récentes effectuées en Roumanie*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, 1, 1962, p. 7—18; Eugen Stănescu, *La crise du Bas-Danube byzantin au cours de la seconde moitié du XI-ème siècle*, în *ZRVI*, IX, 1966, p. 49—73.

[14] N. Skabalanović, *op. cit.*, p. 228; N. Bănescu, *Les premiers témoignages*.. ., în *BNJ*, III, 1922 p. 295; idem, *Les duchés byzantins*..., p. 91—93.

[15] S. Maslev, *Византийски оловни печати от Плиска и Преслав*, *BANIAI*, XX, 1955, p. 448—450.

nu poate fi întîmplătoare oglindind probabil o situaţie specială, cînd în anumite perioade de carenţă a autorităţii bizantine la Dunărea de jos i se încredinţa strategului de Tracia o dată cu titlul şi misiunea restabilirii situaţiei în regiunile dunărene [16]. Credem însă că se poate formula şi ipoteza că în împrejurările unor invazii externe sau răscoale interne ameninţînd securitatea regiunilor dunărene şi în acelaşi timp a celor maritime se putea înfiinţa un comandament militar unic al acestor regiuni, aşa cum de altfel se şi constată [17]. Reunirea celor două denumiri putea să oglindească o asemenea situaţie. De altfel, David Protospătarul nu putea să aparţină după toate probabilităţile perioadei de sfîrşit a veacului al XI-lea cînd cîrmuitorii regiunii de la Dunărea de jos se numeau duci sau katepani. Un strateg pare mai firesc să aparţină perioadei de început, pînă la moartea sau puţin după moartea împăratului Vasile al II-lea.

Cele patru menţiuni privind denumirea administrativ-militară de Dristra, din punct de vedere al categoriilor de izvoare se împart în: două sînt sigilografice iar două sînt literare, monumentul literar fiind ca atare confirmat de cel sigilografic. Astfel denumirea Dristrei pentru întreaga regiune din punct de vedere administrativ-militar este indiscutabilă. La aceasta se adaugă clasificarea după criteriul denumirii funcţiilor pe care le deţin — potrivit acestor monumente — cîrmuitorii regiunii. Se constată că din cele patru menţiuni documentare trei folosesc titlul de strateg, iar una cel de catepan. În această privinţă se pune problema dacă în acest caz ca şi în alte cazuri, strateg nu însemna conducătorul garnizoanei unui oraş sau unei citadele şi ca atare oraşul nu se poate confunda cu regiunea [18]. Răspunsul îl căpătăm din povestirea împrejurărilor atacului kievian din 1043 cînd Katakalon Kekaumenos denumit „cîrmuitor al oraşelor şi ţinuturilor de la Dunăre" este în acelaşi timp intitulat strateg [19]; ca atare era din punct de vedere administrativ şi militar conducător al întregii regiuni. De altfel, în aceleaşi izvoare contemporane folosirea titlului de strateg pe lîngă denumirile de oraşe dar şi de regiuni e paralelă şi echilibrată [20]. În ce priveşte Dristra posibilitatea ca oraşul să denumească regiunea se datoreşte şi importan-

---

[16] S. Maslev, *op. cit.*, p. 450; nota lui V. Laurent în *BZ*, 49, p. 540—541; G. Litavrin, *op. cit.*, p. 269—270; precum şi Em. Condurachi, I. Barnea, P. Diaconu, *Nouvelles recherches sur le limes byzantin du Bas-Danube aux Xe—XIe siècles*, în *The Proceedings of the XIVth International Congress of Byzantine Studies*, Oxford, 1967, p. 191.

[17] N. Bănescu, *Plombs byzantins découverts à Silistrie*, în *Byzantion*, X, 1935, p. 601—606, publică sigiliul unui Leon Pegonites strateg al Marei Preslave şi considerat subordonat celui de Dristra.

[18] G. Litavrin, *op. cit.*, p. 278; N. Bănescu-P. Papahagi, *Plombs byzantins...*, p. 603, subliniază că subordonarea strategului de Preslava Mare faţă de cel de Dristra indică încă o dată că Dristra denumeşte în astfel de cazuri regiunea şi nu numai oraşul. De altă părere W. N. Zlatarsky, *op. cit.*, p. 10, 29.

[19] Skylitzes, II, p. 538.

[20] Strategi de Philippopolis, Thessalonik, Dyrrhachion, Naupaktos, Nauplia, Antiochi, Edessa, Thedosiopolis, Ohrida, Kastoria (Skylitzes, p. 457, 461, 473, 482, 498, 527, 512, 520, 531; Skylitzes Cont., p. 716). Strategi de Iberia, de Kapadokia, Kypros, Samos, Kios, Siria, Calabria, Chaldea, Mesopotamia (Attaleiates, p. 54; Skylitzes, p. 484, 488, 355, 357, 383, 549, 561 etc.).

ței sale militare [21]. Să reținem deocamdată că această primă denumire bizantină a regiunii de la Dunărea de jos pune în lumină etape importante ale dezvoltării situației istorice din aceste părți.

II. Denumirea de Παραδούναβον — Παραδούναβις. Mențiunile referitoare la Dunăre sub forma Paradounabon — Paradounabis apar după cele sub forma Dristra conform cronologiei pînă acum acceptată. Conform cu succesiunea în timp ele sînt următoarele:

1. Un sigiliu purtînd numele unui Simeon cu rang de Bestes și îndeplinind funcția de katepan de Paradounabon cu următorul text: «Κύριε βόηθει Συμεὼν καὶ κατεπάνῳ τοῦ Παραδουνάβου» a fost publicat la sfîrșitul veacului trecut dar pus în valoare din punct de vedere istoric abia după primul război mondial [22]. Foarte important în ce privește acest sigiliu e faptul că au fost găsite pînă acum trei exemplare — repetarea aceluiași titular cu aceeași denumire a regiunii subliniindu-i caracterul oficial [23]. Simeon Bestes însoțind această denumire a fost de asemenea încadrat în ansamblul istoric al regiunii și identificat ca o personalitate marcantă din vremea împăraților Constantin al VIII-lea și Roman al III-lea, deținător al unor funcții și ranguri de seamă: proedru, drongar al flotei, domestic al scholelor [24]. Această identificare nu a rămas necontestată dar nu s-a putut propune o alta care să fie acceptabilă [25]. În orice caz e de reținut aici că rangul de Bestes era deosebit de important și a fost purtat ca și cel de Bestarh, două denumiri pentru aceeași funcție, de numeroși cîrmuitori ai regiunii [26]. Ca atare însoțirea de către acest rang a denumirii de Paradounabon nu face decît să sublinieze importanța oficială a acesteia. Nu intrăm aici în discuția — pe care o vom face cu altă ocazie—a raportului de ierarhie dintre proedros și bestes—(esențială pentru identificarea personajului). De altfel, credem că Simeon katepanul în orice caz nu putea să aparțină anilor de sfîrșit ai domniei lui Vasile al II-lea, deoarece întreg contextul problemei cercetate aici sugerează apariția relativ tîrzie a katepanatului.

2. Într-o notiță din 1059 un călugăr Theodul încheind întocmirea testamentului lui Eustathie Boilas se referă la prezența unor personaje între care citează și pe magistrul Basileios, duce de Paradounabis conform cu textul următor: «...δουκῶντος... Βασιλείου μαγίστρου τοῦ Παραδούναβι......» [27].

---

[21] ...κάστρον τοῦ Δρίστρου... într-o inscripție publicată de Th. Uspenski, în *IRAIK*, X, 1905, p. 175; diverse căpetenii militare pe sigilii publicate de N. Bănescu, *Les sceaux byzantins trouvés à Silistrie*, în *Byzantion*, VII, 1932, p. 321—331. De altfel relatarea evenimentelor de la Dunărea de jos în Attaleiates, Ioan Skylitzes, Skylitzes Cont. și Ana Comnena pune în lumină importanța militară a Dristrei.

[22] N. Bănescu, *Changements politiques...*, p. 20.

[23] I. Barnea, *À propos de la découverte de deux sceaux byzantins de Dinogetia*, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 473—475. În acest articol autorul se referă nu numai la sigiliul descoperit în 1951 la Dinogetia, ci și la un sigiliu descoperit în 1927 în Bulgaria și citit greșit de autorul său.

[24] N. Bănescu, *Changements politiques...*, p. 21—22; idem, *Unbekannte Statthalter...*, p. 439—440.

[25] W. N. Zlatarsky, *Молив∂овулит на вестa Симеона, Катепан на Подунавето*, în *Шишич Сборник*, Zagreb, 1929, p. 143—148; Mutafčiev, în *BZ*, 31, 1931, 220; N. Bănescu, *La question du Paristrion...*, p. 287—288; idem, *Les duchés byzantins...*, p. 70—72.

[26] Skylitzes, 555, 557, 559, 565, 574; Fr. Dölger, *Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung besonders des 10. und 11. Jahrhunderts*, Leipzig—Berlin, 1927, p. 35; N. Bănescu, *Changements politiques...*, p. 21.

[27] *Извори за Българската история*, X, p. 88—89.

Acest Basileios Magistrul a fost identificat cu Basileios Apokapes care apare în calitate de cîrmuitor la Dunăre în împrejurările războiului cu uzii din 1065. Ca atare denumirea de Paradounabis prin caracterul ei administrativ-militar este pusă în legătură directă cu evenimentele de seamă ale acestei regiuni [28]. Ulterior au fost aduse obiecţii acestei identificări pornindu-se de la ideea că în acest text Paradounabis nu era o regiune organizată ci numai un patronim [29]. S-a atribuit acest patronim lui Aaron duce de Mesopotamia, aflat în aceeaşi înşiruire de nume deci fără interes ca titlu de conducător al unei regiuni administrativ-militare[30]. În ultimul timp însă problema a fost repusă în discuţie fie susţinîndu-se ipoteza titlului ca aparţinînd lui Basileios Apokapes [31], sau din nou cea a patronimicului, aparţinînd fie lui Aaron, fie aceluiaşi Basileios Apokapes [32]. Şi aceasta a doua menţiune a denumirii Paradounabon-Paradounabis din punct de vedere al caracterului ei administrativ-militar se integrează într-un context istoric corespunzător dat fiind dubla presiune maghiară şi pecenegă din 1057—1059.

3. În Alexiada Anei Comnena — după încheierea războiului cu pecenegii şi restaurarea dominaţiei bizantine la Dunărea de jos, — se pomeneşte de misiunea încredinţată de către Alexios Comnenul lui Georgios Dekanos pentru ca împreună cu Leon Nikerites duce de Paradounabon să păzească regiunile de lîngă Dunăre : «...πρὸς Λέοντα τὸν Νικερίτην δοῦκα τοτε τοῦ Παραδουνάβου τυγχάνοντα πέπομφεν...» [33]. Şi acest Leon Nikerites a fost încadrat în istoria regiunii aducîndu-se importante precizări documentare de ordin biografic [34]. De asemenea s-a arătat că după toate probabilităţile evenimentul la care se referă pasajul din Alexiada poate fi situat în anii 1091—1092 [35]. Şi în acest caz discuţia privind caracterul de denumire a regiunii sau de patronimic s-a încheiat în favoarea primei ipostaze dat fiind soliditatea argumentelor aduse [36].

4. Înaintea celui de al doilea război mondial a fost descoperit un sigiliu purtînd numele lui Demetrios Katakalon anthypatos, patrikios şi Katepan de Paradounabon : «...κύριε, βοήθει Δημητριῷ ἀνθυπάτῳ πατρικίῳ καὶ

---

[28] N. Bănescu, *Les premiers temoignages*..., p. 294, idem, *Changements politiques*... p. 22 ; idem, *Unbekannte Statthalter*..., p. 441.

[29] N. Bănescu, *Paradounavon-Paradounavis*, în *Balcania*, I, 1948, p. 57 ; idem, *Les duchés byzantins*..., p. 85.

[30] W. N. Zlatarsky, *Една датирана приписка на грицкии от средата на XI век (Byzantinoslavica* se va prescurta *BSL)*, în *BSL*, 1, 1929, 22—34 ; răspunsul lui N. Bănescu, *La question du Paristrion*..., p. 294—298.

[31] Sp. Vryonis, *The will of a provincial magnate, Eusthatius Boilas (1059)*, în *Dumbarton Oaks Papers*, 11, 1957, p. 274—279.

[32] *Извори за Българската история* ..., XI, p. 89 ; R. M. Bartikian, *Относится ли прозвище* Παραδουνάβις *к магистру Василю в памятной записи монаха Феодула (1059 г)?*, în *Известия Академии СС Армянской Республики*, 1959, p. 80—86 (N. Bănescu, în *BZ*, 54, 1961, 195) ; T. Wassilewski, *Le thème byzantin de Sirmium — Serbie au XIe et XIIe siècles*, în *Mélanges Ostrogorski*, II, ZRVI, VIII—2, 1965, p. 480.

[33] Alexiada, ed. B. Leib, II, p. 155.

[34] N. Bănescu, *Les premiers témoignages*..., p. 295—296 ; idem, *Changements politiques*..., p. 22 ; idem, *Les duchés byzantins*..., p. 95 ; F. Chalandon, *Essai sur le règne d'Alexis I Comnène*, Paris, 1900, p. 145—146.

[35] W. N. Zlatarsky, *История на Българската Държава през средните векове*, Sofia, 1939, II, p. 294 ; N. Bănescu, *Les duchés byzantins*..., p. 94.

[36] Alexiada, II, p. 155 (Nota 1).

κατεπάνω τοῦ Παραδουνάβου τὸν Κατακάλων...» [37]. Identificările încercate îl așază spre sfîrșitul veacului al XI-lea dat fiind ansamblul funcțiilor deținute și prezența activă în vremea domniei lui Alexios Comnenul a numeroși membri ai familiei Katakalon [38]. De altfel, se poate adăuga că reunirea acestor funcții sub același personagiu nu era un fapt neobișnuit în veacul al XI-lea subliniind uneori ca și în cazul de față cîrmuirea administrativ-militară a unei regiuni [39].

Cele patru mențiuni în care apare denumirea de la Dunărea de jos sub forma Paradounabon — Paradounabis pot fi clasificate din punct de vedere al categoriilor de izvoare în felul următor: două mărturii sigilografice, o mărturie documentară, o mărturie literară. Ca atare trei mărturii obiective față de una presupus subiectivă. Aceasta subliniază și mai mult că forma Paradounabon — Paradounabis denumește regiunea din punct de vedere organizatoric în cadrul statornicit al Imperiului bizantin.

În ce privește clasificarea după criteriul titulaturii funcțiilor se constată că în trei e menționat un katepan iar în una un duce, ceea ce ne duce la problema mult discutată a echivalenței sau non-echivalenței celor două funcțiuni [40]. Cercetînd monumentele literare ale veacului al XI-lea și de preferință cele ce se referă mai frecvent și la situația de la Dunărea de jos se constată că adesea titlurile de katepan și de duce apar uneori concomitent pentru aceleași orașe și regiuni [41]. Desigur că aceasta nu este o regulă generală din care nu se poate stabili în ce privește problema noastră — dat fiind însoțirea de către titlul de katepan sau duce al denumirii de Paradounabon-Paradounabis — faze deosebite, katepanică sau ducală a acestei regiuni. De reținut însă că denumirea de Paradounabon-Paradounabis e însoțită numai de aceste titluri, ceea ce nu poate fi fără semnificație istorică [42].

III. Denumirea de Παρίστριον — Παριστριῶν. Cît despre mențiunile referitoare la Dunăre sub forma Paristrion, aceasta prin generalizare substantivală a adjectivului se găsește în Alexiada Anei Comnena în următoarele trei pasaje: a) Menționîndu-se acțiunile din 1085—1086 ale conducătorului local Traulos, se arată că acesta a încheiat o înțelegere cu Sciții locuind Paristrionul: «...σπονδὰς μετὰ τῶν τὸ Παρίστριον νεμομένων Σκυθῶν ἐποιεῖτο...» [43]. b) În legătură cu anul 1087, o dată cu începuturile răz-

[37] N. Bănescu, *Sceau inédit de Katakalon, katépano de Paradounavon* („Echos d'Orient" se va prescurta *EO.*), în *EO*, XXXV, 1936, 405—408; idem, *Sceau de Démetrius Katakalon, Katépano de Paradounavon*, în *EO*, XXXIX, 1940, p. 157—160.

[38] N. Bănescu, *Sceau inédit de Katakalon*, p. 405; idem *Sceau de Démetrius Katakalon...*, p. 158; idem, *Les duchés byzantins...*, p. 158; *ibidem*, p. 95.

[39] R. Guilland, *Études sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin* („Revue des Études Byzantines" se va prescurta *REB.*), în *REB*, 15, 1957, p. 14—18.

[40] H. Ahrweiler, *Recherches sur l'administration byzantine aux X—XIes siècles*, Paris, 1960, p. 65. T. Wasilewski, *Les titres de duc, de catepan et de pronoète dans l'Empire byzantin du IXe jusqu'au XIIe siècles*, în *Actes du XIIe Congrès International d'Etudes Byzantines*, Ochride, 10—16 septembre 1961, II, p. 233—239.

[41] Katepano, Doux de Antiohia (Attaleiates p. 136—137, 172); Katepano, Doux de Iberia (Skylitzes, p. 519, 560); Katepano, Doux de Italia (Attaleiates, p. 11; Skylitzes Cont., p. 722); Katepano, Doux de Dyrrachion (Skylitzes Cont., p. 722, 727); Katepano, Doux de Theodosiopolis (Attaleiates, p. 155; Skylitzes Cont., p. 694).

[42] Cu toate acestea W. N. Zlatarsky, *История на Българската Държава...*, II, p. 154 afirmă că Παραδουνάβον este un termen geografic.

[43] Alexiada, II, p. 49.

boiului pentru izgonirea pecenegilor din regiunile dunărene și balcanice, precizează că în consiliul de război a fost formulată de către unii părerea că nu trebuie să se accepte războiul cu sciții „în Paristrion": «...οὐδαμῶς τὸν μετὰ τῶν Σκυθῶν κατὰ τὸ Παρίστριον συνεχῶρουν πολεμοι...»[44]. c) Ceva mai departe privind evenimentele anului 1095 se descrie invazia Paristrionului de către cumani: «...ἐπεὶ τὸ Παρίστριον τοὺς Κουμάνους μετὰ τοῦ ψευδονύμου καταλαβεῖν μεμαθήκοι...»[45]. Din toate acestea nu rezultă negreșit că Ana Comnena înțelegea prin Paristrion o regiune organizată din punct de vedere administrativ și militar, — așa cum s-a afirmat uneori[46], — ci mai degrabă cu sens geografic. De notat că în toate cazurile s: referă la evenimente situate aproximativ de-a lungul unui deceniu. Cele ce vor fi expuse mai departe tind să demonstreze că aceste referiri se raportează la ceea ce a fost anterior și mai puțin la ceea ce urmează. Din această cauză generalizarea poate să nu fie strict gramaticală, ci una de întrebuințare, fiind posibil că ezitarea și imprecizia în folosirea unei asemenea expresii tindea a face loc unei anumite siguranțe și preciziuni.

Iată de ce nu surprinde faptul că autorul denumit Continuatorul lui Skylitzes — și care scrie probabil la sfîrșitul veacului al XI-lea — zugrăvind evenimentele care compun insurecția paristriană din 1072—1073, îl denumește pe Nestor Vestarhul nu „Katepan al Dristrei" ca Attaleiates, ci „Duce al paristrienilor": «...δοῦξ τῶν Παριστρίων...»[47]. Or, și în acest caz avem de-a face cu o evoluție generalizatoare, de la expresia „sciți paristrieni"[48], la paristrieni în general. Cum celelalte provincii din regiunea balcano-dunăreană a Bizanțului sînt pomenite cu numele lor sub formă precisă și directă, fără perifraze sau substantivizarea unui adjectiv, separat sau la un loc, dar niciodată incluzînd regiunea de la Dunărea de jos, sub numele ei propriu[49], deosebirea e netă. Căci mărturiile în folosirea acestui termen referindu-se la evenimentele de la Dunărea de jos, dau precădere expresiei „Orașele de la —„sau"... de lîngă Dunăre", însoțite aproape totdeauna de precizarea lor ca obiect al unei cîrmuiri administrativ-militare. În cele ce urmează să vedem care sînt mențiunile unde se vorbește de cîrmuitorii „orașelor dunărene".

1) În legătură cu evenimentele din 1043 prilejuite de puternicul atac al kievienilor împotriva Constantinopolului, e pomenită intervenția eficace a lui Katakalon Kekaumenos, care avea în acel moment conducerea orașelor, fortărețelor și ținuturilor de la Dunăre: «...Κατακαλὼν Βέστης ὁ Κεκαυμένος ἄρχων ὤν τῶν περὶ τὸν Ἴστρον πόλεων καὶ χωρίων...»[50]. Pe baza acestui pasaj Katakalon Kekaumenos a fost încadrat în șirul guvernatorilor paristrieni, neexistînd în această privință aproape nici un fel de contestare[51].

---

[44] Alexiada, II, p. 89, 90.
[45] Alexiada, II, p. 192.
[46] Așa cum s-a afirmat de către N. Iorga, *Les premières cristallisations...*, p. 292.
[47] Skylitzes Cont., *CSHB*, 1839, p. 719; Zonaras, *CSHB*, 1897, p. 713.
[48] Niketas Choniates, *CSHB*, 1835, p. 230.
[49] Makedonia, Trakia, Boulgaria. De exemplu: (Skylitzes Cont., p. 655, 719).
[50] Skylitzes, p. 555, 599.
[51] N. Skabalanović, *op. cit.*, p. 228; N. Bănescu, *Les premiers témoignages...*, p. 293—294; idem, *La question du Paristrion...*, p. 289—290; idem, *Les duchés byzantins...*, p. 576—577.

2) Privitor la faza inițială a războiului început în 1047 între bizantini și pecenegi, se menționează acțiunea diplomatică și militară a lui Mihail fiul lui Anastasie care a avut un rol deosebit în aceste împrejurări. El este într-un loc denumit „conducător al regiunii", iar în altă parte „conducător al orașelor paristriene" : « . . .τῷ τῆς χώρας ἄρχοντι (ἦν δε Μιχαὴλ ὁ τοῦ 'Αναστασίου ὑιος). . . » și « . . .πρός τε Μιχαὴλ τὸν ἄρχοντα τῶν παριστρίων πόλεων. . . » [52]. Și acest Mihai fiu al lui Anastasie a fost integrat în înșiruirea cîrmuitorilor regiunii de la Dunărea de jos, existînd însă și aici unele încercări de contestare [53].

3) În schița biografică — încercată de Attaleiates — a celor ce au fost împărații Roman Diogene (1067—1071) și Nikephor Botaneiates (1078—1081) se spune că în timpul unui război cu sauromații Nikephor Botaneiates i-a venit în ajutor lui Roman Diogene, cînd acesta „conducea orașele de lîngă Dunăre" : « . . . ὁπότε τῶν περὶ τὸν"Ιστρον ἄρχον πόλεων . . . » [54]. În acest caz controversa a fost deosebit de îndîrjită și îndelungată, continuînd, se poate spune, pînă astăzi. Cheia problemei stă în înțelesul termenului de sauromați. Dacă sauromații sînt unguri, cum e cel mai probabil[55] atunci aceste evenimente nu se pot raporta decît la războiul dintre bizantini și unguri (1057), dacă însă așa cum s-a susținut, sauromații sînt pecenegii, atunci evenimentele pot fi cele din faza finală din 1053 a războiului început în 1047, sau ale războiului din 1057—1059 [56]. Numai în a doua eventualitate regiunea ar fi a Dunării de jos, în prima fiind indiscutabil cea a Dunării de mijloc, aceasta ca încă o dovadă a impreciziunii termenului.

4) Cu referire la invazia uzilor din 1065 se spune că în zadar s-a încercat oprirea trecerii Dunării prin acțiunile magistrului Basileios Apokapes care în acel moment cîrmuia orașele de la Dunăre : « . . .ἐπαρχόντος τῶν κατὰ τὸν "Ιστρον πόλεων τοῦτε μαγίστρου Βασιλέως τοῦ 'Αποκάπη . . . » [57]. Izvoare mai tîrzii, pornind însă de la această știre, au adus anumite modificări expresiei asociindu-l la aceeași funcție și pe Nikephor Botaneiates : « . . .ἀρχόντων τῶν περὶ τὸν "Ιστρον ποταμὸν τοῦ μαγίστρου Βασιλείου τοῦ 'Αποκάπου καὶ τοῦ μαγίστρου Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου . . . » și « . . .οἱ τῶν παριστρίων πόλεων ἄρχοντες ἦσαν δε οὗτος ὁ μαγίστρος Νικηφόρος ὁ Βοτανειάτης καὶ ὁ μαγίστρος Βασίλειος ὁ 'Αποκάπης » [58]. Aceste mențiuni literare privindu-l pe Basileios Apokapes au fost considerate ca dovezi indiscutabile pentru includerea acestuia în șirul cîrmuitorilor regiunii de la Dunărea de jos, nu însă fără îndoieli și obiecții [59].

[52] Skylitzes, p. 583, 585.

[53] N. Skabalanović, *op. cit.*, p. 228 ; N. Bănescu, *Les premiers témoignages*. . ., p. 294 ; idem, *Changements politiques*, p. 18—22 ; idem, *La question du Paristrion*, p. 291—294 ; idem, *Les duchés byzantins*. . ., p. 56, 79—80 ; Em. Condurachi, I. Barnea, P. Diaconu, *Le limes byzantin du Bas-Danube*. . ., p. 191.

[54] Attaleiates, p. 97.

[55] N. Skabalanović, *op. cit.*, p. 228 ; N. Bănescu, *La domination byzantine sur les régions du Bas Danube*, în *BSHAR*, XIII, 1927, p. 18 ; idem, *Unbekannte Statthalter*. . ., p. 440—441 ; idem, *Les duchés byzantins*. . ., p. 26—31, 81—84 ; W. N. Zlatarsky, *История на Българската Държава* . . ., II p. 113 (nota 1) ; G. G. Litavrin, *op. cit.*, p. 275.

[56] T. Wasilewski, *op. cit.*, p. 479.

[57] Attaleiates, p. 83.

[58] Skylitzes Continuatus, p. 654 ; Zonaras, p. 678.

[59] N. Skabalanović, *op. cit.*, p. 228 ; N. Bănescu, *Unbekannte Statthalter*. . ., p. 442 ; idem ; *Les duchés byzantins*. . ., p. 32—35 ; W. N. Zlatarsky, *История на Българската Държава*, II, p. 493—494 ; P. Mutafčiev, *Zu den Themen*. . ., p. 251 ; G. Litavrin, *op. cit.*, p. 274, 275 ; T. Wassilewski, *Le thème byzantin de Sirmium-Serbie au XIe et XIIe siècle*, în *ZRVI*, VIII, 2, 1965, p. 479—480.

Din punctul de vedere al categoriilor de izvoare se observă că toate cele patru mărturii sînt de caracter literar, constatare care n-a putut să nu frapeze pe cercetătorii problemei. Din această cauză s-a încercat recent să se identifice pe un sigiliu numele lui Katakalon Kekaumenos ca duce al Paristrionului [60]. Dar însăşi autorul acestei încercări a trebuit să-i recunoască inanitatea. Se poate spune din această cauză că din adunarea la un loc şi compararea mărturiilor privind denumirile bizantine ale regiunii de la Dunărea de jos, rezultă în orice caz o anumită imprecizie a termenului de „paristrian" atît în expresia „cîrmuitorii oraşelor dunărene" cît şi în altele.

Astfel, în legătură cu imprecizia acestui termen se poate pune întrebarea la care Dunăre se referă : la Dunărea de jos sau la Dunărea de mijloc? Cîteva pasaje din izvoare pot aduce unele clarificări în această privinţă.

Nikephor Bryennios, în istoria sa, vorbeşte de cei care au făcut mult rău ţinuturilor de peste Sava şi oraşelor paristriene pînă la Vidin : «...καὶ τὰ περὶ τὸν Σαβίαν ποταμὸν χωρία καὶ αἱ παριστρίοι πόλεις αἱ μέχρι Βυδίνης κακῶς διετίθεντο...» [61]. În Alexiada, Ana Comnena arată cum Alexios Comnenul şi-a concentrat grosul forţelor armate în tema Nişului precum şi pe teritoriul Branicevei paristriene : «...καὶ εἰς τὸ θέμα τοῦ Νίσου μέχρι καὶ τῆς παρίστρας Βουρανιτζόβης» [62]. Ioan Kinnamos descriind conflictul militar dintre bizantini şi unguri la începutul domniei lui Manuel Comnenul, repetă de două ori expresia de „oraşe paristriene" «...ταῖς Παριστρίοις ἐπιτεθήσθαι πόλεσι διανοεῖσθαι μαθών...» sau «...πόλεις τε τὰς Παριστρίους ὡς ενῆν κρατυνάμενος...» [63]. Niketas Choniates în legătură cu domnia aceluiaşi împărat descrie intinerariul unei campanii care pornind de la Sofia s-a îndreptat spre regiunile paristriene cărora le aparţineau Branicevo şi Belgrad : « ...ἀφικνεῖται πρὸς τὰ παρίστρια, λεγώδη τὰ κατὰ Βρανῖτξοβαν καὶ Βελεγράδα...» [64]

Ca atare monumente istoriografice care se înşiră de-a lungul unui veac — de la începutul veacului al XII-lea pînă la începutul veacului al XIII-lea pun într-o lumină indiscutabilă faptul că în toate expresia „paristrian" se raportează la Dunărea de mijloc şi nu la Dunărea de jos. Concluzia impreciziei acestui termen — în cel mai bun caz relativă — pare inevitabilă. Totuşi se poate lua în consideraţie că aceste monumente istoriografice aparţin toate veaculu al XII-lea, că deci pot să indice o anumită lărgire a sensului, de la cel de Dunărea de jos, în veacul al XI-lea, la cel de Dunărea de mijloc în veacul al XII-lea. De aici şi tendinţa unor cercetări de a se referi la un „Paristrion răsăritean" şi la un „Paristrion apusean" [65].

Dar nici din menţiunile referitoare la cîrmuitorii oraşelor de la Dunăre privind evenimente din veacul al XI-lea şi aflate în izvoare din acelaşi veac, nu rezultă o precizie deplină cu privire la regiunea Dunării de jos. Cea legată de activitatea lui Roman Diogene, pare sigur să se localizeze la Dunărea de mijloc, iar cea legată de Basileios Apokapes a stîrnit destule îndoieli. De ce de pildă în aceeaşi perioadă şi în aceleaşi texte expresii ca :

[60] G. Litavrin, *op. cit.*, p. 279—280 (**nota** 136).
[61] N. Bryennios, *CSHB*, p. 100.
[62] Alexiada, III, p. 178.
[63] Kinnamos, *CSHB*, 1836, p. 118—119.
[64] Niketas Choniates, p. 166.
[65] T. Wassilewski, *op. cit.*, p. 479—480.

„orașele macedonene" sau „orașele tracice" nu se caracterizează prin aceeași relativitate a preciziei? [66]. Un răspuns posibil este acela că termenul de „paristrian" are în primul rînd un înțeles geografic (și în acest fel în chip firesc, se referă la Dunăre în general), a cărui localizare regională nu se poate face decît în legătură cu evenimente și personaje precise, ca în cazul „orașelor așezate pe malul Dunării": «...ἐν δὲ ταῖς παρακειμέναις τῇ οχτῇ τοῦ Ἴστρου πόλεσι...» [67], malul acesta fiind fără discuție al cursului inferior, dat fiind evenimentele din 1072—1073 legate de orașul Dristra.

Nu e oare semnificativă în acest sens șovăiala autorilor în a construi perifraza „orașe de la" sau „de lîngă Dunăre" cu περὶ sau cu πάρα, ca o dovadă că denumirea era geografică și nu administrativă căci în acest caz s-ar fi impus și fixat într-un singur fel. Sau pentru o mai deplină consecvență s-ar putea susține că regiunea din punct de vedere administrativ-militar, se numea „Peristrion" nu numai „Paristrion", dat fiind predilecția unui autor ca Attaleiates pentru folosirea lui περί [68]. Cu atît mai mult aceasta, cu cît preferința terminologiei bizantine, în ce privește precizarea topografică pentru construcția cu παρὰ este evidentă. Astfel, nu numai orașele ci însăși Cîmpia Dunării e denumită în acest fel, într-un mod care amintește denumirea altor cîmpii după numele teritoriilor în care erau așezate — ceea ce arată încă o dată semnificația geografică, în evoluție însă[69]. De altfel termenul de „paristrian" nu este singurul de acest fel. Și alte fluvii au fost folosite ca repere pentru denumirea orașelor din partea locului sau chiar a regiunii, dar niciodată cu alt înțeles decît cel geografic [70]. Se poate astfel repeta întrebarea: de ce un autor ca Attaleiates, destul de bine informat și destul de exact în modul de exprimare, dacă ar fi existat în vremea lui o regiune într-adevăr denumită „Paristrion" a folosit în construcțiile sale perifrastice περὶ și nu παρὰ? Poate să rezulte din toate acestea că termenul de Paristrion spre diferență de cel de Dristra și mai ales cel de Paradounabon — Paradounabis a fost la obîrșie un termen geografic care a evoluat în direcția sensului administrativ, fără a se putea spune cînd s-a ajuns și dacă s-a ajuns la o cristalizare deplină. Consecința e firească: localizarea la o regiune sau alta a Dunării, devine în acest caz dificilă.

Imprecizia termenului de „paristrian" e pusă în lumină și de legătura dintre denumire și funcțiile administrativ-militare la care se referă. Am văzut mai înainte că în cazul denumirii de „Dristra", funcția la care se raportează e, în aproape toate cazurile, cea de strateg, iar în cazul Paradounabon — Paradounabis, e cea de katepan-duce, toate aceste funcții ocupînd un loc anumit, chiar dacă inconstant din punct de vedere ierarhic, în nomenclatura administrativă a imperiului. Or, termenul de „paristrian" e totdeauna în legătură (o singură excepție este a acelui „Duce al Paristrienilor", folosit de Continuatorul lui Skylitzes și care de fapt îl modifică arbi-

[66] Attaleiates, p. 243; Skylitzes, p. 564.
[67] Skylitzes Continuatus, p. 719.
[68] Cu περὶ Attaleiates, 66, 97, 209, 302; același autor folosește doar cîte o singură dată παρὰ și κατὰ (83 și 204) în vreme ce Skylitzes folosește numai παρὰ.
[69] „...ἐν τῇ παριστριῳ πεδιαδι..." (Skylitzes, p. 589). A se vedea și: „... εἰς τῆν ἐν Θρακησιῷ πεδιαδα ..." și „... εἰς τάς κατά Πελαγονίαν πεδιαδας ..." (Skylitzes, p. 451, 462, 463, 465).
[70] „... τῶν παρευφρατιδῶν ... πολέων ..." (Skylitzes, p. 500).

trar pe Attaleiates fiind tributar acestuia) — cu așa-zisa funcție de „ἄρχων", adică „cîrmuitor" în general, fără nici o precizare. Imprecizia funcției și imprecizia denumirii alcătuiesc un ansamblu care nu poate fi fără semnificație. Nu se poate admite în această privință ideea că în veacul al XI-lea toate funcțiile aveau o valoare imprecisă (strateg, duce, katepan, arhon, heghemon, etc.) [71], căci trebuie făcută o deosebire netă între imprecizia denumirilor funcționale care făceau însă parte din nomenclatura administrativă bizantină (strateg, duce, katepan) și nedeterminarea celor care nu ocupau un loc în aceasta (ca arhon sau heghemon). Izbește astfel faptul că în foarte multe cazuri „arhonții" sînt conducători ai unor ținuturi din afara teritoriului bizantin, aliați sau adversari ai imperiului [72]. Firește se pot constata și cazuri de folosirea termenului de „arhonte" și pentru teritoriul propriu-zis bizantin, fie în împrejurări în care e vorba de reunirea a diferite regiuni administrativ-militare sub o singură comandă [73], sau cu referire precisă la unele regiuni și orașe [74]. Fără a merge prea departe cu concluziile noastre se poate spune că acest din urmă caz nu are o frecvență deosebită. În acest sens arhonții ar putea să desemneze o bază intermediară de trecere de la strategat la ducat-katepanat cînd încă nu se precizase în toată lumina caracterul acestei regiuni dat fiind vicisitudinile prin care trecea dominația bizantină la Dunărea de jos începînd cu anii premergători mijlocului veacului al XI-lea.

Ca atare, în cazul termenului de „Paristrion", imprecizia funcțională se adaugă celei a denumirii. Cum legătura dintre funcție și denumire e nu numai logică ci și istorică, rezultă o imprecizie generală care pune în lumină sensul geografic predominant al denumirii de Paristrion, evoluînd lent și destul de vag spre cel administrativ.

*

Inventarul mențiunilor privind denumirile regiunilor de la Dunărea de jos, permite, sperăm, așezarea într-un cadru, care începînd prin a fi terminologic deschide perspectiva reconsiderării unor probleme fundamentale în ce privește evoluția denumirilor, întinderea teritorială, delimitarea în timp și caracterul organizării regiunii de la Dunărea de jos în vremea stăpînirii bizantine.

Evoluția denumirilor. Fără îndoială, din toate cele arătate pînă acum, se constată o evoluție a denumirilor [75]. Înseamnă a pune problema dacă aceste denumiri n-au apărut cumva succesiv existînd între ele un raport temporal care să nu fie lipsit de semnificație. În cazul în care datarea sigiliului lui Simeon Bestes ar putea fi modificată, evoluția ar fi următoarea : Dristra — Paristrion — Paradounabon, fără ca aceasta să însemne o diviziune

[71] G. Litavrin, *op. cit.*, p. 281.

[72] De Rossia, Babylon, Media, Abasgia, Asparakania, Tourkia, (Skylitzes, p. 372, 433, 464, 481—482, 488, 567 etc.).

[73] „... 'αρχῶν τῆς Δυσέως..." la Skylitzes, p. 449, 596.

[74] De Antiohia, Armenia, Iberia, Longobardia, Dyrrachion, Sirmium etc. (Skylitzes, p. 436, 557, 558. 517, 543, 483 etc.).

[75] Dar nu în sensul că de la început ar fi coexistat cele 3 numiri concomitent ca la N. Bănescu, *La question du Paristrion...*, p. 293 ; idem ; *Les duchés byzantins...*, p. 59. În orice caz denumirea de Dristra exista de la început așa cum se vede din existența unui strateg de Dristra cf. N. Oikonomides, *Un Taktikon inédit du Xe siècle*, în *Actes du XIIe Congrès International d'Études Byzantines*, II, 180.

rigidă. Termenul de Dristra supraviețuiește cîtăva vreme, dovadă în titlul lui Nestor Vestarhul din (1072–1073), iar termenii de Paristrion și Paradounabon există cîtăva vreme concomitent. Dar după ce Paradounabon se impune ca singurul cu adevărat oficial, Paristrion continuă să se afle în circulație sub o formă care vădește (dovadă pasajele din Alexiada amintite înainte) tendința de generalizare și schimbare de sens. De aceea se impune constatarea că în legătură cu Dunărea denumirea oficială a fost Paradounabon, căci aceasta și nu Paristrion se găsește pe sigilii [76]. Cu atît mai mult trebuie subliniat faptul cu cît forma e substantivală și nu adjectivală ca în cazul Paristrionului (ceea ce accentuează sensul geografic al acestui termen). Din această cauză important pentru aceste concluzii a fost — în cazul dezbaterii problemei — respingerea încercării de a se corecta Paradounabon în Paradounabion [77].

În continuarea acestei probleme se ridică întrebarea de ce bizantinii, denumind această regiune au ales termenul de Paradounabon — Paradounabis? Controversa îndîrjită care a avut loc în timpul dezbaterii problemei s-a raportat la ipoteza originii slave a acestui termen dat fiind faptul că slavii au denumit regiunea de lîngă Dunăre подоунавїе, Paradounabon nefiind decît traducerea greacă a acestui termen slav [78]. S-a arătat în această privință ca argument împotriva originii slave că în denumirile de regiuni construcția cu παρὰ era destul de uzitată la bizantini putîndu-se da numeroase exemple [79]. Acest argument nu era însă pertinent căci rămînea în picioare faptul că dat fiind că în texte pentru Dunăre alături de Ἴστρος se folosește termenul de Δανουβις [80], bizantinii au denumit regiunea Paradounabon și nu Paradanoubon. S-a învederat însă, ca răspuns edificator că și termenul de Δουνάβις se găsește în texte, de pildă într-un manuscris din veacul al XVIII-lea, prelucrare a unui text din veacul XIII [81]. Acesta nu este un fapt întîmplător căci, adăugăm noi, se poate găsi și într-un text din veacul al XI-lea contemporan cu izvoarele ale căror mențiuni privitoare la regiunea Dunării de jos le-am folosit [82]. Aceasta arată că bizantinii construind termenul de Paradounabon n-au avut nevoie să-l împrumute de

---

[76] N. Bănescu, *Le Thème du Paristrion*..., p. 147; idem, *Les duchés byzantins*..., p. 59. El abordează problema dar consideră întotdeauna că și Paristrion a fost o denumire oficială.

[77] N. Bănescu, *Les duchés byzantins*..., p. 60. În chip îndreptățit acesta aci ca și B. Leib (Alexiada II, 155) au confirmat justețea eliminării de către B. Kougeas ('Ελληνικά, 1930, p. 459) a corecțiunii lui Reifferscheid (II, 27, 1) care a citit ... τοῦ παραδουναβίου în loc de τοῦ παραδουνάβου.

[78] Aproape întreaga literatură istorică bulgară pune în paranteză la Paristrion-Paradounabon termenul slav de Podunavia. Caracteristic în această privință este P. Mutafčiev în *Bulgares et Roumains dans les Pays Danubiens*, Sofia, 1932, p. 233–236, 238, 240, 246, 248–251, 258, 340 (Podunavé).

[79] Παραβαρδάρον, Παρέβριον, Παραστρύμονον cf. N. Bănescu, *Paradounavon-Paradounavis*..., p. 57; idem; *Le thème de Paristrion-Paradounabon*..., p. 150.

[80] Spre exemplu Alexiada, II, p. 81, 83, 87, 145, 193, 182; Zonaras, III, p. 181, 678, Manasses, p. 250. Cei doi termeni sînt folosiți adesea în paralel.

[81] N. Bănescu, *Le thème de Paristrion Paradounabon* ..., p. 150. Se respinge aci că Paradounabis ar fi o transcripție greșită a lui Paradounabon, opinie formulată de K. Amantos Ελληνικά 1931, 80.

[82] Georgius Monachus Continuatus, Georgii Hamartoli Chronicon, în *PG*, col. 1212 (VI, 3, 4): «... καὶ παλιν'εστραφη εἰς τὴν Κονσταντινουπολιν καὶ 'εστρατεύσε 'εῶς τοῦ Δούναβη...», De altfel unele monumente ale istoriografiei greco-române folosesc aproape exclusiv termenul de Δουναβις în loc de Ιστρος sau Δανουβις. De pildă Ιστορία τῆς Βλαχίας (ed. Tunusli, Viena), passim, precum și Dionisie Photino în Ιστορία τῆς Παλαι Δακιάς, Viena, 1818–1819 I–II–III, passim).

la alţii, căci Dunărea sub forma de Δούναβις se afla deja în circulaţie în texte.

În ce priveşte deosebirea între Paradounabon şi Paradounabis s-a arătat că prima formă e cultă, iar cea de a doua populară [83]. Dar şi forma Paradounabon vădeşte influenţa modului în care populaţia acestei regiuni denumea Dunărea. De aceea folosirea termenilor de Paradounabon-Paradounabis, ca singurii oficiali, trebuie considerată ca o importantă concesie făcută de stăpînirea bizantină populaţiei locale, dat fiind evenimentele din a doua jumătate a veacului al XI-lea, care au pus sub semnul întrebării dominaţia imperiului în regiunile de la Dunărea de jos. Or, această populaţie denumea Dunărea, altfel decît bizantinii. E vorba după toate probabilităţile de germanicul Donavia-Dunavia, preluat de daci şi traci, apoi de dacii şi tracii romanizaţi de la care l-au luat bizantinii şi slavii [84]. În felul acesta şi Paradounabon nu numai Paradounabis apare dacă nu gramatical, în orice caz din punct de vedere al conţinutului ca o formă populară devenită oficială datorită unor împrejurări caracteristice care pun în lumină demersul fundamental istoric al evenimentelor din această regiune în a doua jumătate a veacului al XI-lea.

Poate fi totuşi Paradounabon o traducere greacă a Podunaviei slave? N-avem în acest sens nici o atestare documentară cu privire la existenţa unei Podunavii anterioară Paradounabiei. Tendinţele de fărîmiţare ale Bulgariei în perioada finală a primului ţarat, nu scot la iveală în asemenea măsură voivodate şi jupanate de sine stătătoare, încît să poată fi luată în considerare fără reticenţă existenţa unei Podunavii mai vechi, preluată ulterior de către bizantini. Să fi fost acel Dimitrie al inscripţiei din 943 jupan al unei asemenea Podunavii? E dificil de răspuns. Se poate afirma însă că tendinţele de fărîmiţare s-au manifestat mai ales în regiunile occidentale, macedonene, ale primului ţarat şi ca atare, destul de departe de Dunăre.

Nu se poate însă contesta existenţa termenului de Podunavia posterior Paradounabei şi ca atare trebuie pusă mai degrabă problema invers. Nu cumva Podunavia este traducerea slavă a termenului grec de Paradounabon? O întîlnim în titlul lui Mircea cel Bătrîn sub diferite forme, unde, surprinzător — dacă nu ţinem seamă de legătura între diversele implicaţii ale circulaţiei şi folosirii denumirilor — Podunavia, corespunzătoare termenului oficial bizantin de Paradounabon, este întregită de Dîrstor, corespunzător termenului oficial bizantin de Dristra [85]. S-a spus că în acest caz nu se poate vorbi de denumirea unei regiuni ci mai degrabă de un titlu preluat de la craii Serbiei [86]. În favoarea acestei teze pledează şi faptul că acest titlu se găseşte uneori în titlurile domnilor Ţării Româneşti din veacurile XV—XVI, deci după şi chiar mult după ce regiunea dintre Dunăre şi

[83] N. Bănescu, *Le thème de Paristrion-Paradounabon*..., p. 151.

[84] Discuţia problemei la N. Bănescu, *Paradounavon-Paradounavis*..., p. 158; idem; *Le Thème de Patristion-Paradounabon*..., p. 148—150.

[85] Formula de ,,... подунвскым ... странам ...'' în documentul din 4 septembrie 1399, *Documenta Historica Romaniae*, B, I, p. 28. Formula ,,... и всемоу подунавію ..., în documentul din 1400—1403 (idem, p. 50) formula: ,,... и оба пола по всему подунаію даже и до великого морие дрстру граду владлец...» repetată în documentele anilor 1404—1415, idem; p. 63, 70, 73, 75 80,

[86] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1944, p. 111.

Mare intrase sub stăpînirea turcească [87]. Dar se poate explica aceasta tot atît de bine şi prin prestigiul personalităţii lui Mircea cel Bătrîn şi ca atare a titlului său. E greu de presupus însă că Mircea cel Bătrîn care şi-a luat cel dintîi acest titlu o dată cu stăpînirea reală a regiunii dintre Dunăre şi Mare, a realizat numai o simplă adaptare a Podunaviei de la Dunărea de mijloc, printr-o mişcare de translaţie, la Dunărea de jos, şi n-a luat o denumire pe care a găsit-o în circulaţie în aceste părţi, reminiscenţă a vechii denumiri bizantine. Or, aceasta nu face decît să confirme existenţa a două Podunavii continuînd cele două Paristrionuri bizantine.

În încheierea problemei evoluţiei denumirilor sînt de menţionat aici ipoteze recente care pun în circulaţie existenţa posibilă a altor denumiri oficiale pentru regiunea de la Dunărea de jos, aceea de Μεσωποταμία τῆς Δύσεως şi de Ιστριήνος ca eponim topografic [88]. În legătură cu aceasta atragem totodată atenţia cu privire la o lectură recentă a notiţei din 1059 din care rezultă după părerea noastră ca posibilă o «... Μεσωποταμία τῆς Παραδουνάβι..» cîrmuită de un duce [89]. Există oare o legătură între aceste două Mesopotamii (în cazul în care lectura propusă e justificată), sau poate Mesopotamia occidentală desemnează Paristrionul apusean, iar Mesopotamia Paradounabisului îl indică pe cel răsăritean? Sînt semne de întrebare care poate vor fi lămurite de dezvoltarea ulterioară a cercetărilor începute în această privinţă.

Întinderea teritorială. De problema denumirilor e legată şi problema întinderii teritoriale. Dacă e să ţinem seama de locurile unde au fost găsite sigiliile purtînd denumirea regiunii de la Dunărea de jos — şi să adăugăm la aceasta acele referiri de loc sau cu un caracter precis în celelalte mărturii — se poate contura o regiune delimitată de punctele Dristra, Dinogetia, Pliska, ceea ce poate să însemne că teritoriul astfel delimitat e cel esenţial şi constant al Paradounavei. Aceasta poate fi desigur o indicaţie preliminară pentru cercetarea problemei întinderii teritoriale din punct de vedere al sensului denumirilor. Caracterul oficial al unor termeni, oarecare tendinţă spre oficializare a denumirii de Paristrion, subliniază încă o dată că organizarea bizantină a ţinuturilor cucerite a avut semnificaţia împărţirii acestora în mai multe unităţi administrative între care şi una a Dunării de jos. De aceea pe drept cuvînt poate fi considerată de mult încheiată vechea controversă cu privire la unitatea sau divizarea acestor ţinuturi de sub stăpînirea bizantină [90].

Problema legăturii între denumiri şi întinderea teritorială se pune şi din punct de vedere al existenţei sau nu a două Paristrionuri — căci de aceasta depinde delimitarea spre apus a regiunii administrativ-militare a Dunării de jos. Şi în această privinţă a existat o controversă aprinsă, în ultima vreme balanţa părînd să încline în favoarea acceptării ideii existenţei unei regiuni administrativ-militare a Dunării de mijloc, denumită fie

---

[87] *Documenta Historica Romaniae*, B, I, p. 90, 96, 157 etc.

[88] N. Oikonomides, *Recherches sur l'histoire du Bas-Danube au XIe siècle. La Mésopotamie de l'Occident*, in *RESEE*, III, 1965, p. 57, 58, 68, 73.

[89] R. M. Bartikian, *op. cit.*, *Известия Академии СС Армянской Республики*, 1959, p. 80–86.

[90] Istoriografia acestei probleme în punctele fundamentale la G. Ostrogorski, *Geschichte des Byzantinischen Reiches*, München, 1965, p. 258–259; G. Litavrin, *op. cit.*, p. 250–252; D. Angelov, *История на Византия*, Sofia, 1963, II, p. 97.

cu referire la oraşul de reşedinţă Sirmium (ca în cazul nostru Dristra), fie cu referire (de data aceasta nu la Dunăre), ci la numele autohton al ţării, Serbia [91]. Existenţa unei asemenea regiuni organizată administrativ-militar indică posibilitatea unui hotar între cele două regiuni în chiar părţile unde Dunărea de mijloc se desparte de Dunărea de jos. Dar din cele ce urmează se va putea vedea că problema nu-şi găseşte un răspuns deosebit de clar.

În ce priveşte frontiera răsăriteană, contextul de evenimente şi împrejurări al mărturiilor privind denumirile indică drept teritoriu principal regiunea dintre Dunăre şi Mare. Nu este exclus astfel ca perifraza „oraşele de lîngă" sau „de la Dunăre" să privească mai ales aceste părţi, unde e posibil să fi existat o mai mare concentrare urbană şi este firesc ca acesta să fi fost teritoriul principal dat fiind rosturile nu numai dunărene ci şi maritime ale Paradounabei (dovadă rolul lui Katakalon Kekaumnos în calitate de „cîrmuitor al oraşelor de la Dunăre", în timpul asaltului maritim al kievienilor în 1043). Din această cauză este probabilă şi extinderea teritorială dincolo de Dunăre — situaţie cu nimic neverosimilă în ce priveşte unele împrejurări caracteristice ale veacului al XI-lea [92].

Pentru frontiera occidentală problema e complicată de presupunerea că denumirea de „bulgare", referitoare la forţele militare concentrate uneori pentru a face faţă anumitor împrejurări ivite la Dunărea de jos, ar indica prezenţa Bulgariei ca temă cu frontiera undeva pe Dunăre mai degrabă în partea superioară a Dunării de jos, decît în cea inferioară a Dunării de mijloc. Aceasta era de fapt o subliniere fără voie a caracterului imprecis al termenului de „Paristrion", fără a se trage însă concluziile logice impuse de la sine dat fiind că o asemenea presupunere ar indica existenţa nu numai a unui Paristrion răsăritean al Dunării şi Mării, şi a unui Paristrion apusean, al Dunării şi Savei, ci totodată şi unul central al Bulgariei dunărene [93]. Ţinînd seama de existenţa celor două teme a Serbiei şi Bulgariei — frontiera occidentală — putea să fie reprezentată de o linie care lăsa dincolo de hotarele Paradounabiei Sardica aflată în afara regiunilor paristriene propriu-zise — şi Vidinul aflat din punct de vedere al contemporanilor mai degrabă în regiunea Dunării de mijloc decît în cea a Dunării de jos [94].

Cît despre frontiera sudică, aceasta pare să fi fost lanţul munţilor Balcani (Haemus), în orice caz partea în care se afla vîrful denumit Zygos. Pasajul din Attaleiates în această privinţă e clar : « . . . οἷον μεθόριον χειμένον τῆς τε Μακεδονικῆς καὶ τῶν περὶ τὸν Ἴστρον χωρῶν, ὅς καὶ Ζυγὸς διὰ τοῦτο

[91] N. Skabalanović, *op. cit.*, p. 228—230; P. Mutafčiev, *Bulgares et Roumains dans l'histoire des Pays Danubiens*, Sofia, 1932, p. 345—346; idem; *Zu den Themen...*, p. 251; V. Laurent, *Le thème byzantin de Serbie*, în *Balcania*, 6, 1943, p. 33—47; idem; *Le thème byzantin de Serbie au XIe siècle*, în *REB*, IX, 1957, p. 185—195; D. Angelov, *op. cit.*, II, p. 97; G. Litavrin, *op. cit.*, p. 277; T. Wassilewski, *op. cit.*, în *ZRVI*, VIII, 1, 1965, p. 482. O părere rezervată este aceea a lui G. Ostrogorski, *op. cit.*, p. 259—260. De remarcat că existenţa unei teme a Serbiei a fost tot timpul contestată de N. Bănescu şi W. N. Zlatarsky.

[92] N. Iorga, *Histoire des Roumains...*, Bucureşti, 1936, III, p. 79—90. I. Nistor, *Bizantinii în luptă pentru recucerirea Daciei şi Transdanuviei*, în *ARMSI*, seria a III-a, XXV, 1942—1943, p. 718. P. Diaconu, *Despre pecenegi la Dunărea de jos în prima jumătate a secolului al XI-lea*, în *SCIV*, 18, 1967, 3, p. 475.

[93] N. Bănescu, *Sceau inédit de Katakalon...*, în *EO*, XXXV, 1936, p. 405.

[94] V. G. Litavrin, *op. cit.*, p. 265; T. Wassilewski, *Le thème byzantin de Sirmium-Serbie...*, în *ZRVI*, VIII, 2, 1965, 474.

τοῖς ἐπιχώριοις κατονομάζεται ...»[95]. Se poate observa şi în acest caz că perifraza „ţinuturile dunărene" are un sens precumpănitor geografic şi deloc administrativ. Faptul că Preslava Mare şi Pliska făceau probabil parte din această temă a Dunării de jos (sigiliul unui strateg de Dristra a fost găsit la Pliska, iar sigiliul unui strateg al Preslavei Mari a fost găsit la Dristra) indică, dat fiind legătura între denumire şi teritoriu, o întindere teritorială care în orice caz, în anumite momente putea să meargă într-adevăr pînă la lanţul munţilor Balcani [96].

Viziunea acestor delimitări frontaliere nu trebuie însă să fie rigidă. Caracteristică acestei epoci este variabilitatea teritorială a unităţilor administrative, mai ales a celor mari şi mijlocii, deşi s-a încercat uneori precizarea frontierelor lor pe hartă [97]. Mai degrabă, ca şi în cazul Bulgariei, teritoriul acestei teme a variat după împrejurări [98]. De pildă, aşa cum s-a văzut mai înainte, dat fiind prezenţa în Taktikonul de la Escorial a unui strateg de Preslava Mare (Ioanoupolis), apoi mai tîrziu pe un sigiliu a unui strateg de Dristra şi Tracia, pun în lumină variabilitatea teritorială la care ne-am referit mai înainte. Poate această impreciziune în delimitarea frontierelor să fi fost cauza unor reuniri temporare sub autoritatea unui strateg autocrator [99]. Iată de ce am putut considera că a face legătura între denumire şi teritoriu, între evoluţia denumirilor şi variabilitatea teritorială, poate să ducă la unele concluzii în ce priveşte problema dezbătută. De aceea însăşi evoluţia denumirilor poate să indice o anumită evoluţie teritorială. Astfel, Dristra : teritoriu restrîns la regiunea legată nemijlocit de acest centru, Paristrion, extindere imprecisă şi confuză, Paradounabon : extindere la întreaga regiune a Dunării de jos.

Delimitarea în timp. Se poate face de asemenea legătura între terminologie şi cronologie, ca atare între denumiri şi delimitarea în timp. Evoluţia denumirilor poate să indice continuitatea sau discontinuitatea stăpînirii bizantine. În acest sens se poate considera că terminologia oficială şi precisă oglindeşte o stăpînire persistentă şi solidă. Dar că totodată o terminologie ezitantă poate să oglindească eclipse şi dispariţii vremelnice. În această privinţă e de menţionat controversa, care continuă încă în ce priveşte

---

[95] Attaleiates, p. 37.

[96] E vorba de sigiliul lui David Protospatharios, strateg de Dristra, găsit la Pliska cf. S. Maslev, *op. cit.*, în *Izvestia-Institut*, XX, 1955, p. 448–450. Cum totodată a fost găsit la Dristra sigiliul lui Léon Pegonites Protospatarios şi strateg al Preslavei Mari, presupus subordonat strategului de Dristra cf. N. Bănescu-P. Papahagi, *Plombs byzantins*, *Byzantion*, 1935, p. 601–603 iar N. Oikonomides, *Un Taktikon inédit du XIIe siècle*, în *Actes du XIIe Congrès International d'Etude byzantine...*, II, p. 182, menţionează existenţa unui strateg de Ιωανουπωλις adică de Preslava Mare, toate acestea arată desigur că din punct de vedere administrativ regiunea de la Dunărea de jos în unele momente atunci cînd Preslava Mare era înglobată în această regiune putea să meargă pînă la Munţii Balcani, dar în acelaşi timp că în alte momente cînd Preslava Mare se afla în afara acestei regiuni (cum e cazul menţionat în Taktikonul amintit unde se precizează separat strategii de Dristra şi de Preslava Mare) hotarul de miazăzi al regiunii trebuia să se găsească mult la nord de Hemus. Pe aceasta — ţinînd totodată seama de triunghiul sigilografic : Dinogetia-Dristra-Pliska — se bazează părerea noastră că Paradounabonul esenţial era constituit din teritoriul dobrogean propriu-zis.

[97] cf. G. Litavrin, *op. cit.*, p. 268–269.

[98] Ca de altfel şi tema Bulgariei cf. G. Litavrin, *op. cit.*, p. 273.

[99] V. Laurent, *Le thème byzantin de Serbie...*, *REB*, IX, 1957, p. 186.

persistența dominației bizantine la Dunărea de jos, părerile fiind împărțite în ce privește caracterul neîntrerupt al acesteia [100].

După modul cum apar și se repetă denumirile — pe care le-am inventariat în ce privește diferitele mărturii — această regiune nu pare să fi fost organizată definitiv administrativ-militar înainte de începutul veacului al XI-lea, cînd Vasile al II-lea a readus sub autoritatea bizantină Bulgaria de nord-est (nu se poate spune precis dacă a fost sau nu nevoie de o recucerire a regiunii dintre Dunăre și Marea cu Dristra). Dacă însă ținem seama de existența în Taktikonul de la Escorial a unui strateg al Dristrei și mai ales dacă rămîne valabilă identificarea lui Λεων Ιστριήνος dintr-un sigiliu descoperit recent, cu Leon drongarul flotei bizantine în timpul campaniei dunărene a lui Ioan Tzimiskes — atunci este evident — dat fiind legătura firească între denumiri și delimitarea în timp că regiunea de la Dunărea de jos afost organizată din punct de vedere administrativ-militar — încă la sfîrșitul veacului al X-lea, chiar de Ioan Tzimiskes după victoria din 971 [101]. Astfel se explică șovăiala istoriografiei în ce privește precizarea începuturilor organizării bizantine a Dunării de jos [102].

Se pune problema — mergînd mai departe pe același făgaș metodologic — dacă distanța în timp între diferitele mărturii întrunind elementele esențiale la care ne-am referit mereu (denumirea regiunii, titlurile funcțiilor de conducere, numele titularului), indică sau nu întreruperea dominației bizantine? Să luăm în considerare între datele acestor mărturii pe cele aproape sigure : 1016, 1043, 1048, 1059, 1065, 1072, 1092 care scot la iveală patru perioade de hiatus (ceva mai mari de un deceniu) : înainte de 1016, între 1016 și 1043, între 1072 și 1092 și după 1092. În legătură cu aceasta în ce privește primul hiatus, acesta e legat de problema începuturilor. Dat fiind probabila datare a unor mărturii înainte de 1016, această perioadă de hiatus pare să nu aibă nici o semnificație, fiind doar aparentă.

Al doilea hiatus n-a fost fără să atragă atenția. Dar numărul relativ mare de monumente sigilografice bizantine decoperite în regiunea Dunării de jos pentru perioada veacului al XI-lea nu permite să se tragă concluzii categorice din raritatea și distanțarea în timp a mențiunilor privind denumirea administrativ-militară sau numai geografică, oficială sau cu tendință de oficializare, a acestei regiuni [103]. Considerăm de altfel, așa cum am arătat

---

[100] În legătură cu istoriografia problemei vezi Eugen Stănescu, *La crise du Bas Danube byzantin...*, în *ZRVI*, IX, 1966, p. 51, 60.

[101] De aici ar rezulta în cazul valabilității ipotezelor lui N. Oikonomides, *Recherches de l'histoire du Bas-Danube...*, în *RÉSEE*, III, 1965, p. 73–75 : Μεσωποταμία τῆς Δύσεως și I. Barnea, *Sceaux de deux gouverneurs inconnus du thème de Paristrion*, în *Dacia*, N.S., III, 1964, p. 240–245 (στριήνος) că acestea au fost denumirile pe care autoritatea bizantină le-a experimentat după reinstaurarea ei la Dunărea de jos și că probabil eșecul acestui experiment a impus pînă la urmă ca oficială denumirea de Paradounabon. Însă ipoteza lui I. Barnea a fost contestată de V. Laurent, în *BZ*, 60, 1967, p. 238.

[102] N. Bănescu, *La domination byzantine...*, în *BSH*, XIII, 1927, p. 17 ; idem, *Sceau inédit de Katakalon...*, în *EO*, XIII, 1936, p. 405 ; idem, *Le thème de Parastrion-Paradounabon...*, în *BSH* XXV, 1944, p. 140–141 ; idem, *Les duchés byzantins...*, p. 47–50, 54–55.

[103] N. Bănescu, *Sceaux byzantins trouvés à Silistrie*, în *BZ*, VII, 1932 ; N. Bănescu-P. Papahagi, *Plombs byzantins...*, în *BZ*, X, 1935, p. 604–606 ; T. Gerassimov, *Византийски оловени печати от Плиска*, în *Izvestia-Institut*, XIV, I, 1940–1942, p. 169–181 ; I. Mititelu - I. Barnea, *Sigilii de plumb bizantine din regiunea Dunării de jos*, în *SCIV*, 17, 1966, 1, 43–50 ; idem, *Noi sigilii bizantine de la Dunărea de jos*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 277–297 ; G. Popa-Lisseanu, *Dristorul-Silistra*, București, 1913, p. 125 ; N. Bănescu, *Les duchés byzantins...*, p. 46 ; L. Bréhier, *Le monde byzantin*, II, p. 468.

şi în altă parte [104], că presiunea barbarilor şi chiar invadarea de către aceştia a teritoriilor bizantine nu presupune negreşit înlăturarea dominaţiei bizantine — ci mai degrabă o condiţionare favorabilă care numai în anumite împrejurări se poate concretiza. Astfel, dacă cel de al treilea hiatus a putut să însemne dispariţia vremelnică a autorităţii bizantine la Dunărea de jos, aceasta se datoreşte rolului populaţiei locale care răsculîndu-se în 1072—1073, a folosit într-adevăr slăbirea dominaţiei bizantine de acţiunea pecenegilor şi a reuşit chiar să realizeze o formaţiune de sine stătătoare, un fel de confederaţie paristriană cu o durată de circa două decenii.

În ce priveşte al patrulea hiatus care este neîntrerupt pînă la înlocuirea autorităţii bizantine la Dunărea de jos cu autoritatea statului vlaho-bulgar, în urma răscoalei din 1186, se pune întrebarea de ce această denumire cu sens administrativ-militar dispare din mărturiile de toate categoriile, fiind constatată numai forma „paristrian", adjectival şi numai cu sens geografic? Probabil că trebuie să se pună aceasta în legătură cu unele măsuri de reorganizare care au avut loc la sfîrşitul veacului al XI-lea şi începutul veacului al XII-lea şi care au transferat centrul de greutate de la malurile Dunării de jos, la litoralul maritim în regiunea cetăţilor portuare Anchialos şi Mesembria [105]. Şi în acest caz legătura între denumire şi durată este evidentă, dispariţia denumirii nefiind întîmplătoare şi putînd să arate intrarea regiunii de la Dunărea de jos într-un complex organizatoric în care nu mai juca un rol de primă importanţă, dat fiind slăbirea presiunii barbarilor şi stabilizarea situaţiei în aceste regiuni de-a lungul veacului al XII-lea [106]. Astfel poate să nu fie nici o contradicţie între inexistenţa unor mărturii ale denumirii administrativ-militare ale acestei regiuni şi prezenţa unor mărturii numismatice şi sigilografice care vădesc continuitatea stăpînirii bizantine în tot timpul dinastiei Comnenilor [107].

Pentru delimitarea în timp e semnificativă menţionarea numelui de Dristra, din punct de vedere al organizării ecleziastice, ca centru al vieţii religioase de la Dunărea de jos. Faptul, că după campania lui Ioan Tzimiskes patriarhatul de Dorostolon a fost coborît la rangul de arhiepiscopie dependentă însă direct de scaunul patriarhal de Constantinopol, vădeşte caracterul separat al organizării bizantine a regiunii [108]. În noua reglementare a lui Vasile al II-lea prin novelele din 1019—1020, Dristra e denumită fiind coborîtă la rangul de episcopie dependentă de arhiepiscopia de Ohrida a Bulgarei [109]. Situaţia subordonată a denumirii ecleziastice de Dristra — în această perioadă — în comparaţie cu cea nesubordonată a Dristrei administrativ-militare şi mai ales a Paradounabei e contradictorie dar reală şi se datoreşte probabil vicisitudinilor dominaţiei bizantine în veacul al XI-lea.

[104] Eugen Stănescu, *op. cit.*, în *ZRVI*, IX, 1966, p. 103.

[105] H. Ahrweiller, *Byzance et la Mer*, Paris, 1966, p. 167, 188, 274. În acest sens e semnificativă stabilirea comandamentului lui Leon Diabatenos la Messembria, în legătură cu pecenegii şi cumanii, în vremea lui N. Botaneiates (Skylitzes Cont., p. 743).

[106] W. N. Zlatarsky, *op. cit.*, II, 8, 469—470, 457; G. Litavrin, *op. cit.*, p. 272.

[107] W. N. Zlatarsky, *op. cit.*, II, p. 457.

[108] H. Gelzer, *Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche*, în *BZ*, II, 1893, p. 254; G. Popa-Lisseanu, *Încercare de monografie asupra cetăţii Dristorul-Silistra*, Bucureşti, 1913, p. 125; N. Bănescu, *Les duchés byzantins...*, p. 46; L. Bréhier, *Le monde byzantin*, II, p. 468.

[109] N. Skabalanović, *op. cit.*, p. 422—423; H. Gelzer, *op. cit.*, în *BZ*, II, 1893,; G. Litavrin, *op. cit.*, p. 352—354.

Fapt este că o dată cu restabilirea situației sub Alexios Comnenul, denumirea de Dristra apare ca arhiepiscopie, mitropolie subordonată numai scaunului patriarhal de Constantinopol [110]. Toate acestea sînt faze în evoluția organizării ecleziastice — conform cu evoluția denumirii — care pot fi paralele cu cele ale organizării administrative. E vădită însă o anumită nesincronizare, denumirea ecleziastică de Dristra fiind prezentă cînd e absentă denumirea administrativă de Dristra sau Paradounabon, ceea ce poate să aibă semnificația unei lipse de concordanță temporală între evoluția importanței ecleziastice și a celei militar-administrative. Și în această privință rezultatele cercetării denumirilor sînt semnificative.

Caracterul organizării. În raport cu frecvența și contextul denumirilor poate fi pus în lumină și caracterul organizării. Azi nu mai are circulație ideea unor convenții încheiate între Vasile al II-lea și căpeteniile bulgare în urma cărora Bulgaria — sub stăpînirea bizantină, nu numai că și-a păstrat unitatea, dar s-a cîrmuit după sistemul autoguvernării. În acest sens denumirile acestei regiuni pun în lumină caracterul de sine stătător față de provinciile administrativ-militare vecine, deci de subordonare numai față de autoritatea imperială de la Constantinopol [111]. Dar nu cumva denumirile pot lămuri dacă această regiune a fost împărțită la rîndul ei în unități mai mici? Unele indicații — ca de pildă sigiliul lui Leon Pegonites strateg al Preslavei Mari — găsit la Dristra-Silistra, vădesc conform acestei denumiri posibila existență a unui strategat de Preslava Mare subordonat ducelui sau katepanului cu sediul la Dristra. De altfel discuția desfășurată în legătură cu divizarea marilor teme în teme mai mici n-a depășit stadiul ipotezelor, datele fiind imprecise [112]. În orice caz nu ar fi exclus ca de pildă regiunea dintre Dunăre și Mare să fi constituit, dat fiind însemnătatea ei economică și militară, o diviziune specială. Totuși, pînă acum nu s-au găsit mărturii literare sau sigilografice care s-o denumească într-un mod aparte [113]. În acest caz ar fi putut îmbrăca forma unui fel de κλείσουρα — adică a unei regiuni destinată organizatoric blocării trecerii dinspre Dunăre către interior. Aceasta e posibil dat fiind că o asemenea Kleisură ar fi putut să existe cu centrul la Pliska — avînd ca scop să apere regiunile maritime și trecătorile Balcanilor — dat fiind sigiliul unui klisuarh găsit aici [114]. Ca atare întregul Paradounabon, definit adesea ca un comandament militar frontalier, ar putea fi considerat ca un sistem de klisuri.

---

[110] H. Gelzer, *op. cit.*, în *BZ*, I, 1892, p. 254; V. N. Beneševič, *Заметки к текстам*, *Notitiae Episcopatum*, Seminarium Kondakovianum, I, 1927, p. 66—67; E. Honigman, *Studies in Slavic Church History*, în *BZ*, XVIII, 1944—1945, p. 159—162; G. Litavrin, *op. cit.* p. 352—354.

[111] N. Bănescu, *Les duchés byzantins*..., p. 14—15; D. Angelov, *op. cit.*, II, p. 98; G. Litavrin, *op. cit.*, p. 253—257.

[112] N. Bănescu, *Les duchés byzantins*..., p. 37—41; St. Kiriakides,, Μελεταί βυζαντιναι, II—V, p. 274 și urm. apud N. Bănescu, *Les duchés*..., p. 38—39; D. Zakythinos, Μελεταί περί τῆς διοικη τι κῆς διαιρέσεως καί τῆς 'επαρχικῆς διατήσεως ἐν τῶ βυξαντινῶ κρατει în *EEBS*, 17, 1941, p. 208—274; (Rec. F. Dölger, in *BZ*, 42, 1942, p. 327); G. Litavrin, *op. cit.*, p. 267—268, 269—270, 272—294; D. Angelov, *op. cit.*, II, p. 97; G. Ostrogorski, *op. cit.*, p. 207, 303 și urm.

[113] Pentru importanța militară P. Mutafćiev, *op. cit.*, în *BZ*, 1926, p. 250—251; H. Ahrweiller, op. cit., p. 140, 144, 167. Aceasta de altfel utilizează pentru regiunea dunăreană adesea denumirea de „Comandament militar".

[114] T. Gerassimov, *op. cit.*, în *Izvestia-Institut*, XIV, 1940—1942, 172—173.

Pornind de la raportul dintre constanta denumirilor regiunii şi variaţia denumirii funcţiilor de conducere, putem totodată lua în consideraţie ipoteza unei evoluţii a caracterului organizării din acest punct de vedere. Strateg, duce, katepan, însoţind denumirea regiunii din punct de vedere administrativ-militar ar putea să abă sensul unor stadii diferite în evoluţia organizării [115]. Care ar fi putut fi aceste stadii dat fiind constanţa caracteristicii de regiune militară de graniţă? Variaţia ar putea să se refere nu numai la caracter dar şi la extinderea teritorială mai redusă sau mai largă, indiviză din cauza limitării teritoriale sau divizată în cazul extinderii acesteia. Căci nu poate fi fără semnificaţie faptul că denumirile regiunii, în diferite mărturii, sînt însoţite de denumirea funcţiei sau funcţiilor, precum şi de numele titularului, dar niciodată de indicarea modului în care era organizată această regiune. În izvoarele care se ocupă de regiunea Dunării de jos, nu se găseşte nicăieri denumirea acestei regiuni însoţită de termenul de „θέμα” — deşi acest termen era în circulaţie în textele vremii — într-adevăr mai puţin frecvent pentru regiunile europene decît pentru cele asiatice, fireşte în cazul însoţirii unor denumiri precise [116]. De asemenea nu se găseşte nicăieri denumirea acestei regiuni însoţită de termenul de ἐπαρχία deşi şi acesta era în circulaţie în textele vremii [117] aşa cum în legătură cu denumirea acestei regiuni nu apar niciodată ca în cazul denumirii altor regiuni expresii ca „forţele militare”, „unităţile militare”, „armatele” uneia sau mai multor regiuni, separat sau la un loc [118].

Dat fiind semnificaţia modului şi evoluţia denumirilor, toate acestea nu pot fi o simplă întîmplare. O primă explicaţie poate fi aceea a unei stăpîniri bizantine specifice, asigurînd un caracter aparte al organizării cu unele tendinţe de autonomie bazate pe rosturi militare strict locale, de unde evitarea indicării modului de organizare pe lîngă denumirile regiunii. O a doua explicaţie ar putea fi dată de ceea ce se poate considera o stăpînire bizantină incompletă, restrînsă la oraşe şi la linia propriu-zisă a Dunării — de aici şi faptul denumirilor oraşelor şi Dunării în izvoare, restul teritoriului nefiind supus unui sistem precis de organizare, de unde şi lipsa denumirii acestuia pe lîngă denumirile generale ale regiunii. O a treia explicaţie ar putea să fie aceea a unei stăpîniri bizantine precare şi fără continuitate, care în perioadele de revenire nu s-a preocupat să cristalizeze formele de organizare în aşa fel încît acestea să reprezinte un ansamblu care să poată fi denumit precis. Iată de ce am căutat să subliniez că lipsa unui clar denominator organizatoric însoţind denumirile regiunii, nu poate fi fără semnificaţie. Din toate acestea poate în chip firesc să rezulte că Paradounabon

---

[115] F. Dölger, în *BZ*, 31, 1931, p. 444—445 ; N. Bănescu, *La question du Paristrion*..., în *BZ*, VIII, 1933, p. 300—301 ; G. Litavrin, *op. cit.*, p. 266—267 ; T. Wassilewski, *Les titres de duc, de katepan*..., în *Actes du XIIe Congrès International d'Études Byzantines*..., II, p. 233, 237—238.

[116] Pentru regiunile europene cazuri de folosire a termenului θέμα nu numai în general ci şi cu denumire topografică precisă ; Skylitzes, 529, 543 ; Alexiada, III, 177. Cazurile în general sînt puţine. Ca atare faptul că denumirile administrative ale regiunii de la Dunărea de jos nu sînt însoţite niciodată de termenul θέμα poate să aibă şi semnificaţia căderii în desuetudine a folosirii acestui termen pentru regiunile europene.

[117] Şi în această privinţă cazurile sînt foarte puţine pentru regiunile europene, deci explicaţia poate fi aceeaşi ca în cazul precedent.

[118] Aşa cum se face pentru Makedonia, Trakia, Boulgaria : Skylitzes, p. 561, 586, 590, 602, 607, 611, 616, 620 ; Attaleiates, p. 22, 28, 29 ; Skylitzes Cont., p. 716.

a fost propriu-zis o temă numai în perioada de început cînd conducătorii se numeau strategi. Ceea ce subliniează încă o dată importanța și din punct de vedere al întinderii, dat fiind că în a doua jumătate a veacului al XI-lea termenul de themă începe să desemneze unități de importanță restrînsă.

★

În încercarea de față, am căutat să aplic la problemele principale și pe baza mențiunilor documentare, metoda propusă la început, aceea de a se considera ca premiză a cercetării, modul precis și direct în care diferitele izvoare denumesc regiunea de la Dunărea de jos. Pe baza inventarului acestor mențiuni sperăm că au fost puse în lumină semnificații și implicații care întregesc și clarifică într-o anumită măsură istoria sbuciumată și nu lipsită de obscuritate a regiunii de la Dunărea de jos în epoca ei bizantină.

LES DÉNOMINATIONS BYZANTINES DANS LA RÉGION DU BAS-DANUBE AUX Xe — XIIe SIÈCLES ET LEUR SENS HISTORIQUE

RÉSUMÉ

Dans cet article l'auteur essaie de remettre en discussion l'ensemble des problèmes de la domination byzantine dans les régions du Bas-Danube aux Xe — XIIe siècles. Il considère qu'on peut dans ce cas partir d'une méthode définie par la manière byzantine de nommer ces régions au temps de leur domination ce qui ne peut rester sans conclusions du point de vue du sens et contexte historique. Selon cette méthode on se rapportera aux mentions justifiées par un triple conditionnement : noms de la région, noms des dirigeants administratifs ou militaires, noms de la fonction ou des fonctions accomplies par ceux-ci. On peut constater :

Le nom de Δρίστρα — Δορόστολον attesté par quatre mentions dont deux sont sigillographiques et deux littéraires, qui en conséquence sont confirmées par les premières. Dans toutes ces mentions évidemment le nom de Dristra est valable pour toute la région et pas seulement pour la ville. Quant au nom des fonctions, trois mentions utilisent le titre de stratège, une celui de katépan. Le nom de Παραδούναβον — Παραδούναβις est attesté aussi par quatre mentions dont deux sont sigillographiques l'une est documentaire et l'une littéraire, c'est-à-dire trois témoignages objectifs pour un témoignage subjectif. Les titres des fonctions sont en trois cas celui de katépan et dans un cas celui de duc. Il est clair que le nom de Paradounabon — Paradounabis accompagné de ces titres ne peutêtre sans signification historique. Le nom de Παρίστριον-Παριστριῶν. La première forme ne se rencontre que dans l'Alexiade d'Anne Comnène en trois endroits, la seconde forme en quatre endroits dans des monuments historiographiques contemporains surtout dans l'expression « dirigeants des villes paristriennes ». Le caractère imprécis de ce nom est évident de deux points de vue. Il y a en premier lieu une imprécision de nature géographique, étant donné que le terme « paristrien » se rapporte souvent au Moyen

Danube et pas au Bas-Danube, si l'on observe le sens et le contexte de quelques passages d'Anne Comnène, Nicéphore Bryennios, Jean Kinnamos Nicéthas Choniates: Il y a aussi une imprécision de nature administrative, ce nom n'etant jamais accompagné par une fonction précise mais seulement par celle tout à fait générale et vague d'«archôn». Le fait que le même sens se rencontre seulement dans des témoignages littéraires et pas dans un seul de caractère sigillographique et documentaire ajoute à l'imprécision et au vague.

On peut établir sur cette base *une certaine évolution de ces noms.* Si l'on accepte la révision — ce que nous croyons être justifié — de la datation jusqu'à maintenant acceptée de quelques témoignages sigillographiques — (nous croyons être plus proches de la vérité en plaçant le sigille de Siméon Bestes dans la deuxième moitié du XIe siècle et le sigille de David Protospathrios dans la première moitié du même siècle) — on peut aboutir à la succession chronologique : Dristra — Paristrion-Paradounabon. Seulement le premier et le dernier nom ont eu une valeur vraiment stable et officielle correspondant aux périodes du commencement et de la fin du XIe siècle, le nom de Paristrion correspondant à la période moyenne quand la domination byzantine a été souvent précaire. On peut s'interroger, en ce qui concerne l'évolution de ces noms, si le terme byzantin de Paradounabon n'est pas un décalque d'après celui slave de Podunavia. On peut dire, en tout cas, que les Byzantins utilisaient dans les textes pour le Danube aussi le nom de Dounabis en même temps que celui d'Istros et de Danoubis. Un peu plus tard, la titulature officielle en langue slave des rois serbes et voïvodes roumains, rappelant en tout les noms byzantins du Bas-Danube aux Xe — XIIe siècles met en lumière plutôt une possibilité contraire, selon laquelle la terminologie des chancelleries de langue slave soit construite sur le décalque byzantin.

En partant de ces considérations on peut aboutir à des conclusions sur cette région byzantine du point de vue de l'aire territoriale, des fluctuations de la domination byzantine et du caractère de l'organisation de celle-ci. En ce qui concerne *l'aire territoriale* la frontière occidentale ne peut être strictement précisée, mais il est probable qu'elle passait beacoup à l'est de Serdica. La frontière du sud suivait la ligne de monts Hemus, mais souvent s'éloignait beaucoup au nord de ceux-ci. En toute probabilité on peut dire de ce point de vue que le territoire de base était celui de la Dobroudja délimité par les points de Dinogetia, Dristra, Pliska, seul territoire à l'intérieur duquel on a trouvé des témoignages sigillographiques. En ce qui concerne les *fluctuations de la domination byzantine*, si l'on prend en considération les dates chronologiques de toutes ces attestations elles nous fournissent quelques périodes de hiatus dont la plus importante est celle d'entre 1072—1092 quand on ne peut plus parler d'une crise de la domination byzantine mais vraiment d'une disparition temporaire de celle-ci. En ce qui concerne *le caractère de l'organisation* il est possible que les formes prépondérantes de celle-ci aient été au début le stratégat (quand le nom était Dristra) puis ayant eu lieu un affaiblissement de l'organisation, le nom a été Paristrion pour que jusqu'à la fin s'impose la forme du Katépanat-duché (avec le nom exclusif de Paradounabon).

Ce sont les résultats que l'auteur croit pouvoir obtenir en partant de la méthode énoncée au début de son étude.

CONTRIBUŢII LA CUNOAŞTEREA CERAMICII DIN SECOLUL AL XVI-LEA DE LA SUCEAVA

DE

ELENA BUSUIOC

În ultimul sfert al secolului al XV-lea Suceava atinge punctul maximei sale înfloriri, desfăşurată cu o aceeaşi bogăţie în numeroase domenii de activitate ale vieţii economice şi culturale. Pe tărîmul vieţii economice activitatea producţiei meşteşugăreşti cunoaşte, în genere, o linie ascendentă exprimată în tendinţa de specializare a unor ramuri noi, desprinse dintr-un meşteşug principal, paralel cu adîncirea specializării unuia singur [1]. Graţie cercetărilor arheologice se constată că fenomenul acesta se petrece, la Suceava, şi în sînul meşteşugului ceramicii, fapt care situează dezvoltarea acestuia pe o treaptă superioară [2].

Este cunoscut că în secolul al XVI-lea, mai ales începînd cu domnia lui Alexandru Lăpuşneanu, Suceava capătă un rol secundar în viaţa Moldovei, condiţiile istorice noi care intervin în viaţa politică a Moldovei şi Ţării Româneşti la mijlocul secolului al XVI-lea — instaurarea dominaţiei turce asupra ţărilor române — ca şi împrejurarea specială legată de mutarea capitalei Moldovei la Iaşi vor fi avut desigur consecinţe importante care se vor fi răsfrînt şi în viaţa economică a oraşului cu mai mică sau mai mare intensitate în anume aspecte ale ei [3].

În cuprinsul studiului de faţă ne propunem să urmărim, pe baza studierii ceramicii, atît cît ne îngăduie stadiul actual al cercetării, ce anume transformări mai de seamă suferă meşteşugul ceramicii în cursul secolului

[1] Trifu Martinovici, *Contribuţii la cunoaşterea ceramicii din a doua jumătate a secolului al XV-lea de pe teritoriul Sucevei*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 361—372; Gh. Diaconu, *Contribuţii la cunoaşterea culturii medievale de la Suceava în veacurile XV—XVI*, în *Materiale*, VI., p. 913—923; Trifu Martinovici, *Meşteşugul metalurgiei pe teritoriul cetăţii de Scaun de la Suceava*, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 315—331; Mircea D. Matei şi Şt. Olteanu, *Noi date cu privire la dezvoltarea meşteşugurilor în Suceava feudală*, în *SCIV*, XII, 1961, 1, p. 121—130; M. Nicorescu, *Date noi privitoare la cartierul meşteşugarilor din Suceava*, în *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 81—85; idem, *Cuptoare de ars ceramica din secolele XIV—XV de la Suceava*, în *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 106—107; Elena Busuioc, *Ceramica de uz comun nesmălţuită — din a doua jumătate a secolului al XV-lea de la Suceava*, în *SCIV*, 18, 1967, 3, p. 477—495; Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu* (în ms).

[2] Elena Busuioc, *op. cit.*, p. 490—494.

[3] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, *op. cit.*

S C I V, tomul 19, nr. 3, Bucureşti, 1968, p. 493—504

al XVI-lea și în ce măsură starea înfloritoare la care se afla el la capătul veacului anterior se va transmite ulterior.

Considerăm oportun să amintim că cercetarea arheologică întîmpină serioase dificultăți în urmărirea evoluției orașului de-a lungul secolului al XVI-lea. Așa se face că de obicei în acele zone ale orașului unde există o succesiune a straturilor arheologice privind secolele XIV-XV, stabilirea în continuare a depunerilor din secolul al XVI-lea este foarte adeseori nesigură din cauză că ele se succed cu totul întîmplător [4]. Lipsa unor indicii stratigrafice clare care să ajute la o încadrare strînsă, face ca, în genere, cultura materială a secolului al XVI-lea la Suceava să apară, pe de o parte dispersată, iar pe de altă parte, fie sub forma unor prelungiri a anumitor complexe de la finele secolului al XV-lea, fie strîns legată în complexe datînd din secolul al XVII-lea. Acest fapt este sugerat mai ales de natura descoperirilor ceramice.

În zona orașului, cercetată prin săpături sistematice, cele cîteva complexe care au putut fi încadrate în secolul al XVI-lea și care au oferit totodată posibilitatea cunoașterii unor materiale ceramice din aceeași vreme, sînt : în sectorul „I.R.C" secțiunea III/1958, atelier și bordei ; la „Șipot", secțiunea VII/1959 ; unele materiale care provin de la Curtea domnească. Pe platoul din fața Cetății de scaun, în sectorul „B" complexul locuinței cu pivniță și gîrlici, datînd de la finele secolului al XV-lea și din prima jumătate a secolului al XVI-lea. Între descoperirile de pe platou, cea mai importantă este însă secțiunea din sectorul „A" efectuată în 1963, prin care Radu Popa, urmărind o verificare a stratigrafiei în acest sector, a datat în condiții stratigrafice clare un lot de materiale ceramice din secolul al XVI-lea [5]. Remarcăm larga răspîndire — pe o rază ce depășește de obicei sectoarele cercetate sistematic prin săpături vizînd zona intens populată din veacurile XIV — XV — a unor numeroase materiale ceramice provenite din descoperiri întîmplătoare [6] și care se încadrează tipologic și stilistic în secolul al XVI-lea.

Calitățile de ordin tehnic ale unei bune părți din ceramica secolului al XVI-lea vădesc multă similitudine cu tehnica superioară de la finele secolului al XV-lea ; acest fapt ne îndreptățește să considerăm că cel puțin în prima jumătate a secolului al XVI-lea la Suceava se foloseau aceleași procedee tehnice de lucru caracteristice pentru ultimul sfert al secolului al XV-lea și care se mențin și în vremea de care ne ocupăm la același nivel [7]. Astfel în domeniul tehnicii de preparare a pastei distingem următoarele categorii. Pasta roșie domină în tot cursul secolului al XVI-lea ; ca trăsătură generală remarcăm că este mult degresată cu nisip, omogenă și aspră. O primă categorie de pastă are culoarea roșcat-gălbuie și conține un mare procent de nisip dat prin sită mare ; este de aceea ușor vizibil atît în spărtură

---

[4] M. D. Matei, *Observations générales sur la stratigraphie de l'établissement médiéval de Suceava*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 358.

[5] Aducem aici mulțumirile noastre colegiale lui Radu Popa pentru a ne fi îngăduit să prezentăm lotul de ceramică găsit de domnia sa în sectorul menționat.

[6] Materialele respective se află inventariate în colecțiile Muzeului din Suceava. Pentru îngăduința de a le fi studiat, aducem pe această cale mulțumiri directorului muzeului, Gr. Foit.

[7] Elena Busuioc, *op. cit.*, p. 477—495.

ca şi pe feţele vaselor, unde, cu toate că au fost unse cu angobă, granulele de nisip se văd clar ; evidenţa nisipului face ca feţele vaselor să fie nu numai aspre dar chiar uşor zgrunţuroase. Cauza se datorează însă şi calităţii angobei care se reduce la o operaţie cu totul superficială ; se pare anume că acum vasele sînt doar cufundate într-o zeamă foarte subţire de lut şi care a aderat foarte puţin la vas ; pe de altă parte această angobă e foarte puţin eficace în acoperirea asprimilor pastei şi tot atît de ineficace ca să mai îndrepte unele retuşuri rezultate, firesc, chiar de pe urma modelării. De obicei practica angobării vaselor în ceramica moldovenească este o operaţie făcută cu grijă şi presupune totodată o operaţie de finisare şi netezire a vaselor de bucătărie şi parţial a celor de uz gospodăresc. O a doua categorie de pastă roşie este asemănătoare primei dar prezintă deosebirea că are în adaos un mic procent de pietricele, este folosită la modelarea vaselor cu capacitate mare, castroane şi oale de provizii. A treia categorie de pastă, de asemenea bine degresată cu nisip şi un mic procent de pietricele, este omogenă şi aspră ; se foloseşte la modelarea vaselor de bucătărie şi vaselor mici întrebuinţate la servitul mesei. Această ultimă categorie de pastă are calităţile prin care se aseamănă cel mai mult cu tehnica de pregătire a pastei din secolul al XV-lea. Pasta din această vreme, cuprinzînd categoriile descrise, are calităţi plastice care îngăduie o modelare uniformă a vaselor cu pereţi mereu egali ca grosime şi subţiri (4—5 mm).

Vasele de bucătărie sînt reprezentate şi în secolul al XVI-lea în primul rînd de oalele cu toartă şi apoi de borcane ; ele au caracteristica produselor de serie.

A. *Oalele cu toartă. Tipul I*, cel mai des întîlnit în secolul al XVI-lea, mai ales în prima jumătate a acestui secol, este oala cu gura nu prea înaltă, avînd drept caracteristică arcuirea buzei, simplă şi la fel de groasă ca şi pereţii, către interiorul vasului ; arcuirea se face prin tragerea mai întîi în afară a buzei, apoi îndoirea ei în sus, formînd la exterior un mic prag, după care marginea este arcuită către interior. Gîtul scurt, bine distinct, marcat de obicei printr-o mică nervură, umerii arcuiţi, mai sus de jumătatea înălţimii vasului, fundul evident îngustat şi profilat. Toarta se armonizează cu buna proporţionalitate a acestor vase ; ea este cvasi-dreptunghiulară în secţiune, măsoară circa 2 cm în lăţime şi are pe mijloc o şănţuire trasă de-a lungul. Se remarcă unele deosebiri cu privire la punctul de prindere pe buză, fie la nivelul marginii, fie, mai deseori dedesubtul ei. *Tipul II* este reprezentat de oale cu acelaşi profil zvelt, avînd gura mai înaltă şi mai lin arcuită ca la tipul I ; nu mai are de aceea micul prag ce marca împingerea în afară şi tragerea în sus a buzei. Buza este marcată pe faţa exterioară prin una sau două incizii orizontale. Uneori gîtul, scurt şi profilat, e marcat fie printr-o incizie ştearsă, fie mai des, de o mică nervură sau canelură. Toarta este şi ca aceeaşi ca la tipul I.

Remarcăm privitor la ambele tipuri existenţa mai multor variante dintre care reţinem următoarele :

Varianta I a are buza mai rotundă, trasă în afară şi apoi în sus, fără a-i arcui înadins marginea în interior şi rotunjind-o la exterior.

Varianta I b are buza înaltă, trasă în afară şi apoi în sus, terminată cu marginea tăiată drept, sau uşor subţiată, la fel, ca mai sus, fără a o arcui spre interior.

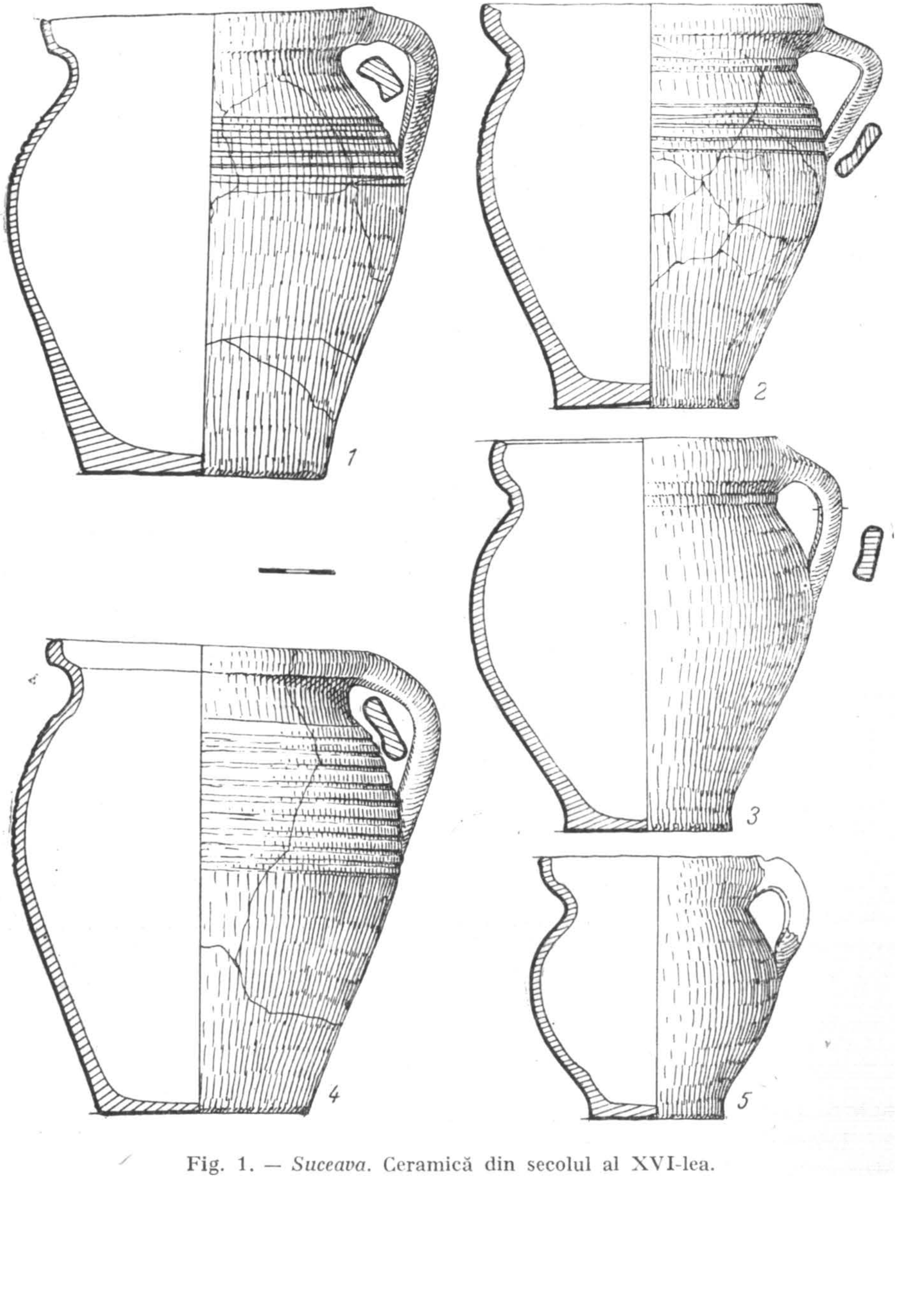

Fig. 1. — *Suceava*. Ceramică din secolul al XVI-lea.

Varianta II a are buza puţin mai scundă iar marginea este tăiată oblic spre interior; imediat sub margine, pe faţa exterioară a buzei, are o singură incizie orizontală iar gîtul este marcat printr-o nervură.

Varianta II b, asemănătoare întru totul primei, are marginea uşor subţiată şi rotunjită.

Varianta IIc are buza arcuită, mai degrabă scundă, avînd pe faţa exterioară cîteva incizii orizontale, uneori aceasta fiind chiar acoperită în întregime cu astfel de incizii sau cu caneluri, ordonate şi subţiri.

Reţinem deci că olarii suceveni au adoptat definitiv profilul de vas avînd linia zveltă dată de pronunţata conicitate a fundului, bine proporţionat, cunoscut în a doua jumătate a secolului al XV-lea şi pe care ei l-au perfecţionat şi îmbunătăţit în veacul următor.

B. *Borcanul* are în genere profilul asemănător tipului I de oală cu gura scundă şi arcuită în interior, fiind de obicei egală ca grosime cu pereţii sau, uneori, avînd marginea rotunjită şi uşor îngroşată. Se deosebeşte însă prin linia profilului mai puţin zveltă, dat fiind că baza lui este mai largă decît la oalele cu torţi.

C. *Cratiţa* susţinută pe trei picioare şi cu coadă de prins este cunoscută la Suceava prin destule exemplare, dar nicăieri pînă acum nu a apărut în condiţii stratigrafice clare. Dată fiind asocierea ei de obicei în contexte tîrzii, considerăm că, la Suceava, ea începe a fi cunoscută din secolul al XVI-lea şi nu mai devreme; în orice caz toate descoperirile de pînă acum atestă folosirea ei pe scară largă în secolele XVII—XVIII.

Ornamentarea este simplă, ca şi în ceramica din a doua jumătate a secolului al XV-lea şi se reduce la două elemente, incizia şi canelura orizontală; frecvent este grupul de cinci incizii orizontale, egal distanţate prin spaţii mici, aşezate pe umărul vasului, mai rar, şi de obicei la borcane, se întîlneşte banda mai lată din şapte sau opt astfel de incizii. Vasele cu decor de una sau două incizii orizontale pe buză sau acelea avînd buza în întregime acoperită cu astfel de incizii orizontale, fine şi apropiate, par să fie mai frecvente în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Se pare că tot în această vreme se foloseşte mai frecvent ornamentarea cu caneluri orizontale, grupate la fel ca şi inciziile, în registre de cîte cinci-şapte caneluri.

Vesela de masă apare într-o gamă nu prea bogată de forme perpetuînd aceleaşi tipuri de văscioare cunoscute în ceramica din a doua jumătate a secolului al XV-lea : străchini, pahare, castronaşe şi ulcele modelate cu multă îndemînare.

Străchinile apar în repertoriu restrîns la tipul mai vechi, cu corpul adunat şi adînc, cu marginea scundă trasă aproape drept în sus, sau uşor înclinată în interior, cu picior inelar de susţinere, gol în interior şi de obicei mai scund şi mai puţin masiv decît la străchinile din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

Paharele de mici proporţii se întîlnesc mai des şi ele dăinuie pînă către mijlocul secolului al XVII-lea în aceleaşi profile cunoscute în a doua jumătate a secolului al XV-lea.

Castronaşe de forma unor mici boluri, scunde şi largi, cu fundul uşor profilat, sînt modelate deosebit de îngrijit şi apăreau, se pare, în serii mici.

Ulcelele au profilul oalelor cu toartă de tipul I şi II din categoria vaselor de bucătărie, numai că dimensiunile lor reduse le arată ca fiind folosite pentru băut.

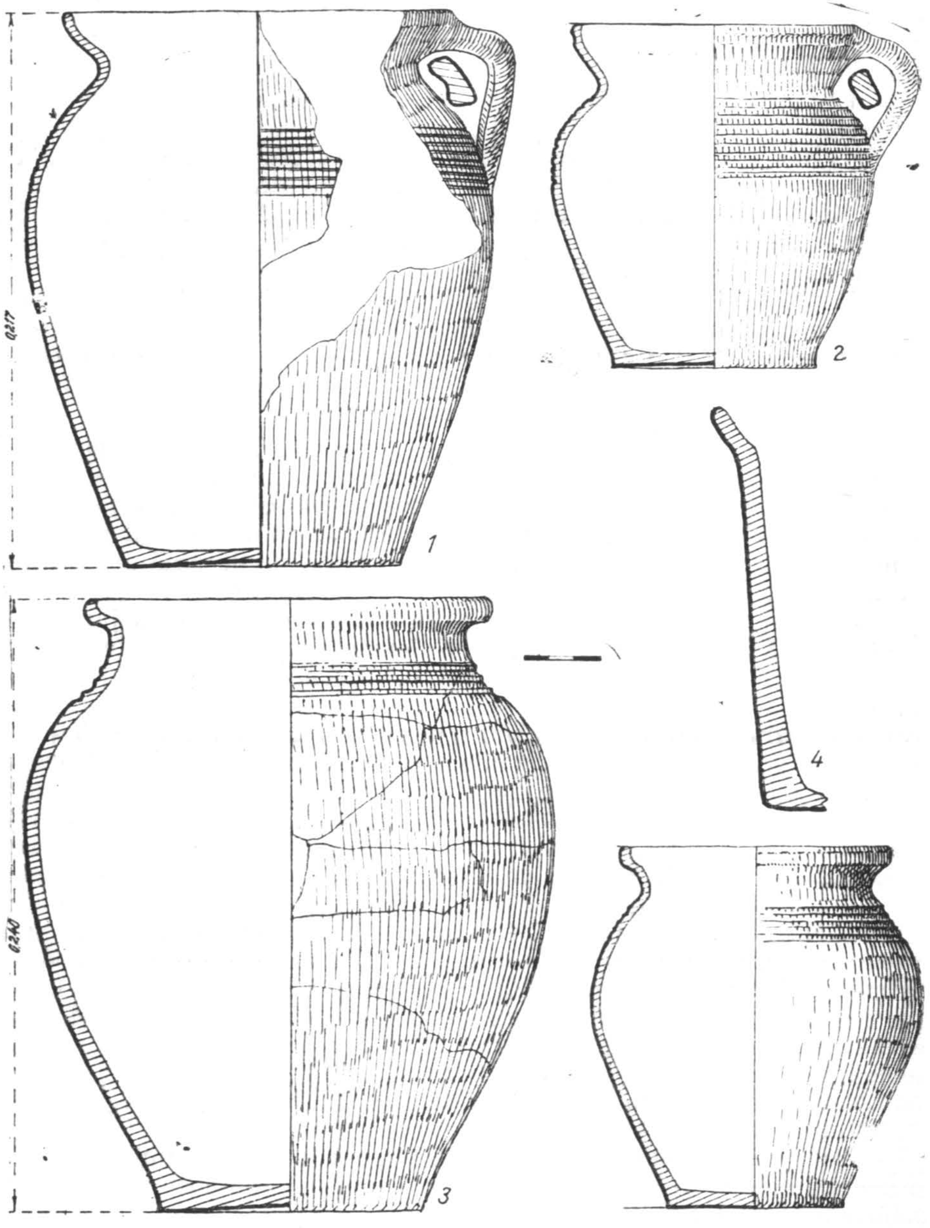

Fig. 2. — *Suceava*. Ceramică din secolul al XVI-lea ; *1*, *2*, oale cu toartă ; *3*, *5*, borcane ; *4*, fragment de castron.

Observăm că grupa văscioarelor de masă nu evoluează în vremea aceasta pe linia aceleiaşi varietăţi de forme aşa cum se caracterizează ea în a doua jumătate a secolului al XV-lea ; formele şi profilele rămîn aceleaşi chiar în amănunt. Remarcăm apoi repertoriul mai sărac al acestor forme de vase ; de pildă, strachina este redusă la un singur tip, care este de fapt şi cel mai frecvent de-a lungul secolelor XV şi XVI. Dacă mai ţinem seama că pe de altă parte descoperirile de pînă acum sugerează o scădere în vremea aceasta a produselor smălţuite, care îmbogăţeau cu precădere tocmai

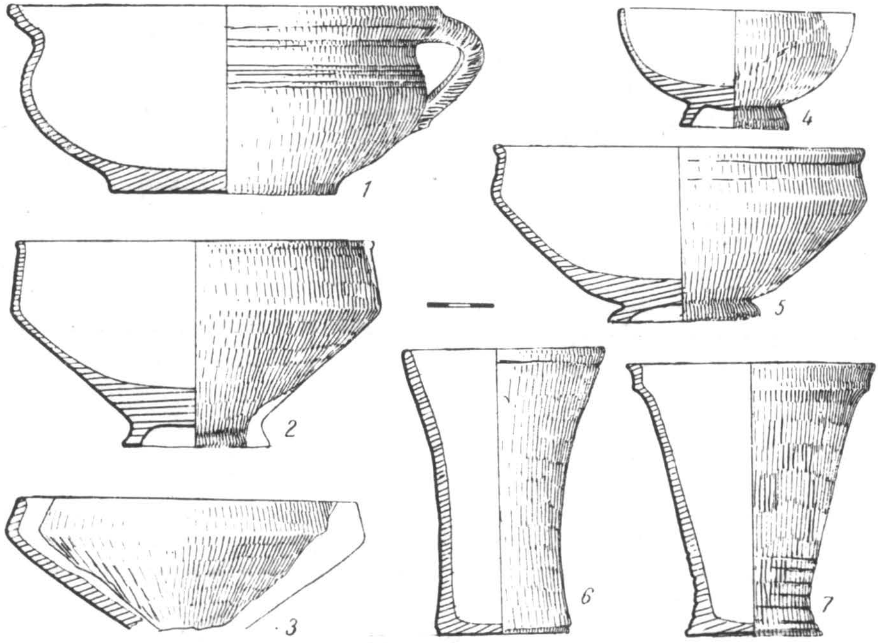

Fig. 3. — *Suceava*. Ceramică din secolul al XVI-lea ; *1*, mic castron ; *2*, *3*, *5*, străchini ; *4*, cupă ; *6*, *7*, pahare.

această categorie destinată servitului mesei, putem avea indiciul unei oarecare stagnări ce se manifesta în acest domeniu restrîns al producţiei de ceramică de la Suceava în secolul al XVI-lea.

Vasele de uz gospodăresc cunosc în secolul al XVI-lea o amplă dezvoltare caracterizată prin produse de serie.

Castroanele — avînd o lungă evoluţie, caracterizată ca fiind foarte înceată în secolul al XIV-lea şi în prima jumătate a secolului următor — ajung să cunoască în secolul al XVI-lea forma cea mai deplin evoluată. Ele sînt de formă tronconică, cu baza mare sus, largi şi scunde ; au capacitate mare şi reprezintă o evoluţie directă a prototipului cunoscut în a doua jumătate a secolului al XV-lea[8]. Alături de oalele de tipul I şi II, castronul reprezintă o altă formă de vas care acuză, în această vreme, o mai atentă şi mai abilă îndemînare în ceea ce priveşte mode-

[8] *Ibidem*, p. 489.

larea unor profile cunoscute anterior și care devin acum tipuri caracteristice pe deplin evoluate.

Tipul de castron reprezentativ are marginea mult lățită deopotrivă înăuntru și în afară, marcată pe mijloc prin două nervuri în relief ce fac înconjurul gurii; de sub ele coboară pereții înclinați spre fundul res-

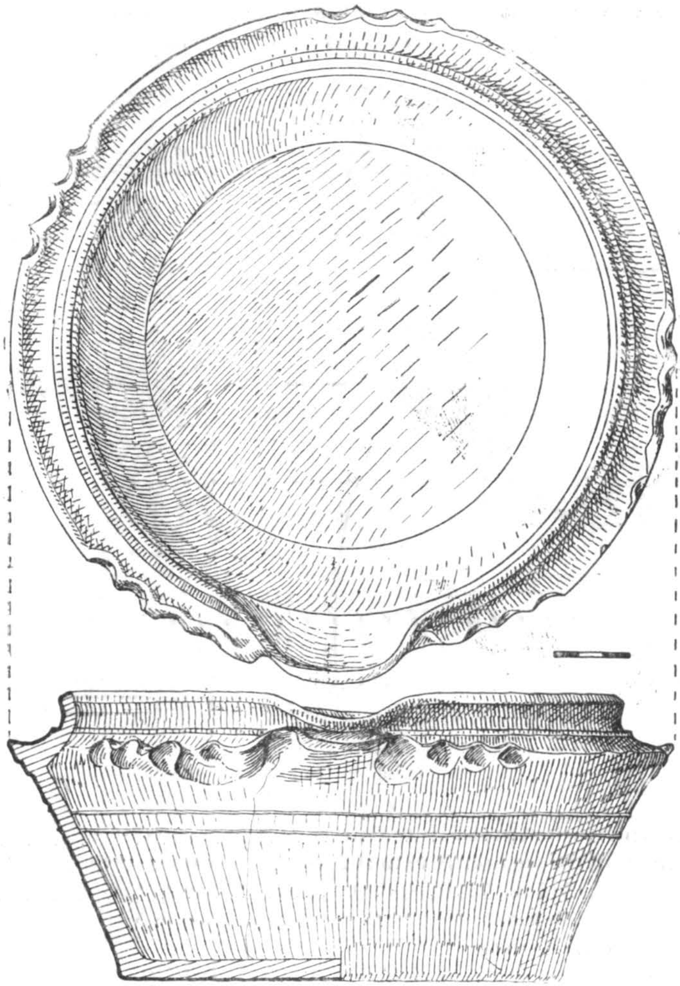

Fig. 4. — *Suceava.* Castron din secolul al XVI-lea.

trîns față de lărgimea gurii. Într-o parte, gura vasului are un cioc larg pentru scurgere; are o capacitate apreciabilă de circa cinci litri. Ornamentul constă din două incizii orizontale trase ordonat pe peretele vasului, ceva mai sus de jumătatea înălțimii lui și din cinci grupuri de cîte patru alveole imprimate cu degetele în pasta crudă pe marginea vasului. Acest tip de castron încheie evoluția acestei forme de vas în ceramica medievală moldovenească.

Frecvent este un alt tip de castron tot de aceeaşi formă tronconică, avînd gura simplă, lăţită spre exterior, nefiind se pare totdeauna prevăzut cu cioc şi ornamentat doar cu una-două incizii orizontale pe faţa exterioară a pereţilor, alteori lipsind chiar şi acestea. Tipul acesta de castron, mai simplu construit, prezintă o mai mare varietate în ceea ce priveşte dimensiunile, existînd, după fragmentele care se întîlnesc, în afară de exemplare cu o capacitate mare, ca a aceluia de mai sus, şi altele cu volum mai mic. Acest tip de castron este prezent în chip frecvent în ceramica de la Suceava în secolele al XVII — lea şi al XVIII-lea.

Oalele de provizii, deşi continuă a fi puţin documentate în momentul de faţă prin descoperiri precis databile, există totuşi cu privire la ele unele indicii care atestă caracteristica lor de produse de serie; de pildă vasul de provizii descoperit în complexul locuinţei cu pivniţă din sectorul „B"[9] de pe platoul din faţa Cetăţii de scaun şi care este un tipic produs de serie. Vasul are forma de borcan cu gura îngustă şi înaltă terminată cu marginea rotunjită şi îngroşată, cu corpul alungit, înalt şi puţin larg, avînd o capacitate de aproximativ opt-nouă litri.

Capacele se întîlnesc şi în această vreme prin exemplare de tipul unic, bine cunoscut, dăinuind în aceeaşi formă timp de trei secole, avînd corpul conic, terminat cu buton masiv, cilindric, de apucat. Tipul cunoscut în secolul al XVI-lea are corpul mult aplatizat şi marginea mai întinsă, plană, care se aplica pe gura vasului ce-l acoperea. Exemplarele mai vechi cu corpul înalt şi marginea lor coboară mai brusc, aceasta intrînd adesea în şănţuirea interioară a buzei vasului. S-ar putea ca în această vreme să apară la Suceava tipul de capac — cunoscut de timpuriu în Dobrogea[10] şi de aici în Ţara Românească — cu marginile drepte, corpul conic, prevăzut în vîrf cu un mic buton şi mănuşă laterală de apucat.

Puţinătatea descoperirilor nu ne îngăduie să urmărim evoluţia cănilor cunoscute în perioadele anterioare în ceramica de la Suceava; prezenţa cîtorva fragmente le sugerează însă continuitatea în secolul al XVI-lea prin tipul cu gura îngustă, avînd schiţat prin partea opusă torţii un mic cioc, cu gîtul înalt şi pîlniat şi cu corpul alungit. Deşi nu avem dovezi foarte sigure există totuşi unele indicii potrivit cărora în secolul al XVI-lea începe să se răspîndească ulciorul[11] şi în ceramica de uz comun şi care era cunoscut în secolul al XV-lea, la Suceava, doar în ceramica de lux.

★

Din ceea ce putem desprinde în urma studiului pe care l-am întreprins asupra ceramicii de la Suceava databilă în secolul al XVI-lea — şi care se află într-un stadiu de documentare care nu poate fi socotit

---

[9] *Materiale*, VI, 1959, p. 683, fig. 3.

[10] În ceramica de la Păcuiul lui Soare începînd cu secolul al XIII-lea capacele apar într-o gamă bogată şi care oferă criterii privind evoluţia acestora în secolele XIII—XIV. Mulţumim pe această cale lui P. Diaconu pentru bunăvoinţa de a ne fi arătat o bună parte din ceramica provenită de la Păcuiul lui Soare.

[11] Uneori, în context cu ceramică datînd din secolul al XVI-lea au apărut şi fragmente de gît aparţinînd în mod cert acestei forme de vas.

încheiat — remarcăm în primul rînd că se folosesc procedeele tehnice superioare de lucru cunoscute, începînd cu mijlocul secolului al XV-lea şi care se permanentizează şi în acest răstimp la acelaşi nivel calitativ superior. În acelaşi sens se petrece şi transmiterea aidoma, în ceramica secolului al XVI-lea, a unor forme şi tipuri de vase cunoscute în a doua jumătate a secolului precedent, aşa încît deosebirile de ordin stilistic dintre ele sînt deseori neesenţiale. Calitatea pastei este exclusiv aceea foarte bine degresată, arderea în atmosferă oxidantă rămîne dominantă şi de obicei este de bună calitate. Pe de altă parte ceramica de uz comun din secolul al XVI-lea se situează la un nivel superior celui din secolul al XV-lea în ceea ce priveşte modelarea oalelor care se face acum cu mai multă acurateţă; profilele vaselor cîştigă în supleţe şi simetrie datorită îndemînării cu care olarii reuşesc să le confere mereu aceleaşi proporţii armonioase. Creşte ponderea oalelor cu toartă, precum şi a castroanelor reprezentate prin tipuri devenite clasice şi de serie; vechiul repertoriu al ceramicii de uz comun se menţine în întregime, apar forme noi ca de exemplu cratiţa şi ulciorul, toate reprezentînd în ceramica medievală moldovenească forme de vase specifice culturii materiale orăşeneşti.

Cu privire la caracteristici de ordin mai general s-a constatat că în ultimul sfert al secolului al XV-lea ceramica comună moldovenească ajunge să cunoască, sub raport tehnic, un grad similar de dezvoltare cu cea munteană contemporană ei; s-au remarcat totodată unele elemente stilistice înnoitoare care indică anume contacte ale ceramicii medievale din Moldova cu ceramica de factură sud-est europeană stabilite prin Ţara Românească[12] şi Dobrogea şi care se menţin de asemenea în ceramica din secolul al XVI-lea.

În altă ordine de idei, se constată la Suceava în vremea de care ne ocupăm o scădere evidentă a producţiei ceramicii smălţuite ca şi a producţiei ceramicilor folosite în arhitectură; în acest sens considerăm că se poate vorbi de un regres manifestat în sfera largă a meşteşugului ceramicii în comparaţie cu nivelul la care se situa acesta în a doua jumătate a secolului al XV-lea[13], cînd, urmînd ritmul înregistrat de celelalte ramuri de activitate meşteşugărească[14], se caracteriza printr-un proces de specializare a unor ramuri noi şi prin adîncirea specializării în sînul vechii ramuri de bază, olăria de uz comun. Faptul acesta poate fi pus în legătură cu o mai slabă cerere a unor astfel de produse mai costisitoare pe piaţa suceveană şi care este posibil să reflecte în acest domeniu de activitate meşteşugărească un simptom al schimbărilor intervenite în situaţia politică a Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea prin instaurarea dominaţiei turce[15], ca şi împrejurării speciale legată de mutarea capitalei de la Suceava la Iaşi.

Dominaţia turcească a adus prejudicii dezvoltării producţiei meşteşugăreşti din Moldova în sensul încetinirii procesului de specializare

---

[12] Cf. Elena Busuioc, *op. cit.*, p. 492.

[13] *Ibidem*, p. 493—495.

[14] Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, *op. cit.*

[15] *Ibidem.*

şi diferenţiere în cadrul diferitelor ramuri de activitate meşteşugărească[16], ea nu a atins în egală măsură toate ramurile producţiei meşteşugăreşti[17]. Unele descoperiri fac dovada că în această vreme olăria din mediul rural cunoaşte sub aspectul tehnic şi stilistic — prezentînd doar o mai mică varietate de forme — acelaşi nivel superior şi care se datorează influenţei atelierelor evoluate din centrele urbane.

În ceea ce priveşte producţia de ceramică din secolul al XVI-lea de la Suceava, se constată dezvoltarea nestingherită a ceramicii de uz comun care îşi păstrează acelaşi repertoriu variat de forme de vase adăugînd altele noi, ponderea avînd-o acele forme de vase specifice producţiei ceramicii de caracter orăşenesc; o stagnare se manifestă în această vreme în ramura ceramicilor smălţuite.

CONTRIBUTION À LA CONNAISSANCE DE LA CÉRAMIQUE DU XVIe SIÈCLE DE SUCEAVA

RÉSUMÉ

En ce qui concerne la céramique d'usage courant, datant du XVIe siècle de Suceava, on remarque l'emploi de procédés techniques supérieurs de modelage, connus à partir du milieu du XVe siècle, et qui se conservent, à cette époque, au même niveau qualitatif supérieur. C'est de la même manière que se produit la transmission dans la céramique du XVIe siècle de certaines formes et types de vases, connus dans la seconde moitié du siècle précédent, au point que les différences d'ordre stylistique entre ces formes et types sont souvent non essentielles. D'autre part, la céramique d'usage courant du XVIe siècle se situe à un niveau supérieur par rapport à celle du XVe siècle en ce qui concerne le modelage des vases qui s'exécute actuellement avec beaucoup plus de finesse. Le profil des vases gagne en souplesse et symétrie, grâce à l'habileté avec laquelle les potiers réussissent à leur conférer toujours les mêmes proportions harmonieuses. Les vases à anses ainsi que les bols acquièrent une prépondérance et sont représentés par les types classiques et de série. L'ancien répertoire de la céramique d'usage courant se maintient entièrement et l'on constate la fréquence de certaines formes de vases apparues à la fin du XVe siècle, comme la terrine et la crûche représentant toutes, dans la céramique médiévale moldave, des formes de vases spécifiques à la civilisation matérielle citadine. Quelques éléments stylistiques qui indiquent certains contacts de la céramique médiévale de Moldavie avec la céramique de Munténie, saisissables à partir de la seconde moitié du XVe siècle, sont également présents dans la céramique du XVIe siècle.

Dans un autre ordre d'idées on constate à Suceava, à l'époque qui nous interesse, une baisse évidente de la production de la céramique émaillée ainsi que celle de la production des céramiques utilisées en

[16] *Ibidem.*
[17] *Ibidem.*

architecture. C'est en se sens que l'on peut considérer qu'il s'agit d'un regrès manifeste dans la vaste sphère de la poterie en comparaison du niveau auquel elle se situait, à la seconde moitié du XVe siècle, quand, en suivant le rythme enregistré dans les autres branches de l'activité artisanale, elle se caractérisait par un processus de spécialisation de certaines branches nouvelles et par l'accentuation de cette spécialisation dans l'ancienne branche fondamentale : la poterie d'usage courant. Le fait peut être en rapport avec une demande plus faible de ces produits, plus coûteux, sur le marché de Suceava et il est possible qu'il reflète, dans ce domaine de l'activité artisanale, un symptôme des changements intervenus dans la situation politique de la Moldavie au XVIe siècle, à la suite de l'instauration de la domination turque, ainsi qu'en raison des circonstances spéciales se rattachant au changement de la capitale de Suceava à Iassy. La domination turque a provoqué des préjudices sérieux au développement de la production artisanale en Moldavie au sens d'avoir entravé le processus de spécialisation et de différenciation, dans le cadre des différentes branches d'activité artisanale. Toutefois elle n'a pas atteint en égale mesure tous les domaines d'activité.

En ce qui concerne la production céramique du XVIe siècle de Suceava on constate un développement libre de la céramique d'usage courant, qui conserve le même répertoire varié de formes de vases, avec prédominance de celles spécifiques pour la production céramique de caractère citadin, tandis que l'on constate, à cette époque, une certaine stagnation dans l'industrie de la céramique émaillée.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Suceava*. Céramique du XVIe siècle.

Fig. 2. — *Suceava*. Céramique du XVIe siècle. 1, 2, vases à anse ; 3, 5, pots ; 4, fragment de graud bol.

Fig. 3. — *Suceava*. Céramique du XVIe siècle ; 1, petit bol ; 2, 3, 5, écuelles ; 4, coupe ; 6, 7, gobelets.

Fig. 4. — *Suceava*. Grand bol du XVIe siècle.

UN NOU DEPOZIT DE TOPOARE LA OSTROVUL CORBULUI

DE

MIHAI DAVIDESCU (Turnu Severin) și ALEXANDRU VULPE

La începutul lunii martie 1966 cu prilejul unor lucrări de irigație efectuate în satul Ostrovul Corbului pe insula cu același nume (com. Hinova, municipiul Turnu Severin), în punctul numit „la hotar", lîngă debarcader, s-a găsit un vas de lut conținînd 20 de topoare de aramă cu gaură de înmănușare transversală. Descoperirea a fost anunțată Muzeului din Turnu Severin de unul dintre descoperitori, care a adus și două topoare. Șase zile mai tîrziu, T. Anastasescu, muzeograf la Muzeul Porților de Fier din Turnu Severin, s-a deplasat la fața locului, confirmînd cele relatate și recuperînd alte 12 topoare. Restului de 6 topoare și fragmentelor vasului nu li s-au mai putut da de urmă. În zona descoperirii depozitului nu au fost observate alte urme arheologice.

Piesele sînt aproape identice ca formă. Toate sînt de aramă, cu planul tubului de înmănușare dispus oblic față de planul lamei. Secțiunea lamei este hexagonală alungită. Pereții tubului de înmănușare sînt ușor albiați, iar marginea de jos a tubului este îngroșată și dublată de o dungă în relief.

Piesele au fost turnate în tipare bivalve. Cusăturile sînt vizibile deși, în general, toate topoarele dau impresia că au fost lucrate cu îngrijire. Patina, de culoare verde închisă, este de bună calitate. Piesele nu par a fi fost folosite în antichitate. O caracteristică aparent lipsită de însemnătate este prezența pe cele mai multe exemplare (cu excepția unuia din grupa a III-a, nr. 6), în zona îmbucării tubului de înmănușare cu lama, a unei dungi transversale pe muchia superioară a lamei. Faptul trebuie consemnat căci, după părerea noastră, are o anumită importanță tipologică.

La o analiză atentă se observă că topoarele pe care le prezentăm au fost turnate în cinci tipare diferite. Deosebirile dintre aceste cinci grupe se constată doar în ce privește dimensiunile și, uneori, și în forma tăișului. De asemenea demn de remarcat este faptul că la cinci topoare din acest depozit se observă, în interiorul găurii de înmănușare, cîte o adîncitură în peretele dinspre lamă. Această caracteristică, întîlnită la

S C I V, tomul 19, nr. 3, București, 1968, p. 505–511.

multe topoare din sud-estul Europei, a fost explicată ca reprezentînd amprenta beţigaşului care servea la fixarea în interiorul tubului a dopului de lut în timpul turnării în formă[1]. Faptul că la piesele de la Ostrovul Corbului, care evident au fost lucrate prin aceeaşi tehnică (fie *verlorene Form* sau nu), această adîncitură apare doar la 5 exemplare şi că la piese turnate în acelaşi tipar, unele o prezintă iar altele nu, dovedeşte că nu este o caracteristică a unuia din cele două procedee de turnat. Prezenţa acestei adîncituri pe unele piese şi lipsa ei pe piese cu totul asemănătoare rămîne deocamdată un fapt neexplicat. Remarcăm doar faptul că se întîlneşte mai frecvent la topoarele tipologic mai evoluate şi lipseşte la tipurile cele mai timpurii (tipurile Baniabic, Faisz, Veselinovo) şi la tipurile estice.

Dăm în continuare caracteristicile fiecărei piese în parte, cu care prilej vor ieşi în evidenţă cele cinci grupări.

Grupa I (lung. 0,183 m; greut. circa 0,950 kg).

1. (nr. inv. I, 4123). Marginea de jos a tubului este puţin mai lată decît la celelalte piese (fig. 1/1).

2. (nr. inv. I, 4124). În partea de jos a cefei piesa a fost puternic ciocănită (fig. 1/2).

3. (nr. inv., I, 4128). Tăişul ascuţit în epoca noastră de către descoperitori (greut. 0,920 kg) (fig. 1/3).

Grupa a II-a (lung. 0,179 m; vîrfurile tăişului uşor accentuate; în interiorul tubului de înmănuşare se observă o adîncitură puternică în direcţia lamei; greut. circa 0,960 kg).

4. (nr. inv. I, 4131). Piesa a fost ciocănită la ceafă, iar în partea superioară a tubului se observă o mică ruptură (fig. 1/4).

5. (nr. inv. I, 4126). Vîrful de sus al tăişului este mult scos în evidenţă. Ciocănit la ceafă. Dunga în relief din partea de jos a tubului este pronunţată şi lată. Cusătura inferioară este foarte pronunţată (fig. 1/5).

Grupa a III-a (lung. 0,177 m; greutatea diferă).

6. (nr. inv., I, 4132). Cusătura muchiei superioare a lamei accentuată lîngă tub. Cusătura cefei lăţită. În interiorul tubului se observă o adîncitură în peretele dinspre lamă (greut. 0,840 kg) (fig. 1/6).

7. (nr. inv., I, 4134). Piesa cu cea mai bună patină. În interiorul tubului în partea dinspre lamă se observă o mică cavitate rezultată de pe urma unei impurităţi pe dopul de lut (greut. 0,910 kg) (fig. 1/7).

8. (nr. inv., I, 4135). Se observă urme de ciocănire pe una din feţe (greut. 0,955 kg) (fig. 1/8).

Grupa a IV-a (lung. 0,173 m; greut. circa 0,750 kg).

9. (nr. inv., I, 4127). Pe una din feţele lamei se observă o urmă puternică de ciocănire. În interiorul tubului de înmănuşare, în partea lamei, se află o adîncitură (fig. 2/1).

10. (nr. inv., I, 4133). Cusătura inferioară este îngroşată lîngă tub. În partea superioară a lamei sînt urme de ciocănire şi deteriorare (fig. 2/2).

---

[1] I. Nestor, *Marburger Studien*, p. 179 şi urm., bănuieşte că fenomenul ar trebui să se observe doar la topoare turnate după procedeul formei pierdute, dar constată aceeaşi caracteristică şi la piese turnate direct în valve, deci conchide prin „non liquet".

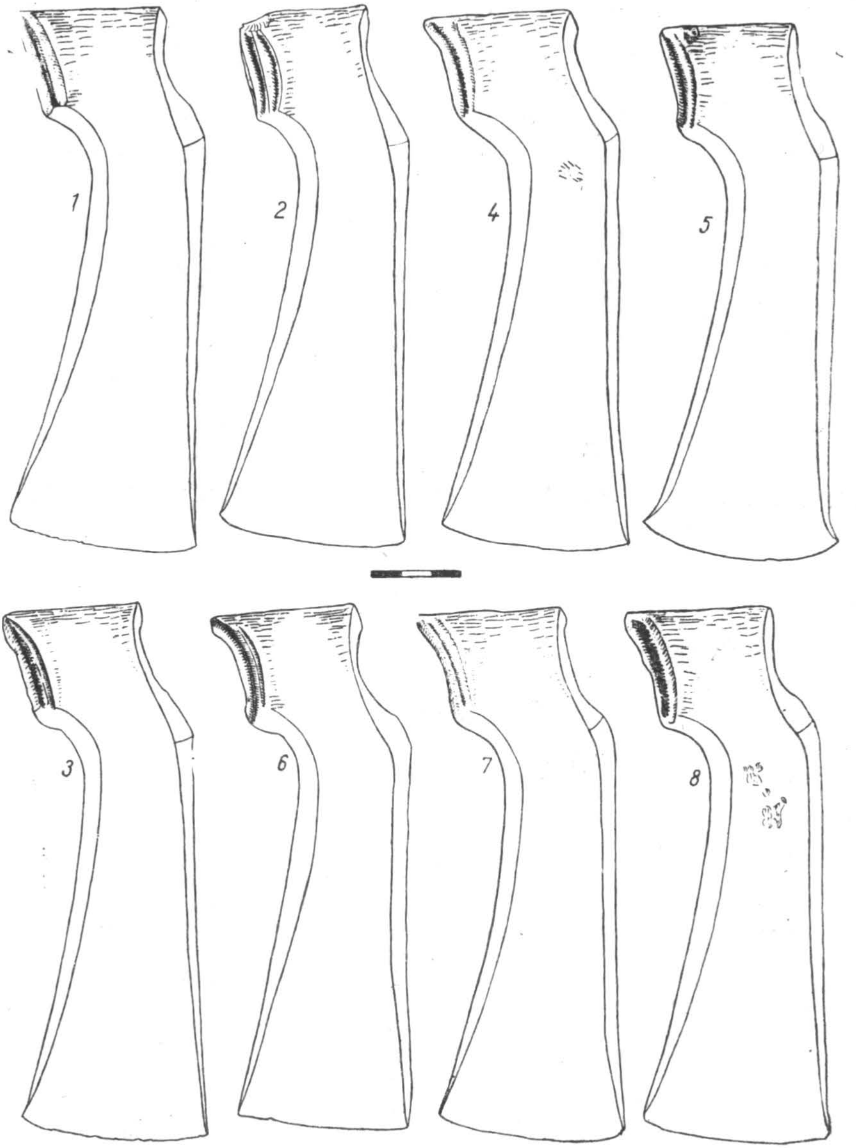

Fig. 1

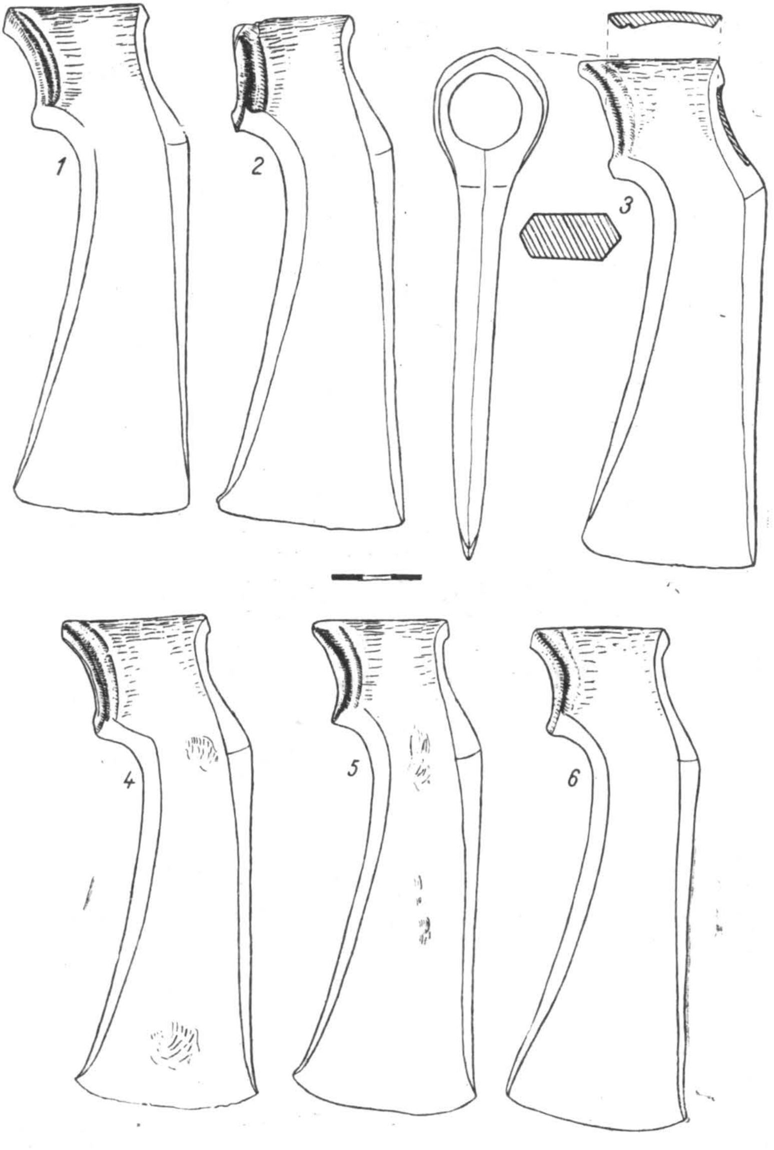

Fig 2

11. (nr. inv., I, 4136). Urme de ciocănire pe una din fețele lamei. Urme slabe de patină malignă (fig. 2/3).

Grupa a V-a (lung. 0,167 m; greut. circa 0,750 kg; lama se lățește brusc în dreptul tăișului).

12. (nr. inv., I, 4125). Cusătura din partea superioară a cefei este puțin deplasată. În interiorul tubului se observă o adîncitură în partea dinspre lamă. Pe una din laturile lamei se află ciocănituri (fig. 2/4).

13. (nr. inv., I, 4129). Una din fețele lamei este ciocănită (fig. 2/5).

14. (nr. inv., I, 4130). Se observă o ciocănitură puternică pe una din fețe (fig. 2/6).

★

Topoarele din acest depozit constituie un tip aparte, de care mai putem apropia o piesă încă inedită din Muzeul de la Timișoara (nr. inv. 1920), descoperită pe lîngă Orșova, deci tot în zona Porților de Fier. Această piesă, din aramă, se deosebește de topoarele noastre doar prin lipsa dungii în relief de la baza tubului de înmănușare. Mai deosebit, totuși apropiat tipului nostru, este toporul de la Kiss-Duna, lîngă Budapesta[2], găsit deci tot pe cursul Dunării. O altă piesă, găsită la Măcin în Dobrogea[3], tot lîngă malul Dunării, se leagă în mare măsură de tipul aici descris.

Pentru încadrarea tipologică și cronologică a topoarelor de la Ostrovul Corbului trebuie să ne referim la tipul Veselinovo[4], foarte asemănător, dar reprezentînd un stadiu tipologic evident mai vechi decît piesele noastre. Astfel, topoarele de tip Veselinovo au secțiunea lamei pentagonală, cu vîrful pentagonului în muchia superioară. Zona tubului de înmănușare nu este bine diferențiată de lamă. Tubul însuși este cilindric, simplu.

Pe de altă parte, orizontul topoarelor Veselinovo este același cu cel al primului depozit de la Ostrovul Corbului, descoperit în 1931[5]. După cum se știe, acest depozit — pe care îl vom denumi de aici înainte depozitul I spre deosebire de cel prezentat în lucrarea de față, depozitul II — conținea patru topoare cu gaură de înmănușare, un topor plat trapezoidal și 15 miniaturi de topoare plate, toate de aramă[6]. Din punct de vedere tipologic topoarele cu gaură de înmănușare din depozitul I reprezintă o formă intermediară între tipurile Corbasca și Faisz, care se situează, ambele, în orizontul topoarelor Veselinovo.

Datarea tipului Veselinovo și a orizontului corespunzător se bazează pe descoperirea unui asemenea topor la Crivăț într-o așezare aparținînd culturii Glina — și pe un altul găsit în tell-ul de la Veselinovo. Acesta din urmă nu poate fi legat decît de orizontul Karanovo VII, deoarece

---

[2] Frigyes Kőzegi, în *Folia Arch*, IX, p. 48 și pl. VII/4.

[3] Inedită în Muzeul din Brăila.

[4] În analiza tipologică de mai jos privind tipurile Veselinovo, Faisz, Corbasca, Pătulele, ne-am sprijinit în mare măsură pe lucrarea *Schaftlochäxte aus Rumänien*, de A. Vulpe și Ersilia Tudor (în ms.).

[5] D. Berciu, în *AO*, 92—94; idem, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 101 și idem, în *Apulum*, I, 1939—42, p. 1 și urm.

[6] Dispărute în timpul războiului. În *MNA* București se mai păstrează doar două topoare cu gaură de înmănușare și toporul mare plat.

în tell-ul respectiv lipsește orizontul anterior, Ezero, iar în orizontul Karanovo VI (care corespunde culturii Gumelnița) nu poate fi vorba încă de apariția acestei categorii de topoare.

În același timp tipurile Faisz și Corbasca se datează prin depozitul de la Brno-Líšeň, găsit într-un nivel de locuire aparținînd culturii Jevišovice B[7], al cărei orizont se situează în perioada post Baden-Coțofeni, corespunde fazei pre-Nagyrev din Ungaria și este astfel paralel cu cultura Glina. Paralelismul dintre aceste datări confirmă concluziile trase din analiza stadiului tipologic: adică contemporaneitatea tipurilor Veselinovo, Faisz și Corbasca și datarea lor în epoca timpurie a bronzului românesc.

Revenind la considerațiile de ordin tipologic, topoarele din depozitul II de la Ostrovul Corbului, cum am spus, reprezintă de fapt o fază evoluată a tipului Veselinovo. Pe de altă parte, pe aceste topoare se observă deja unele elemente ce vor deveni caracteristice tipului Pătulele, mai evoluat. Ne referim la acea accentuare a muchiei superioare în zona de îmbucare între lamă și tub, ce va deveni o trăsătură caracteristică a tipului Pătulele, a cărui datare în prima jumătate a bronzului mijlociu poate fi demonstrată[8].

Din cele spuse rezultă că depozitul II de la Ostrovul Corbului se situează între orizonturile tipurilor Veselinovo și Pătulele, datîndu-se așadar în pragul perioadei mijlocii a epocii bronzului din România.

Aria de răspîndire a topoarelor de tip Ostrovul Corbului II (de fapt seria a II-a a tipului Veselinovo) este legată de cursul Dunării de jos (exemplarul de la Kiss-Duna putînd fi considerat ca în afara ariei propriu-zise). Prin descoperirile din zona Porților de Fier această arie prezintă o deplasare spre vest față de aria topoarelor Veselinovo propriu-zise și se înscrie în aria topoarelor de tip Pătulele care, la rîndul ei, va fi și mai largă spre vest și nord.

Avem așadar în fața noastră tabloul evoluției tipologice și al ariei de răspîndire a unor topoare ce apar în perioada timpurie a bronzului românesc și pot fi urmărite în trei etape (Veselinovo, Ostrovul Corbului II și Pătulele) pînă în bronzul mijlociu, depozitul nostru reprezentînd veriga tipologică dintre cele două tipuri.

Rămîne să mai discutăm chestiunea funcției topoarelor din depozitul II de la Ostrovul Corbului. Dacă pentru cele din depozitul I nu putem să presupunem decît o funcție de valoare, cele din depozitul II par a fi fost lucrate pentru a fi utilizate ca arme sau unelte. Ținînd seama că arama trebuie să fi fost relativ scumpă, nu ne putem imagina altfel aceste piese, nu prea rezistente la uzură, decît ca arme. Îngroparea lor în formă de depozit ar putea implica și caracterul lor valoric, pe care în această vreme îl putem atribui celor mai multe categorii de obiecte, și care se măsura după greutatea metalului. Greutatea totală a depozitului II de la Ostrovul Corbului (toate cele 20 de topoare inițiale) însuma prezumtiv circa 18 kg de aramă (cele păstrate cîntăresc circa 12,5 kg), ceea ce reprezenta desigur o valoare însemnată. Faptul că descoperirea a fost întîmplătoare și deci nu mai putem cunoaște situația

[7] M. Novotná, în *PA*, 1957, 2, p. 309, pl. II/1–2.
[8] Vezi A. Vulpe și E. Tudor, *op. cit.*

stratigrafică a depozitului, nu ne permite să spunem dacă avem de-a face cu un depozit-ofrandă, în cinstea unor divinități, sau cu o simplă tezaurizare în preajma și din pricina unor evenimente mai deosebite.

NOUVEAU DÉPÔT DE HACHES À OSTROVUL CORBULUI

RÉSUMÉ

Il s'agit d'un dépôt formé, lors de sa mise au jour, de 20 haches en cuivre, conservées dans un vase de terre. Le vase et six pièces ont été égarés. On publie les 14 haches récupérées, qui sont à peu près identiques comme forme, et qui ont été coulées, selon l'opinion de l'auteur, en cinq moules différents. Chacun de ces cinq groupes se caractérise par des pièces très ressemblantes ayant les mêmes dimensions et environ le même poids.

Les haches de ces dépôts représentent un type particulier, dont la diffusion est attestée le long du cours du Bas-Danube, et appartiennent à une phase évoluée du type de hache Vesselinovo. Toutefois ce dernier présente de plus une section pentagonale de la lame (n° 4). En ce sens, le dépôt qui forme l'objet de cet article est plus évolué du point de vue typologique, aussi par rapport au dépôt de haches découvert auparavant, toujours à Ostrovul Corbului (Dépôt I, notes 5 et 6).

Le dépôt publié ici (dépôt II) date du début de la période moyenne de l'âge du bronze en Roumanie.

PODOABE DE BRONZ HALLSTATTIENE DE LA BĂDENI (com. Poiana, jud. Cluj)

DE

Z. MILEA (Turda)

Pe teritoriul satului Bădeni şi al împrejurimilor sale s-au descoperit numeroase materiale arheologice din timpul comunei primitive, al epocii romane şi al perioadei prefeudale.

În partea de est a satului, în faţa grajdurilor C.A.P., este o movilă, la poalele căreia s-a făcut un şanţ în anul 1965, cu care ocazie s-au descoperit mai multe obiecte: o fibulă şi un ac de bronz, cercei din bronz, iar la o depărtare de cîţiva metri, mai multe vase aparţinînd culturii Otomani. Fibula, acul şi cerceii au fost descoperiţi la o adîncime de circa 30 cm; piesele erau într-un strat de cenuşă.

Cu toate că obiectele au fost descoperite în acelaşi loc, ele aparţin unor epoci diferite; fibula şi acul se datează în epoca hallstattiană, iar cerceii în secolul al XI-lea e.n., fiind asemănători cu cei de la Moldoveneşti, din imediata apropiere[1].

Fibula de care ne ocupăm (fig. 1 a, b) este în formă de arcuş de vioară, dar de un tip aparte. Acul are vîrful ascuţit şi secţiunea rotundă. Capătul opus al acului formează o spirală triplă, trece la arcul propriu-zis prin răsucirea de două ori a barei, pe dedesubt, după care printr-o nouă răsucire se continuă cu bara centrală ornamentată. La celălalt capăt al arcului, bara este răsucită o singură dată, apoi este trecută pe dedesubt şi răsucită de două ori (fig. 1 b), formînd o spirală, tot din trei inele; printr-o îndoire, aceasta trece la piciorul fibulei, unde se termină printr-o triplă spirală. Bara centrală a arcului este puţin încovoiată şi mai groasă la mijloc. Ea este ornamentată cu patru zone de incizii circulare, despărţite de trei zone cu ornamente în formă de brăduţ. Patina fibulei este pe alocuri ştearsă, dar acolo unde s-a păstrat are culoarea verde deschis, păstrînd un luciu metalic. În unele locuri se observă urme de rugină de fier.

---

[1] K. Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, Bucureşti, 1958, p. 132 şi urm.

S C I V, tomul 19, nr. 3, Bucureşti, 1968, p. 513 — 516

9 — c. 5576

Fibula are următoarele dimensiuni: lungimea totală, 12,7 cm; înălțimea, 4 cm; lungimea acului, 11 cm; grosimea acului, 0,3 cm; diametrul celor trei spirale ale arcului acului, 2 cm; lungimea barei cen-

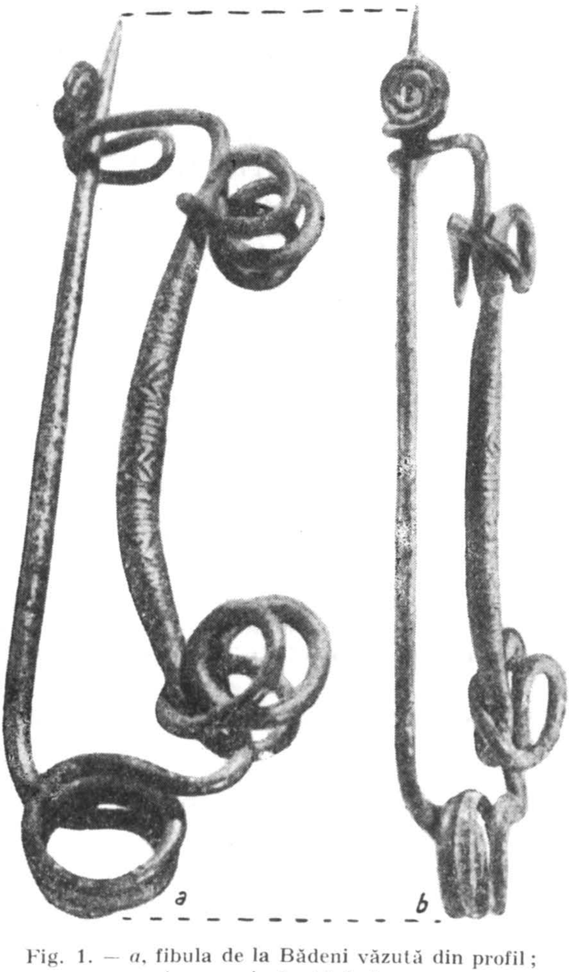

Fig. 1. — *a*, fibula de la Bădeni văzută din profil; *b*, aceeași văzută de jos.

Fig. 2. — Acul de bronz de la Bădeni.

trale a arcului, 8 cm; grosimea barei, 0,5 cm; înălțimea piciorului, 2,3 cm; diametrul spiralei 1,1 cm; grosimea spiralei, 0,1 cm; diametrul spiralei centrale, 2 cm.

Fibula de la Bădeni este un tip neîntîlnit pînă acum la noi, dar ea derivă din fibulele în formă de arcuș de vioară, care, pe teritoriul patriei noastre, sînt destul de rare[2]. Fibula în formă de arcuș de vioară

[2] H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Berlin, 1959, fig. 27/3; Gero von Merhart, *Donauländische Beziehungen der früheisenzeitlichen Kulturen Mittelitaliens*, în *BonnJahrb*, H. 147, 1942, pl. IV/3–4.

are o lungă evoluţie, care se eşalonează de-a lungul perioadelor hallstattiene A şi B. Cele mai importante analogii pentru fibula noastră sînt exemplarele de la Maria Rast, din mormîntul 78[3], datate de H. Müller-Karpe în Hallstatt B_2. Apropiate, dar nu identice, sînt fibulele de la Pianello, Terni I, Allumiere, Castelnuovo şi dintr-o localitate necunoscută din Italia, care se datează de asemenea în Hallstatt B[4]. Pe teritoriul României fibulele în formă de arcuş de vioară sînt rare. Cele mai apropiate, dar nu identice, sînt exemplarele de la Cernatu[5] şi Girişul Român[6].

Avînd în vedere analogiile cu fibulele de la Maria Rast, precum şi ornamentarea de pe bara fibulei de la Bădeni, care este foarte asemănătoare cu cea de pe fibulele de la Cernatu şi Girişul Român, credem că şi fibula noastră se datează spre sfîrşitul Hallstattului B (B_2-B_3), adică, în secolele IX—VIII î.e.n.

Acul (fig. 2), descoperit împreună cu fibula, dăinuie o lungă perioadă, iar după analogiile pe care le prezintă (Pianello, Bologna-S. Vitale, Grünwald, Roseninsel şi Girişul Român), poate fi datat la fel cu fibula cu care a fost găsit împreună[7].

Săpăturile care se vor efectua la punctul respectiv, probabil că vor aduce noi contribuţii la o încadrare cronologică mai precisă.

PARURES EN BRONZE HALLSTATTIENNES DE BĂDENI

RÉSUMÉ

A la partie sud du village de Bădeni, à l'occasion de certains travaux de terrassement, on a découvert, en 1965, plusieurs objets parmi lesquels une fibule et une épingle en bronze.

La fibule est en forme d'archet de violon, d'un type inconnu chez nous jusqu'à présent. L'épingle de la fibule a le bout pointu et rond en section. Au côté opposé elle développe une spirale triple, en passant ensuite à l'arc proprement dit qui débute lui aussi par une spirale triple, suivie d'une barre ornée d'incisions circulaires et en forme de petits sapins. Le bout opposé de l'arc forme en haut une nouvelle spirale

---

[3] H. Müller-Karpe, *op. cit.*, p. 209, sq., fig. 51/8; pl. 112 A/7,8.

[4] H. Müller-Karpe, *op. cit.*, pl. 56/36 (Pianello); pl. 26 A/1,3 (Allumiere) şi H. Müller-Karpe, *Sulla cronologia assoluta della tarda età del bronzo e della prima età del ferro in Italia nella zona alpina e nella Germania Meridionale*, în *Civiltà del Ferro*, Bologna, 1960, p. 453 şi urm. (pentru Terni I şi II).

[5] Z. Székely, *Aşezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*, publicaţie a Muzeului din Sf. Gheorghe, 1966, p. 17 şi urm.; Z. Székely, *Beiträge zur Kenntnis der Frühhallstattzeit und zum Gebrauch des Eisens in Rumänien*, în *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 209 sq.; fig. 2 şi 4.

[6] Fibula de la Girişul Român a apărut într-un depozit de bronzuri care se datează în Hallstatt B_3, după cum ne informează Mircea Russu, cf. *Dacia*, N. S., VII, p. 209, nr. 7.

[7] Mulţumim profesorului M. Petrescu-Dîmboviţa şi colegului M. Russu pentru sprijinul acordat în vederea întocmirii notei noastre prin care facem cunoscută această descoperire. Piesele se află în Muzeul din Turda.

triple et le pied de la fibule se termine également par une spirale triple aux spires très serrées.

Des types apparentés de la fibule de Bădeni, comme les exemplaires de Maria Rast, sont datés par H. Müller-Karpe du Hallstatt B_2. La fibule de Bădeni est proche, mais non identique à celle de Pianello, Terni I, Alumiere, ainsi qu'à celles de Cernatu et de Girişul Român, en Roumanie.

Ayant en vue les analogies de Maria Rast, Cernatu et Girişul Român, la fibule de Bădeni peur être datée de la fin du Hallstatt B (B_2 — B_3) Quant à l'épingle en bronze, nous avons les analogies de Pianello, Bologna S. Vitale et Girişul Român et elle peut être datée tout comme la fibule trouvée ensemble, de la fin du Hallstatt.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *a*, fibule de Bădeni vue de profil ; *b*, la même vue d'en bas.
Fig. 2. — Epingle en bronze de Bădeni.

MORMINTE DE LUPTĂTORI DIN A DOUA EPOCĂ A FIERULUI DESCOPERITE LA RASTU

DE

ERSILIA TUDOR

Cu prilejul săpăturilor arheologice efectuate în anul 1950 în așezarea neolitică din comuna Rastu, punctul Grindul Țifarului (jud. Dolj), s-au descoperit cîteva arme de fier, care în prezent se află la M.N.A.[1]. Adîncimea la care au apărut aceste arme a fost de 0,80 m—1,05 m, iar gruparea lor în teren se prezenta astfel:

În colțul de ESE al șanțului I/1950 s-au descoperit: un vîrf de lance orientat cu vîrful spre vest, un cuțit curb și fragmente din teaca de fier a cuțitului.

Puțin mai spre sud de acest grup, la —1,20 m, a apărut un vas neolitic (de tip Vinča-Turdaș), care conținea oase calcinate.

La circa 1,50 m spre vest de primul grup de obiecte s-a aflat un alt cuțit curb și teaca acestuia. Și mai spre vest, la distanță de 3,35 m de primul grup au apărut: un vîrf de lance orientat ca la primul grup de obiecte, un cuțit curb și cîteva fragmente din teaca de fier.

În afară de urna descoperită în apropiere de primul grup de obiecte, nu s-au mai observat alte urne funerare (cenușă, oase calcinate sau cărbune), iar sondajele efectuate în apropiere nu au mai dat la iveală obiecte de felul celor de mai sus sau de alt tip[2].

Dăm mai jos descrierea pieselor[3]:

Cuțit curb (inv. III 5963) îndoit la mijlocul mînerului. Lungimea totală a obiectului neîndoit: 0,39 m, lungimea actuală: 0,32 m. Mînerul are marginile drepte și este prevăzut la partea terminală cu o măciulie

---

[1] C. S. Nicolăescu-Plopșor și Vladimir Dumitrescu, *Raport asupra activității șantierului arheologic Rast-Dolj*, în *SCIV*, II, 1951, 1, p. 267—277. Materialele ne-au fost cedate pentru publicare de prof. Vladimir Dumitrescu, căruia îi aducem mulțumiri și pe această cale.

[2] Dorin Popescu, *Două descoperiri celtice din Oltenia*, în *SCIV*. XIV, 1963, 2, p. 410, citează printre localitățile cu descoperiri de spade celtice și Rastu. N-am găsit acest tip de armă menționat în raportul asupra săpăturilor de la Rastu (nota 1), fapt ce mi-a fost confirmat și oral de prof. Vl. Dumitrescu.

[3] Descrierea obiectelor nu se face pe baza grupării lor în teren, deoarece din cauza oxidării metalului, marcajul nu s-a păstrat.

S C I V, tomul 19, nr. 3, București, 1968, p. 517—526

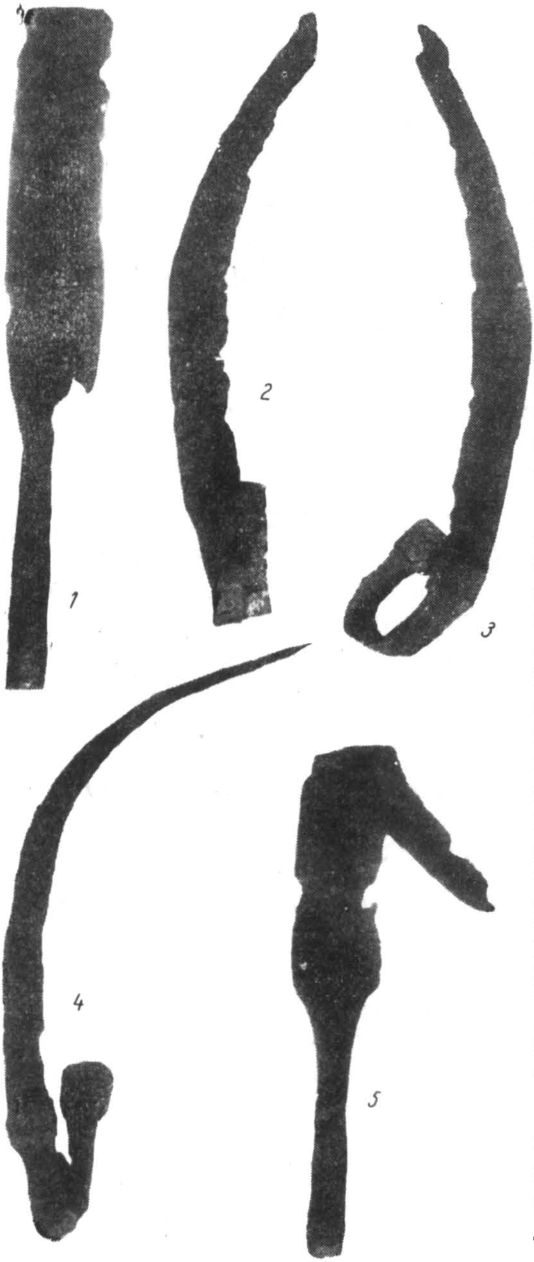

Fig. 1. — *Rastu*. Arme de fier, îndoite ritual.

cilindrică, iar la partea dinspre lamă cu un inel. Măciulia și inelul serveau la prinderea prăselelor de lemn sau os pe care le va fi avut cuțitul și care nu s-au păstrat. Pe măciulie se observă, parțial conservat, un decor format din linii paralele gravate, dispuse transversal. Pe lamă, paralel cu muchea, se observă de asemenea o linie gravată. În partea mijlocie a lamei se află un decor alcătuit din linii și cercuri gravate. Din cauza stării mediocre de conservare a cuțitului, decorul nu este destul de clar (fig. 1/4, 2/5).

Cuțit curb (inv. III 5962) asemănător cu precedentul, îndoit la mîner. Lungimea totală a obiectului neîndoit : 0,43 m, din care lungimea actuală : 0,35 m. Mînerul are marginile drepte și păstrează un nit pentru prinderea prăselelor. Pe mîner se mai află două găuri pentru nituri. Pe măciulie se observă un decor asemănător piesei de mai sus. Lama prezintă pe o parte linii gravate, paralele, dispuse longitudinal două cîte două. Două dintre ele urmează la o mică distanță muchea lamei, iar celelalte două se află în partea mediană. La mijlocul lamei se află un ornament alcătuit din linii și cercuri gravate (fig. 1/2, 2/2).

Cuțit curb (inv. III 5965) de același tip cu cele descrise mai sus. Este îndoit la mijlocul mînerului. Lungimea totală a obiectului neîndoit 0,36 m, din care lungimea actuală 0,30 m. Măciulia este ornamentată ca la exemplarele precedente. Inelul din partea inferioară este desprins de corpul cuțitului. Pe mîner se observă o gaură de nit. Pe lamă se află două linii gravate, paralele cu muchea. În mijlocul lamei există un decor similar celui de pe primul exemplar (fig. 1/3, 2/1).

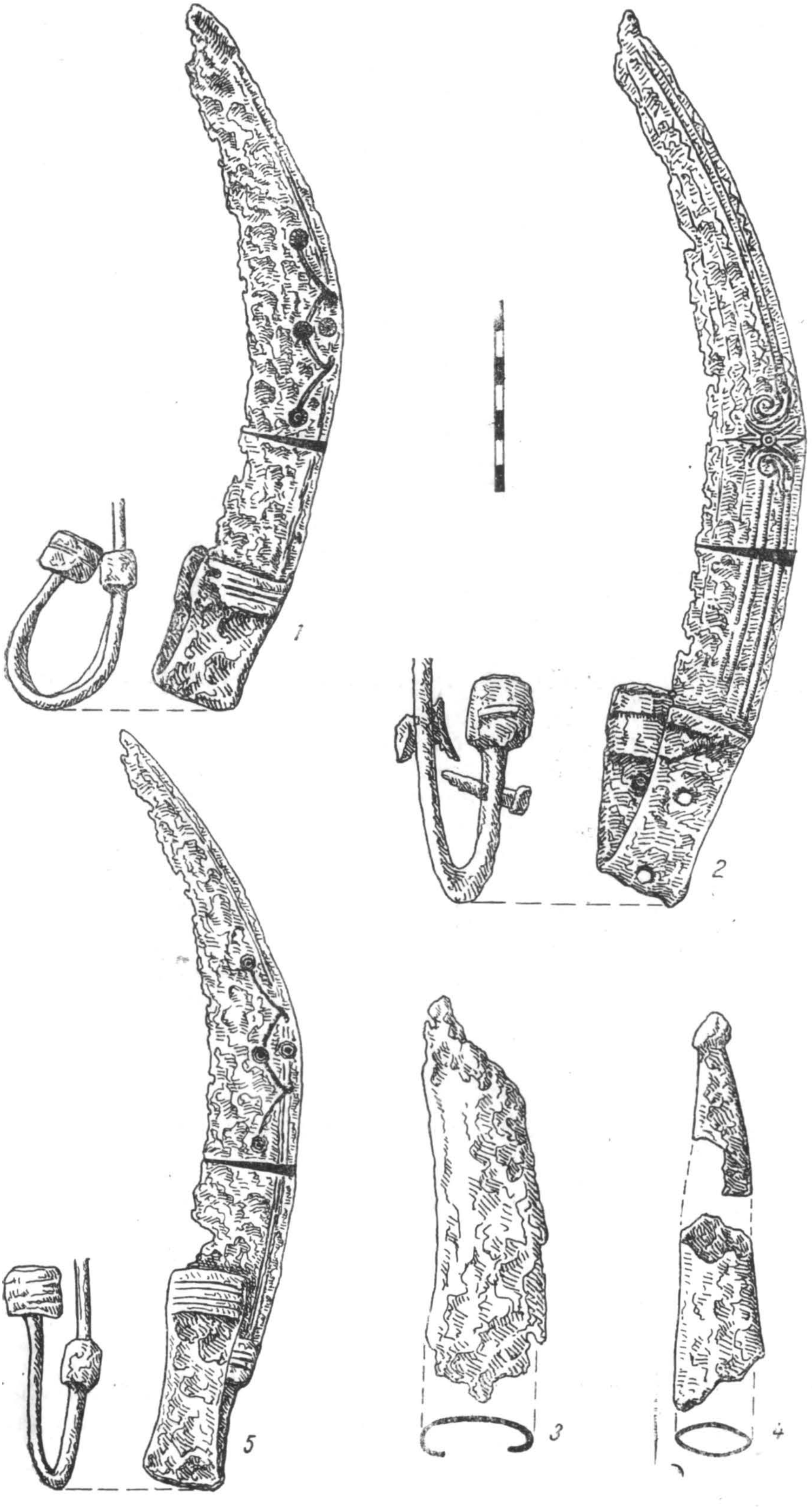

Fig. 2. — *Rastu*. *1*, *2*, *5*, cuțite curbe de luptă, din fier, îndoite ritual; *3*, *4*, fragmente din teacă de fier pentru cuțit curb.

Din raportul săpăturilor efectuate la Rastu în 1950 şi din însemnările de şantier reiese că s-ar fi găsit o *teacă* de cuţit. În prezent există doar trei fragmente de teacă din fier (inv. III 5964). Două frag-

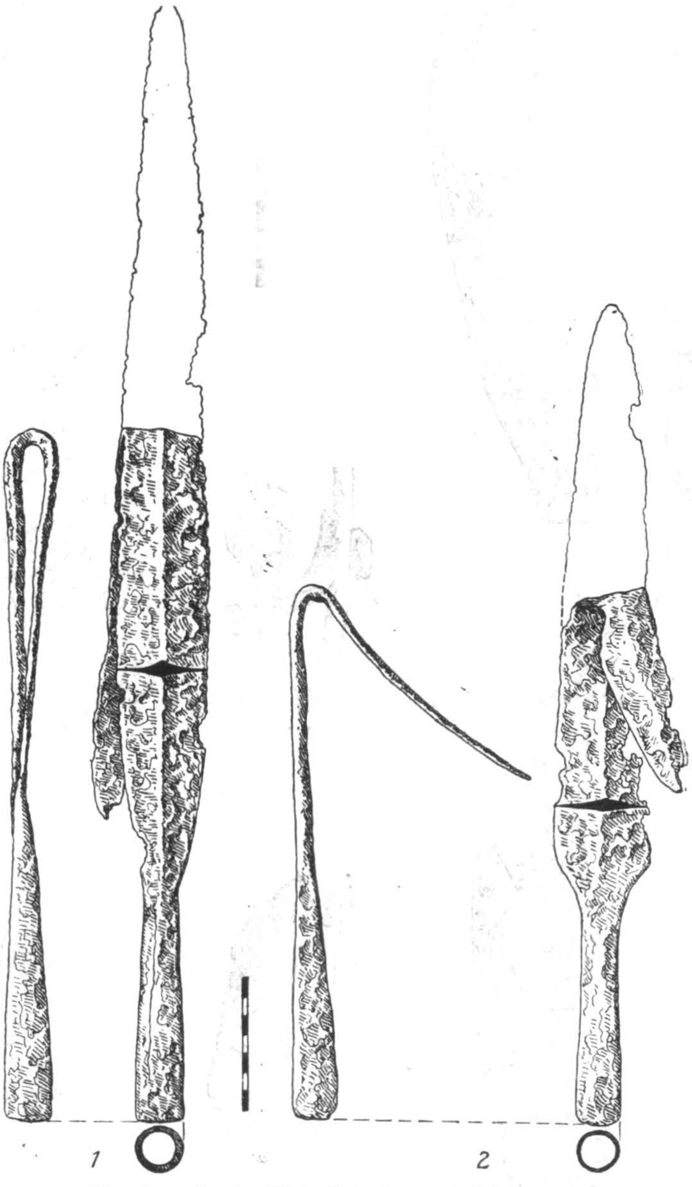

Fig. 3. — *Rastu*. Vîrfuri de lance, îndoite ritual.

mente reprezintă părţi din jumătatea dinspre vîrf a tecii (lungimea 0,14 m şi 0,7 m), iar al treilea cu lungimea de 0,7 m este chiar vîrful tecii şi se termină cu un buton discoidal (fig. 2/3, 4).

Vîrf de lance (inv. III 5949) îndoit la mijlocul frunzei. Lungimea totală a obiectului neîndoit: 0,43 m, din care lungimea actuală 0,28 m. Nervura mediană a frunzei este puţin accentuată (fig. 1/5, 3/2).

Vîrf de lance (inv. III 5950) îndoit la mijlocul frunzei. Lungimea totală a obiectului: 0,59 m din care lungimea actuală: 0,36 m. Nervura mediană a frunzei este pronunţată (fig. 1/1, 3/1).

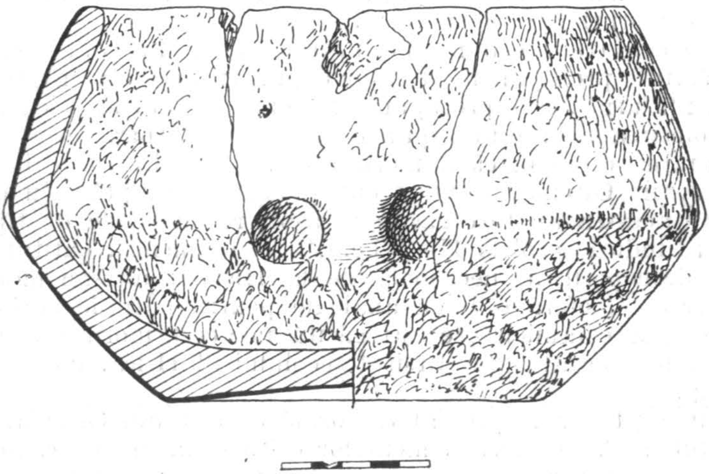

Fig. 4. — *Rastu*. Vas neolitic folosit ca urnă.

Urnă funerară (inv. III 6834) constînd dintr-un vas cenuşiu, bitronconic, aparţinînd culturii Vinča-Turdaş. Vasul este lucrat dintr-o pastă care conţine multe pietricele şi prezintă patru proeminenţe. Înălţimea: 0,15 m (fig. 4).

★

Pentru caracterul funerar al descoperirilor descrise mai sus, vorbeşte îndoirea rituală a armelor şi gruparea lor în teren. De asemenea, urna cu oase calcinate găsită în apropierea primului grup ar putea, eventual, aparţine aceluiaşi orizont. Este de presupus că urna s-a aflat depusă într-o groapă şi că aceasta a fost săpată de la acelaşi nivel cu celelalte morminte. De aici ar proveni diferenţa de adîncime între urnă şi morminte.

Deşi urmele gropilor de morminte nu s-au observat din cauza surpării malului şanţului în zona respectivă, considerăm descoperirile de mai sus ca fiind trei morminte ale unor războinici; urna cu oase calcinate constituind cel de al patrulea mormînt.

Presupunem că ritul de înmormîntare era incineraţia. Acest rit prezenta, mai ales în a doua epocă a fierului, o mare varietate de forme de ritual, pe care o întîlnim în cadrul aceleiaşi zone şi chiar în cadrul aceleiaşi necropole[4].

[4] D. Protase, *Considérations sur les rites funéraires des daces*, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 173—197. Vezi şi varietatea de ritualuri din necropola de la Ferigile: A. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile* (*Monografie arheologică*), Bucureşti, 1967.

Pentru presupunerea noastră pledează în primul rînd urmele de ardere observate cu prilejul analizei metalografice[5] cît şi faptul că îndoirea armelor este întîlnită în morminte de incineraţie.

Oasele calcinate s-au descompus, probabil datorită acţiunii acide a solului sau a umezelii.

Este cunoscut faptul că în unele morminte hallstattiene de incineraţie din Oltenia s-au găsit puţine resturi de oase şi cărbuni, iar în altele aceste resturi lipsesc cu totul.

Pentru cele trei morminte de luptători de la Rastu, ale căror oase nu s-au păstrat, presupunem ritualul depunerii acestora în groapă fără urnă. Prezenţa urnei, care presupune existenţa celui de al 4-lea mormînt, indică şi folosirea ritualului depunerii oaselor în urnă[6].

Încadrarea cronologică a mormintelor de la Rastu se bazează pe descoperirea, în Oltenia, a unor cuţite curbe de luptă asemănătoare; unele dintre acestea au fost găsite în asociere cu spade de tip celtic[7], element care indică secolele II—I î.e.n.[8]. De asemenea, cuţitul curb de tip „*sica*" descoperit în necropola de la Histria, într-un mormînt cu un ritual grecesc, oferă o bună analogie pentru cuţitele curbe de la Rastu[9]. Pe baza ceramicii greceşti găsită în acest mormînt, cuţitul de la Histria a fost datat spre sfîrşitul secolului al II-lea, începutul secolului I î.e.n.

Un alt cuţit curb, apropiat ca formă de cele din Oltenia, s-a descoperit la Silivaş[10]. Pe baza elementelor celtice din inventar, mormîntul de la Silivaş a fost considerat ca aparţinînd celui mai vechi orizont Latène din ţara noastră[11].

Descoperiri similare celor din Oltenia s-au făcut şi în nordul Bulgariei[12]. Majoritatea acestora însă, atît din nordul Bulgariei cît şi din

---

[5] Vezi anexa cu observaţiile tehnice.

[6] Se cunosc situaţii în care în acelaşi cimitir acţiunea de descompunere a oaselor depuse pe sol era mai activă decît cea exercitată asupra oaselor depuse în urnă.

În ce priveşte conservarea oaselor la mormintele cu ritual de tip 1 a (oasele depuse pe sol) şi cele din mormintele cu ritual de tip 2 şi 3 (cu oasele depuse în urnă) vezi A. Vulpe, *op. cit.*, p. 21, 22 şi urm.

[7] Asociaţii de cuţite curbe cu spade în Oltenia, cunoaştem la: *Călăraşi*, jud. Dolj (cf. C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Antiquités celtiques en Olténie*, în *Dacia*, XI—XII, p. 17—34, pl. I/6, Bucureşti, 1948; *Orodel*, jud. Dolj (cf. C. S. Nicolăescu-Plopşor, *op. cit.*, pl. III/5); *Cetate*, jud. Dolj (*ibidem*, pl. III/6); *Corneşti*, jud. Gorj (cf. Dorin Popescu, *op. cit.*, p. 408, fig. 4). Cuţite curbe asemănătoare cu cele de la Rastu mai cunoaştem în Oltenia la: *Golenţi*, jud. Dolj (cf. C. S. Nicolăescu-Plopşor, *op. cit.*, pl. IV/7); *Siseşti*, jud. Mehedinţi (*ibidem*, pl. IV/11); *Mehedinţi* (*ibidem*, pl. V/11); *Viaşu*, jud. Mehedinţi (cf. D. Berciu, *Les celtes et la civilisation de La Tène chez les Géto-Daces*, în *Bulletin No. 6, of the Institute of Archaeology*, London, 196., p. 75—93, fig. 5/1.

[8] Ion Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *22. BerRGK*, 1933, p. 156, nota 645.

[9] Vl. Zirra şi P. Alexandrescu, în *Materiale*, V, 1959, p. 283, fig. 11.

[10] Împrejurările în care s-a găsit inventarul acestui mormînt sînt necunoscute. M. Roska, *Keltisches Grab aus Siebenbürgen*, în *PZ*, XVI, 1925, p. 210—212; idem, *Un mormînt celtic din Ardeal*, în *AO*, 1926, p. 50—51.

[11] Ion Nestor, *Keltische Gräber bei Mediaş*, în *Dacia*, VII—VIII, 1941, p. 179.

[12] Pentru exemplare fără decor vezi: B. Nicolov, în *Izvestiia-Institut*, Sofia, XXVIII, 1965, p. 174, fig. 15 b; p. 176, fig. 17 p. 177, fig. 18 v; p. 180, fig. 20 b; p. 181, fig. 21 b; p. 185, fig. 25 a; p. 186, fig. 27 g; p. 187, fig. 28 b. Mikov, *Stations et trouvailles*, Sofia, 1933, p. 155, fig. 109; p. 159, fig. 116. Pentru exemplare cu decor vezi: R. Popov, în *Izvestiia-Institut*, V, 1928/1929, Sofia, p. 278, fig. 140; p. 283, fig. 146.

sudul Olteniei, provin din descoperiri izolate sau întîmplătoare. Exemplarele cu decor din zona menţionată indică, poate, un anumit centru de producţie.

În funcţie de cele spuse mai sus înclinăm să credem că grupul de morminte de la Rastu se situează în secolele II—I î.e.n.

Urme de locuire Latène au fost descoperite la Rastu încă din anul 1943, cînd s-au găsit cioburi din această epocă. În anul 1950, în vecinătatea mormintelor de care ne ocupăm, la adîncimea de 0,60 — 1,40, s-a descoperit un bordei rectangular, cu colţurile rotunjite şi cu laturile de 4,40 × 6,40 m. Cu această ocazie s-au găsit şi ceramică Latène lucrată cu mîna şi cîteva gropi de bucate (?). Bordeiul a fost datat de descoperitori în jurul anului 300 î.e.n., unul dintre elementele de datare fiind o fibulă de bronz găsită în bordei[13]. Materialul ceramic din bordei fiind atipic nu ne oferă preciziuni de ordin cronologic; credem, totuşi, că mormintele de la Rastu nu se află în raport de contemporaneitate cu acest bordei, care a fost parţial cuprins în şanţul I, în imediata apropiere a celor trei morminte.

În ceea ce priveşte apartenenţa etnică, autorii raportului acestor descoperiri considerau că îndoirea rituală ar indica, fie originea celtică a colectivităţii aşezate pe Grindul Ţifarului, fie adoptarea unui rit străin de către localnici, înclinînd să creadă că ar fi vorba, mai degrabă, de prezenţa unor elemente etnice celtice, fibula descoperită în bordei fiind ea însăşi de tip celtic.

Se ştie că cuţitele curbe de luptă descoperite în Oltenia au fost încadrate în grupul antichităţilor celtice din această parte a ţării[14]. Arderea pe rug a armelor şi îndoirea lor erau considerate, în stadiul de atunci al cercetărilor, ca fiind ritualuri caracteristice celţilor, fapt care îndreptăţea concluziile raportului. Astăzi, pe teritoriul ţării noastre, se cunosc exemple de ardere a armelor o dată cu defunctul, într-o etapă anterioară contactului populaţiei autohtone cu celţii[15].

În Hallstattul tîrziu (grupa Ferigile) exemplele sînt numeroase. Acest ritual nu lipseşte nici în a doua epocă a fierului, pentru care cităm mormintele-cuptor de la Zimnicea[16] şi Poieneşti[17].

La aceeaşi concluzie se poate ajunge şi în ceea ce priveşte îndoirea armelor. Astfel, în mormintele tîrzii hallstattiene de luptători de la Ferigile s-au descoperit arme care purtau urme de ardere şi erau îndoite[18].

Ţinînd seama, pe de o parte, de faptul că arderea şi îndoirea armelor constituie un ritual cunoscut în spaţiul carpato-dunărean înainte de contactul cu celţii, iar pe de altă parte, că tipul cuţitelor curbe de luptă este evident evoluat din cuţitele curbe ale Hallstattului tîrziu[19],

---

[13] Fibula s-a pierdut. În raportul asupra săpăturilor de la Rastu se menţionează că era de tip celtic. D. Berciu, în *Zorile istoriei*..., p. 297, o datează în Latène IIIa.

[14] C. S. Nicolăescu-Plopşor, *op. cit.* Autorul îşi pune însă întrebarea dacă toate descoperirile prezentate aparţin războinicilor celţi, îndoiala pornind de la prezenţa cuţitelor curbe.

[15] A. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, p. 22 şi urm.

[16] Ion Nestor, în *SCIV*, I, 1950, 1, p. 93—102. Tumulul C. 7.

[17] R. Vulpe, *Săpăturile de la Poieneşti*, în *Materiale*, I, 1953, p. 311.

[18] A. Vulpe, *Săpăturile de la Costeşti-Ferigile*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 243; idem, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, pl. XVII/10, 11, 16; pl. XX/9.

[19] Vezi în special tipul de cuţit curb din tumulul 122 de la Ferigile (A. Vulpe, *op. cit.*, pl. XVII/13).

acelaşi lucru putînd fi spus şi despre vîrfurile de lance, înclinăm să credem că armele de la Rastu au aparţinut unei populaţii locale, care practica un rit şi un ritual tradiţional.

Geto-dacii au folosit tipul de cuţit curb de luptă înainte de contactul cu celţii şi folosirea lui ca armă a continuat şi după acest contact.

În descoperirile în care au apărut cuţite curbe alături de spade celtice, rămîne deschisă încă problema dacă luptătorii autohtoni şi-au însuşit spada celtică sau războinicii celţi au adoptat cuţitul curb ca armă. Descoperirile de spade celtice în medii indiscutabil geto-dace[20] dovedesc mai degrabă că geto-dacii şi-au însuşit, într-o oarecare măsură, spada celtică. Este posibil însă ca şi celţii scordisci, care întemeiaseră centre la periferia de sud-vest a lumii geto-dace[21], să-şi fi însuşit cuţitul curb de luptă[22].

Întrucît în descoperirile de la Rastu nu s-a găsit nici o armă celtică, iar cuţitele curbe sînt îndoite ritual, aşa cum se prezintă unele cuţite hallstattiene tîrzii din necropola de la Ferigile, sîntem înclinaţi a crede că mormintele de la Rastu aparţin unui grup geto-dacic care îşi păstra armele, ritul şi ritualul tradiţional, chiar după contactul cu cultura celtică.

Observaţii tehnice asupra obiectelor de fier descoperite la Rastu

de ing. I. Istudor şi ing. M. Marcu

Studierea din punct de vedere tehnic a obiectelor descoperite la Rastu a urmărit stabilirea elementelor caracteristice, pe baza cărora să se precizeze dacă acestea provin din morminte de incineraţie sau mai exact, dacă observaţiile directe sau analizele de microstructură confirmă existenţa unui proces de ardere a obiectelor, urmat de îndoirea rituală.

Din observaţii asupra obiectului din fig. 1/2, 2/2 se constată existenţa unei îndoiri la aproape 180° caracterizată printr-o rază mică de curbură, demonstrînd că materialul metalic este tenace, ceea ce nu poate fi posibil la un oţel călit. În consecinţă, se poate deduce că dacă metalul a fost călit, el a fost supus unei încălziri peste punctul critic, în urma căruia a avut loc decălirea.

În al doilea rînd se constată că mînerul îndoit, placat iniţial cu lemn sau os, prezintă intacte un nit cît şi brăţara de prindere de la capătul mînerului. Aceasta dovedeşte că îndoirea s-a făcut numai după îndepărtarea placajului, îndepărtare ce s-a făcut prin arderea materialului organic din care a fost confecţionat, întrucît inelul şi brăţara sînt nederanjate.

O îndepărtare mecanică a placajului pentru a permite îndoirea mînerului, pe lîngă faptul că e lipsită de sens, ar fi afectat şi elementele de prindere a acestuia de mîner.

---

[20] Popeşti, comunicare verbală A. Vulpe; C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roşie, Monografie arheologică*, 1954, fig. 32–34.

[21] Miliutin Garašanin, *Contributions à l'archéologie et l'histoire des scordisques*, în volumul omagial *A Pedro Bosch Ghimpera*, Mexico, 1963, p. 173–180.

[22] D. Berciu, în *Zorile istoriei*..., p. 298, dă exemplu mormintele de la Sotin (Serbia).

Pentru confirmarea analitică a observațiilor făcute, am supus obiectul de la fig. 1/4, 2/5 unei analize metalografice, sperînd că microstructura să ne ofere elemente neîndoielnice privind procesul de ardere suferit de obiecte.

Din analiza obiectului cercetat, rezultă că acesta e confecționat dintr-un oțel cu 0,7—0,8% carbon, este necălit, prezentînd o structură de echilibru și a fost obținut prin forjare.

Dacă inițial obiectul a fost călit[1] (ceea ce este foarte posibil, avînd de-a face cu un obiect tăios, care trebuia să aibă o lamă dură), structura existentă indică expunerea obiectului la un proces de încălzire superioară punctului critic de transformare, ceea ce a dus la decălirea lui.

Dacă obiectul nu a fost călit la fabricare, prezența unei zone decarburate indică de asemenea că obiectul a suferit un proces de încălzire, proces care ar putea fi pus pe seama arderii rituale.

TOMBES DE GUERRIERS DU DEUXIÈME ÂGE DU FER DÉCOUVERTES À RASTU

RÉSUMÉ

L'auteur présente les armes en fer découvertes pendant les fouilles archéologiques effectuées en 1950 dans l'établissement néolithique de Rastu (au lieudit « Grindul Țifarului », dép. de Dolj).

Ces armes ont été découvertes à une profondeur de 0,80 m—1,05 m en étant groupées ainsi :

— pointe de lance, couteau recourbé et fragments de gaine, en fer, du couteau ;

— dans le voisinage du premier groupe, à une profondeur de 1,20 m, on a découvert un vase néolithique qui contenait des ossements calcinés ;

— couteau recourbé et sa gaine (la gaine ne s'est plus conservée) ;

— pointe de lance, couteau recourbé et fragments de gaine, en fer, du couteau.

Excepté l'urne avec les ossements calcinés, d'autres restes funéraires n'ont pas été découverts.

Les traces de brûlures constatées à l'occasion de l'analyse métallographique et le pliage rituel indiquent le caractère funéraire de ces trouvailles, le rite funéraire étant celui de l'incinération.

Les fosses des tombes n'ont pas pu être déterminées à cause de l'écroulement des parois de la tranchée.

D'après le groupement des objets, l'auteur suppose l'existence de quatre tombes : trois de guerriers et une quatrième tombe, représentée par l'urne avec les ossements calcinés.

L'encadrement chronologique des tombes de Rastu aux IIe — Ier siècle av. n.è. est basé sur l'analogie des découvertes de couteaux sem-

[1] Din păcate lipsesc date privind istoria metalurgici pe teritoriul patriei noastre, date care ar fi fost foarte utile în interpretarea rezultatelor analitice.

blables associés à des épées celtiques (voir les notes 7 et 8). Un couteau similaire a été découvert dans une tombe à Histria ; la céramique grecque de cette tombe indique la même période. En tenant compte du fait que le brûlement et le pliage rituel des armes sont connus dans l'espace Carpato-Danubien, même pendant l'époque du Hallstatt tardif (à Ferigile, voir note 15), de même que le type des couteaux recourbés de combat représente une évolution des couteaux toujours du Hallstatt tardif, l'auteur est enclin à supposer que les tombes découvertes à Rastu appartiennent à un groupe de la population locale géto-dace qui conservait les armes, le rite et le rituel traditionnel même après le contact avec la civilisation celtique.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Rastu*. Armes en fer, pliées de manière rituelle.
Fig. 2. — *Rastu*, 1,2,5, couteaux de combat, en fer, pliés de manière rituelle ; 3, 4, fragments de gaine, en fer, pour couteau.
Fig. 3. — *Rastu*. Pointes de lance, pliées de manière rituelle.
Fig. 4. — *Rastu*. Vase néolithique utilisé comme urne.

O PIESĂ DE PODOABĂ GERMANICĂ DESCOPERITĂ ÎN JUDEȚUL NEAMȚ

DE

ELENA COMAN (Piatra Neamț)

Piesa pe care o publicăm aici și care, după părerea noastră, are o anumită importanță pentru cunoașterea epocii Latène la răsărit de Carpați, a rămas necunoscută aproape două decenii de la descoperirea ei. Într-adevăr, „coroana" de bronz de la Țibucanii de Sus (județul Neamț) a fost găsită în anul 1949 în punctul „Capul Dealului" cu ocazia astupării unor amplasamente de artilerie săpate în timpul ultimului război mondial. Piesa, aflată în pămîntul de azvîrlitură, a fost păstrată vreme îndelungată de către învățătorul Florea Munteanu, care a donat-o în august 1967 Muzeului de arheologie din Piatra Neamț[1].

Masivă, turnată în bronz, piesa noastră (fig. 1) are forma unei coroane alcătuite din două brațe care se articulează printr-o balama (fig. 1/a) și se închid în formă ușor ovală, cu ajutorul unui spin și al unei alveole (Knipsverschluss) (fig. 1/b). Funcționarea sigură a închizătorii este garantată de dimensiunile inegale ale brațelor, de o anumită elasticitate a lor și de ușorul joc al balamalei. Brațul scurt este turnat împreună cu jumătatea superioară a balamalei și cu acul închizătorii, în timp ce brațului lung îi corespund jumătatea inferioară a balamalei și alveola închizătorii. A treia piesă a „coroanei" o constituie știftul a cărui parte dezvoltată, ce surmontează balamaua, este conică și prevăzută cu patru proeminențe dispuse în cruce.

Brațele „coroanei" au secțiunea lamelară cu axul aplecat ușor spre interior. Efectul decorativ al piesei rezultă din profilarea lamei atît pe muchea superioară, sub formă de dinți cu vîrfurile rotunjite, cît și pe latura exterioară, brăzdată longitudinal de o șănțuire largă, încadrată

[1] Mulțumesc pe această cale lui Mircea Babeș, de la Institutul de arheologie din București, pentru sprijinul dat în prezentarea acestei descoperiri.

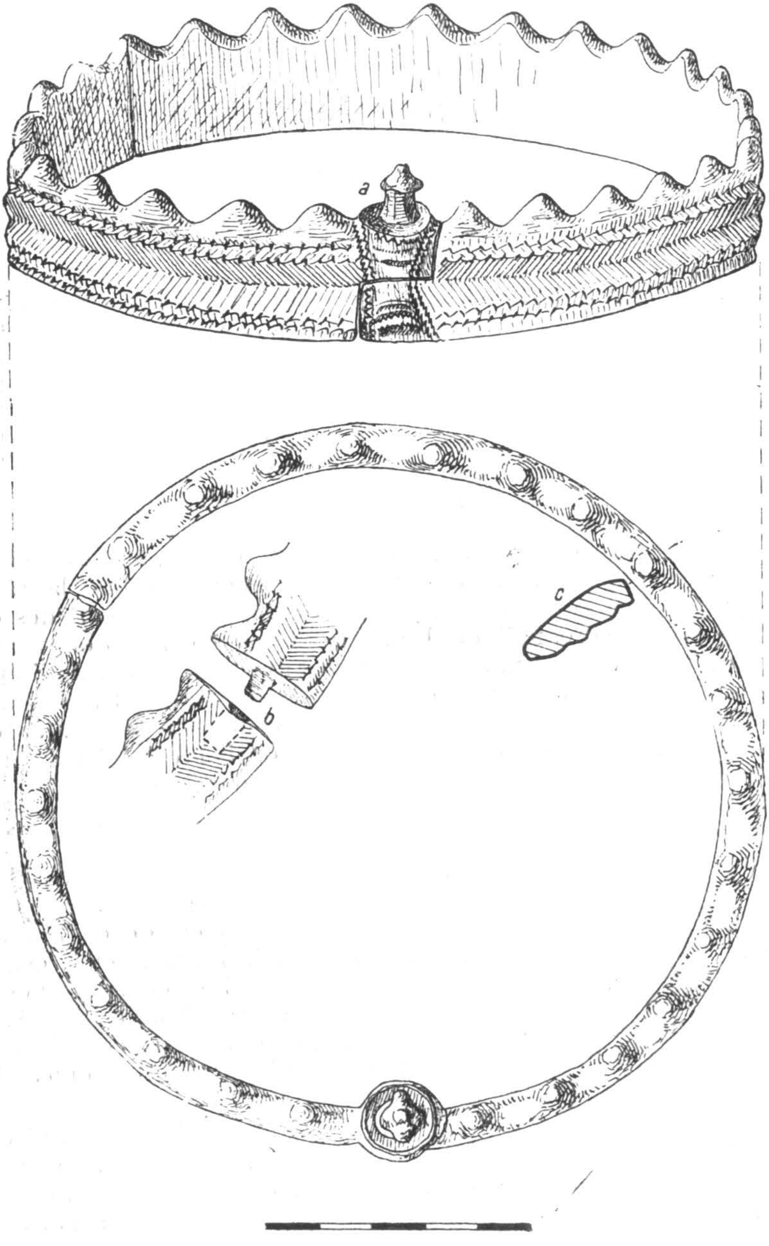

Fig. 1. — Colanul de la Țibucanii de Sus.

de două șănțuiri înguste, toate avînd un profil ascuțit (fig. 1/c)[2]. Pe laturile șănțuirilor marginale se observă un ornament în zigzag, caracterizat prin alternarea unei linii adînci, înguste cu una mai lată superficială. O ușoară curbură a elementelor ce compun zigzagul dau sens acestuia și permit sesizarea diferențelor de direcție între liniile de pe aceeași șănțuire și între ornamentul de pe cele două brațe, avînd ca punct de simetrie balamaua, ornamentată și ea cu linii în zigzag plasate în șase șănțuiri cu profil arcuit.

Starea actuală de păstrare a piesei este foarte bună. Mărturie pentru aceasta, și implicit pentru buna calitate a bronzului din care a fost turnată, este patina nobilă de culoare verde închis, afectată în unele locuri datorită manipulărilor neatente în anii ce au trecut de la descoperire. Observarea atentă a suprafeței piesei și a ornamentului ne arată că cele trei părți componente au fost realizate prin turnare după procedeul cerii pierdute. Fără a provoca defecte supărătoare, execuția modelului în ceară trădează totuși neglijență. Planurile orizontale ale piesei (planul bazei, al șănțuirilor, al bazei și vîrfului dinților) nu sînt drepte și perfect paralele. Ondulațiile lor produc neregularități în desfășurarea elementelor de formă.

★

Piesa descrisă mai sus este, după cunoștințele noastre, prima de acest fel descoperită și publicată în România. Caracterul ei unic, străin de mediul cultural daco-getic de-abia dacă mai trebuie subliniat. Analogiile „coroanei" de la Țibucani ne îndreaptă atenția spre Europa Centrală și de nord, unde asemenea piese au intrat de mult în literatura de specialitate sub denumirea de „Kronenhalsringe" — denumire ce exprimă atît utilizarea drept colan, cît și forma atît de specifică.

Colanele în formă de coroană au dăinuit vreme îndelungată de-a lungul întregii epoci Latène. Cele de un tip asemănător piesei de la Țibucani sînt datate de J. Kostrzewski în Latènul mijlociu și în special în Latènul tîrziu[3], perioadă cînd, după același savant, aria lor de răspîndire se întindea din Iutlanda și pînă în Galiția[4].

Caracterul fortuit al descoperirii de la Țibucani nu permite nici măcar supoziții privind mediul de găsire. Un sondaj programat aici, în cursul acestui an, ne va da poate lămuririle necesare, după cum o cercetare mai intensă a monumentelor Latène de la vest de Siret va permite o sesizare mai nuanțată a semnificației pe care o poartă piesa semnalată. Legătura acesteia, însă, cu populația germanică migrată pe teritoriul Moldovei în cursul celei de-a doua epoci a fierului[5] este indubitabilă.

---

[2] Dăm aici principalele dimensiuni ale piesei: diametrele la bază 14,6 cm și 13,7 cm; grosimea lamei 0,3—0,5 cm; înălțimea piesei la vîrful dinților 2,4—2,5 cm, între dinți 1,8—2 cm; înălțimea știftului 3,2 cm; diametrul balamalei 1,3 cm; distanța între vîrfurile dinților 1,4—1,5 cm. Piesa are 27 de dinți, dintre care brațul scurt are 9 1/2, iar brațul lung 17 1/2.

[3] J. Kostrzewski, *Kronenhalsring*, în *Ebert*, *RL*, VII, 1926, p. 107—108.

[4] *Ibidem*, p. 108.

[5] R. Vulpe, *Le problème des Bastarnes à la lumière des découvertes archéologiques en Moldavie*, în *Nouvelles études d'histoire*, I, 1955, p. 103—119.

PIÈCE DE PARURE GERMANIQUE DÉCOUVERTE DANS LE DÉPARTEMENT DE NEAMȚ

RÉSUMÉ

Récemment, les collections du Musée de Piatra Neamț se sont enrichies d'une pièce en forme de couronne, en bronze, fortuitement découverte il y a vingt ans, à Țibucanii de Sus (département de Neamț). Il s'agit, en effet, d'un collier du type « Kronenhalsring », dont les trois pièces constitutives ont été exécutées par coulage, chacune d'entre elles dans une forme réalisée d'après le procédé « à cire perdue ».

Selon les critères typologiques, le collier de Țibucani, le premier de ce genre trouvé en Roumanie, doit être daté de la fin du Latène moyen et du commencement du Latène tardif. Il est sûr que la présence de cette pièce doit être mise en rapport avec les tribus germaniques, immigrées en Moldavie pendant le second âge du fer.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Le collier de Țibucanii de Sus.

UN CASTRU ROMAN DE PĂMÎNT LA LIVEZILE PE GRANIȚA DE NORD A DACIEI

DE

D. PROTASE și ȘT. DĂNILĂ

Necunoscut în literatura de specialitate, acest castru a fost identificat prin prospecțiunile arheologice făcute de Muzeul din Bistrița, în anul 1960, cînd de pe suprafața terenului s-au cules numeroase fragmente ceramice romane provinciale, cîteva bucăți de cărămizi și de țigle romane, precum și cioburi de vase modelate grosolan cu mîna. Aceste materiale arheologice, prin natura lor, nu aveau nimic specific pentru a indica și caracterul de fortificație romană al locului unde fuseseră descoperite. Pe de altă parte, terenul este acum complet nivelat în urma lucrărilor agricole periodice, iar la suprafață nu se distinge aproape nimic din elementele castrului. De aceea, la început aveam impresia că ne aflăm în prezența urmelor unei modeste așezări rurale din vremea romană. Dar, spre surprinderea noastră, sondajele efectuate între 23 octombrie și 3 noembrie 1961 au furnizat date concrete, neîndoielnice, pe temeiul cărora am ajuns la constatarea certă că aici aveam de-a face cu un castru roman de pămînt.

Castrul se află pe un platou întins, căruia localnicii îi spun „Poderei" (fig. 1), situat la marginea nordică a satului Livezile (numit în trecut Iad) [1], la distanță de 8 km spre nord-est de orașul Bistrița, pe partea dreaptă a rîului cu același nume, rîu care izvorăște din Munții Bîrgăului și se varsă în Șieu. Peste o mică porțiune din marginea sud-estică a castrului se întinde cimitirul evanghelic al satului actual (fig. 2.). De pe „Poderei" privitorului i se deschide frumoasa panoramă a văii Bistriței, înspre nord-est pînă la muntele Heniul, care închide zarea, iar către sud și sud-vest, pînă la cununa de dealuri de la Sărățel. Lagărul barează și domină excelent valea largă a Bistriței. Față de castrul de piatră de la Orhei, bine cunoscut

[1] Localitatea, sub vechea numire de *Iad*, este menționată în literatura arheologică încă la începutul secolului nostru, datorită ruinelor unei cetăți feudale de piatră, ce se află pe vîrful unui deal la vreo cîțiva km spre nord de sat. Vezi J. Könyöki — G. Nagy, *A Középkori várak különös tekintettel Magyarországra*, Budapesta, 1905, p. 281. Iulian Marțian (*Urme din războaiele romanilor cu dacii*, în *Publicațiile Comisiunii monumentelor istorice, secțiunea pentru Transilvania*, I, 1921, p. 28) consideră greșit că cetatea, ca și cea de la Nepos, ar fi dacică. Notăm că ruinele acestei cetăți *feudale* se găsesc, de fapt, pe teritoriul satului vecin *Slătinița*.

SCIV, tomul 19, nr. 3, București, 1968, p. 531–540

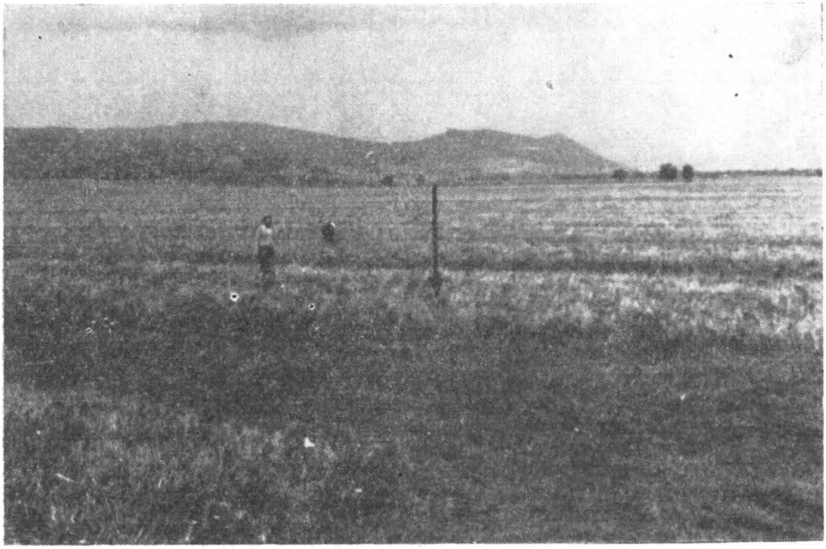

Fig. 1. — *Livezile*. Locul castrului roman de pe „Poderei", văzut dinspre sud.

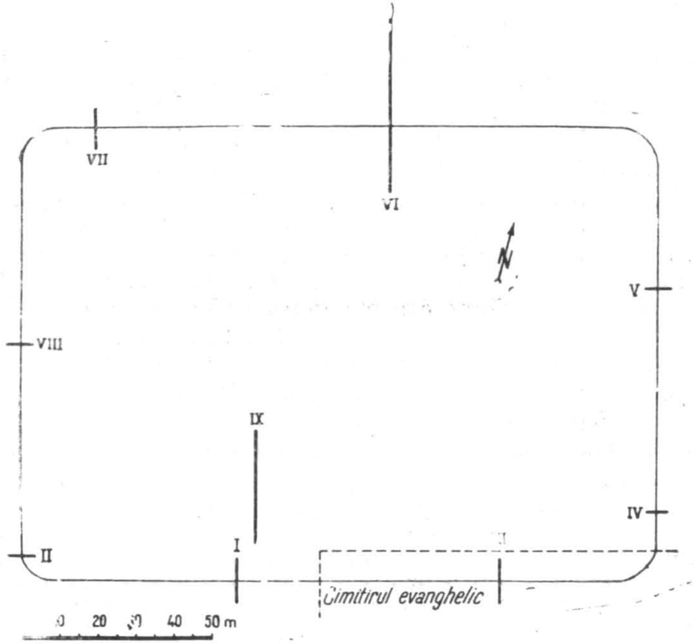

Fig. 2. — *Livezile*. Planul castrului roman de pămînt, cu secțiunile săpate în toamna anului 1961.

după săpăturile executate în anii 1957—1960 [2], acesta se găsește cu vreo 12 km (în linie dreaptă) mai la nord, avînd o poziție geografică ce s-a fixat, pare-se, după o concepție strategică ce diferă de cea care a determinat pe romani să așeze castrul de la Orhei în valea Budacului, așa cum lesne se poate observa, chiar și numai la o sumară examinare a frontierei romane din aceste părți ale Daciei (fig. 7). După cum se va vedea mai departe, pînă la definitivarea liniei de graniță în zona Bistriței, autoritățile militare romane au recurs la anumite tatonări pentru amplasarea castrelor, în timpul și imediat după terminarea războiului al doilea dacic (105—106). Castrele de la Livezile și Orhei, prin *data* construirii și *durata* folosirii lor efective, ca fortificații militare pe *limes*-ul de nord al provinciei, credem că pot forma o mărturie în această privință.

La castrul de la Livezile s-au săpat nouă secțiuni : opt (I — VIII) de-a curmezișul elementelor de fortificație — cîte două pe fiecare latură — iar una (IX) în interiorul lagărului (fig. 2). Pe baza secțiunilor practicate, s-au putut stabili planul, orientarea, dimensiunile, șanțul de apărare al castrului, grosimea stratului de depuneri arheologice etc., a căror sumară prezentare o facem în cele ce urmează.

Lagărul are forma dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite, și este orientat cu laturile lungi pe direcția est-vest. Lungimea lui, măsurată de la marginea interioară a șanțului de apărare (*fossa*), este de 166 m, iar lățimea de 120 m (= 1,99 ha).

Șanțul de apărare se distinge clar în profilul secțiunilor prin pămîntul de umplutură negru compact, care pătrunde adînc în stratul de pămînt viu, de culoare galbenă, argilos-nisipos, amestecat uneori cu pietre. El există, avînd *aceeași formă*, pe toate laturile. În schimb, lărgimea lui (la gură) variază între 4 m și 5,25 m, iar adîncimea oscilează și ea, fiind cuprinsă între 1,25 m și 1,80 m. Este interesant de remarcat că dimensiunile maxime ale șanțului (5,25 m lățime și 1,80 m adîncime) s-au întîlnit numai într-un singur loc, în secțiunea I, pe latura de sud (spre colțul de sud-vest al castrului), pe cînd în celelalte puncte dimensiunile șanțului sînt mai mici și relativ uniforme (vezi fig. 3 și 4). Escarpa lui interioară are lungimea de 2,25 — 2,50 m și înclinarea de 45°, fiind cu ceva mai scurtă și mai abruptă decît cea exterioară. O diferență la dimensiunile pantelor șanțului, dar nu și la înclinarea lor, se înregistrează iarăși în cazul secțiunii I, unde escarpa interioară măsoară 3 m, iar cea exterioară 4 m.

Cît privește valul de pămînt înconjurător, el este integral nivelat și nu se distinge în profilul secțiunilor practicate de noi, iar pe suprafața terenului ductul său nu se conturează. Doar în cîteva locuri se observă, cu mare greutate, cîte o slabă bombare a solului, care reprezintă rămășițele izolate, disparente, ale *agger*-ului de odinioară. Pentru cercetătorul neavizat, urmele existente acum la suprafață nu sînt în măsură să atragă de la început atenția că în locul respectiv a existat un castru roman. Identificarea șanțului de apărare în săpăturile noastre a fost pură, dar fericită, întîmplare. Dispariția valului prin nivelarea treptată produsă în cursul timpului are drept consecință imposibilitatea delimitării bermei, care se confundă cu stratul actual de pămînt cultivabil.

---

[2] Vezi D. Protase, în *Probleme de muzeografie*, Cluj, 1960, p. 188—194 ; *Dacia*, N.S. VI, 1962, p. 505—508 ; D. Protase și Șt. Dănilă, în *Apulum*, V, 1965, p. 557—561 ; M. Macrea, D. Protase și Șt. Dănilă, în *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 113—121.

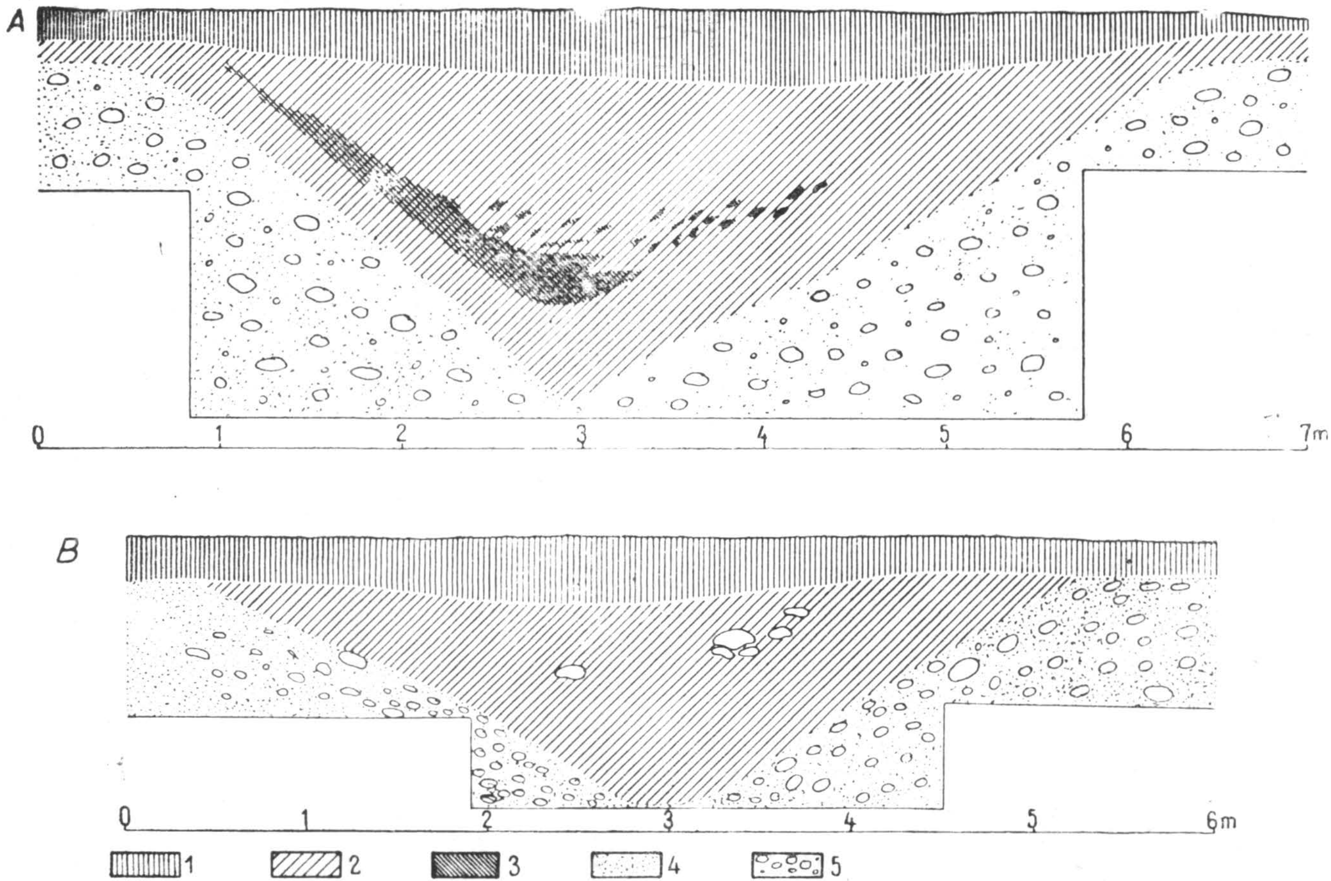

Fig. 3. — *Livezile*. *A*, profilul peretelui de est din secțiunea I; *B*, și al peretelui de sud din secțiunea II. *1*, pămînt vegetal, negricios-cerușiu; *2*, șanțul de apărare al castrului, umplut cu pămînt negru, bine tasat; *3*, pămînt ars de culoare cafenie-negricioasă; *4*, strat de pămînt galben, nisipos-argilos, neumblat; *5*, prundiș aluvionar și bolovani.

Locul porţilor fireşte că nu se vede nici el pe teren, iar prin săpături nu a fost căutat în mod special. Este, totuşi, de presupus că şi acest castru a avut patru porţi, aşezate ca de obicei, cîte una pe fiecare latură. Sprijinindu-ne pe faptul că laturile scurte ale lagărului se găsesc, una, la vest, către interiorul provinciei, iar cealaltă la est, înspre „barbaricum", apreciem că *porta praetoria* era plasată pe mijlocul acesteia din urmă. În cazul acesta, frontul lagărului era îndreptat spre răsărit, către munţi, iar din atare orien-

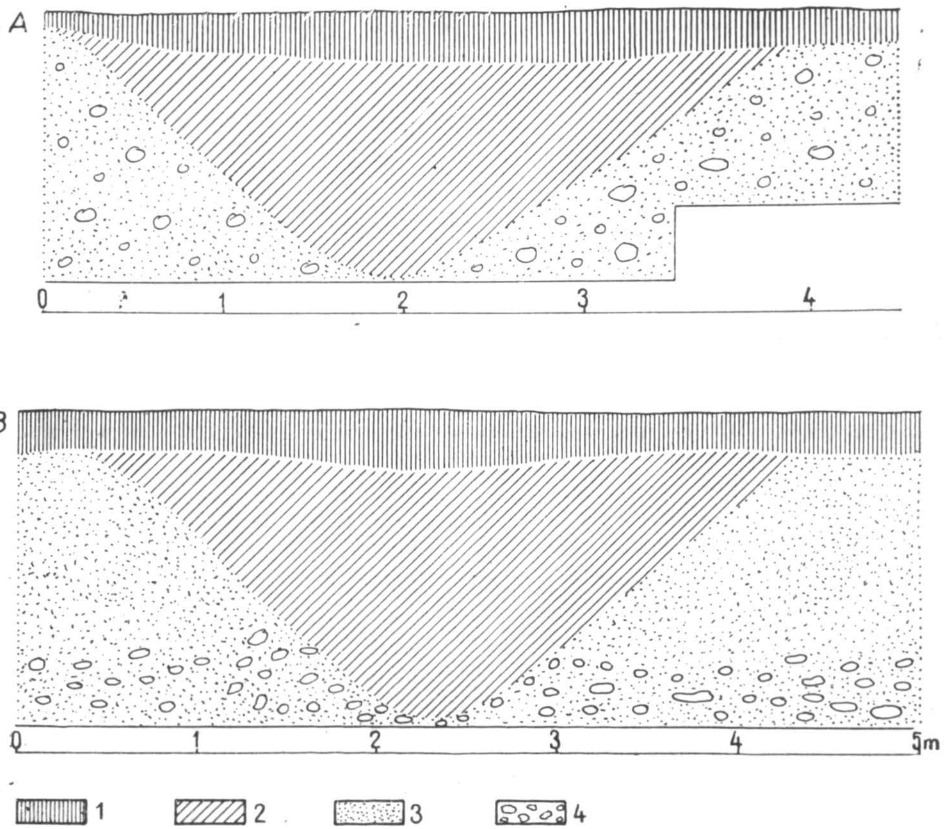

Fig. 4. — *Livezile*. *A*, profilul peretelui de est din secţiunea III; *B*, şi al peretelui de nord din secţiunea IV. (Legenda ca la fig. 3).

tare decurgea în mod obligatoriu amplasarea celorlalte trei porţi, după normele clasice ale castrametaţiei.

Stratul de depuneri arheologice în interiorul lagărului, după cum rezultă din secţiunea IX, este extrem de subţire (15 — 25 cm) şi pe alocuri se găseşte chiar la suprafaţă, coincizînd în bună parte cu grosimea solului vegetal. Conţinutul lui se dovedeşte a fi sărăcăcios, reducîndu-se la fragmente ceramice romane provinciale, a căror răspîndire se pare că nu depăşeşte incinta castrului. În unele locuri, însă, s-au descoperit şi cîteva bucăţi de cărămidă şi ţiglă romană, iar în secţiunea VI, spre capătul ei de sud,

la adîncimea de 30 cm, s-a găsit şi o monedă romană de bronz (*dupondius*), puternic corodată, nedeterminabilă.

O altă monedă, de data aceasta feudală, s-a găsit în partea superioară a umpluturii şanţului de apărare al castrului, în secţiunea VIII de pe latura de sud. Ea este un gros de argint de la Ştefan Báthory, din anul 1581 (Hutten — Cs., I, nr. 662) şi arată, prin locul ei de găsire, că la sfîrşitul secolului al XVI-lea şanţul castrului fusese aproape complet umplut şi, desigur, şi valul de pămînt — în mare măsură nivelat.

Asociate cu ceramica romană, atît în şanţul de apărare, cît şi în stratul de cultură din interiorul castrului, au apărut sporadice cioburi feudale şi din epoca bronzului, provenite din aşezările corespunzătoare, care se găsesc în apropiere. Deşi nu se observă la suprafaţă, în castru pot exista urme de barăci sau din alte construcţii de lemn, detectabile prin practicarea mai multor secţiuni, pe care noi nu le-am putut executa cu mijloacele financiare, relativ reduse, ce le aveam atunci la dispoziţie. Eventuala reluare a cercetărilor va furniza, desigur, date noi şi în această privinţă.

Ceramica romană descoperită la castru, atît în interiorul lui, cît şi în şanţul de apărare (fig. 5 şi 6), cu toate că se reduce exclusiv la cioburi, se poate uşor remarca totuşi că ea se caracterizează printr-o bună factură, prezentînd forme cunoscute şi în alte provincii romane de la Dunăre, la sfîrşitul secolului I şi în prima jumătate a secolului al II-lea e.n. [3]. Lăsînd la o parte descrierea, clasificarea şi comentarea minuţioasă a diverselor forme de vase din care provin cioburile achiziţionate, ne mărginim doar să precizăm că în cadrul olăriei descoperite la acest castru nu există forme ceramice care să nu-şi găsească analogii în aşezările (urbane sau rurale), cimitirele şi castrele romane din restul Daciei. Astfel, cioburile roşii, de calitate superioară, cele sure fine ori cele poroase de culoare brună-cenuşie provenite din diferite recipiente (oale roşii globulare cu buza lipită de corp, străchini, ulcioare, farfurii, ulcele, capace etc.) au caracterele generale ale olăriei romane provinciale din Dacia [4].

Stratul subţire de depuneri şi sărăcia resturilor arheologice, reprezentate aproape numai prin ceramică, dovedesc viaţa scurtă a castrului. Aici trebuie să fi fost un lagăr provizoriu, probabil de marş, amenajat în grabă spre sfîrşitul sau imediat după terminarea războiului al doilea de cucerire a Daciei. Fixarea lui temporară într-un punct de importanţă strategică-militară avea rolul precis de a bloca valea Bistriţei şi de a apăra provincia de atacurile dacilor liberi, care puteau veni din părţile muntoase limitrofe.

Castrul de la Livezile nu este singurul pe frontiera sau în interiorul Daciei, pe care romanii l-au părăsit la scurtă vreme după construire, fără a-l mai reface din piatră, pe acelaşi loc. Lagăre similare, ridicate pentru trupe auxiliare sau chiar pentru legiuni în perioada războaielor lui Traian cu dacii ori îndată după aceea, se cunosc în multe părţi la nordul Dunării. Unele, de pildă, au fost identificate, şi chiar cercetate prin săpături organizate, în Munţii Orăştiei (Jigoru Mare, Comărnicel, Luncani-Tîrsa, Vîrful

---

[3] Cf. E. Bónis, *Die Kaiserzeitliche Keramik von Pannonien*, în *DissPann*, II, 20, Budapesta, 1942.

[4] Materialul arheologic de la Livezile se păstrează în Muzeul din Bistriţa, care a furnizat şi mijloacele financiare necesare săpăturilor.

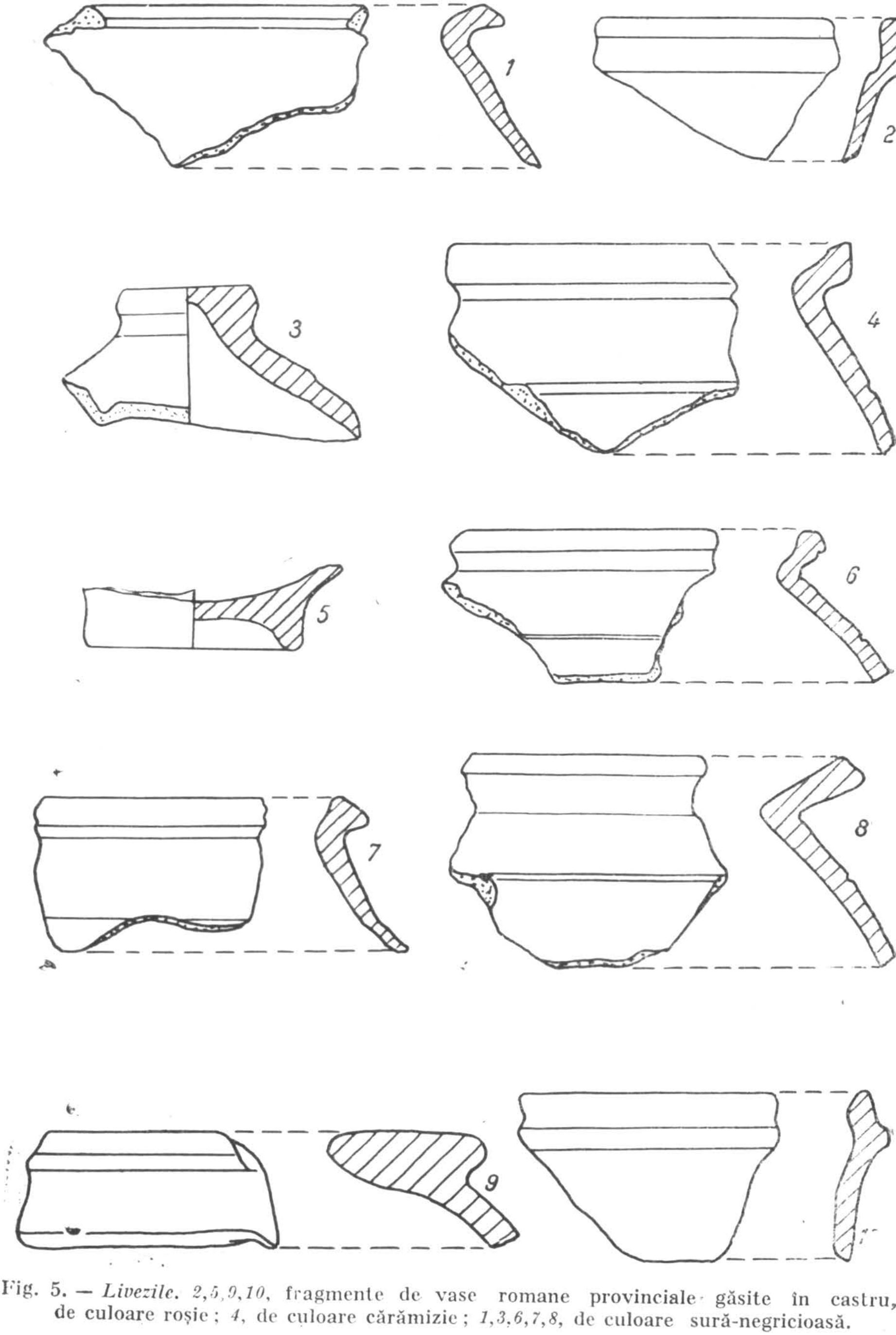

Fig. 5. — *Livezile.* *2,5,9,10*, fragmente de vase romane provinciale găsite în castru, de culoare roșie; *4*, de culoare cărămizie; *1,3,6,7,8*, de culoare sură-negricioasă.

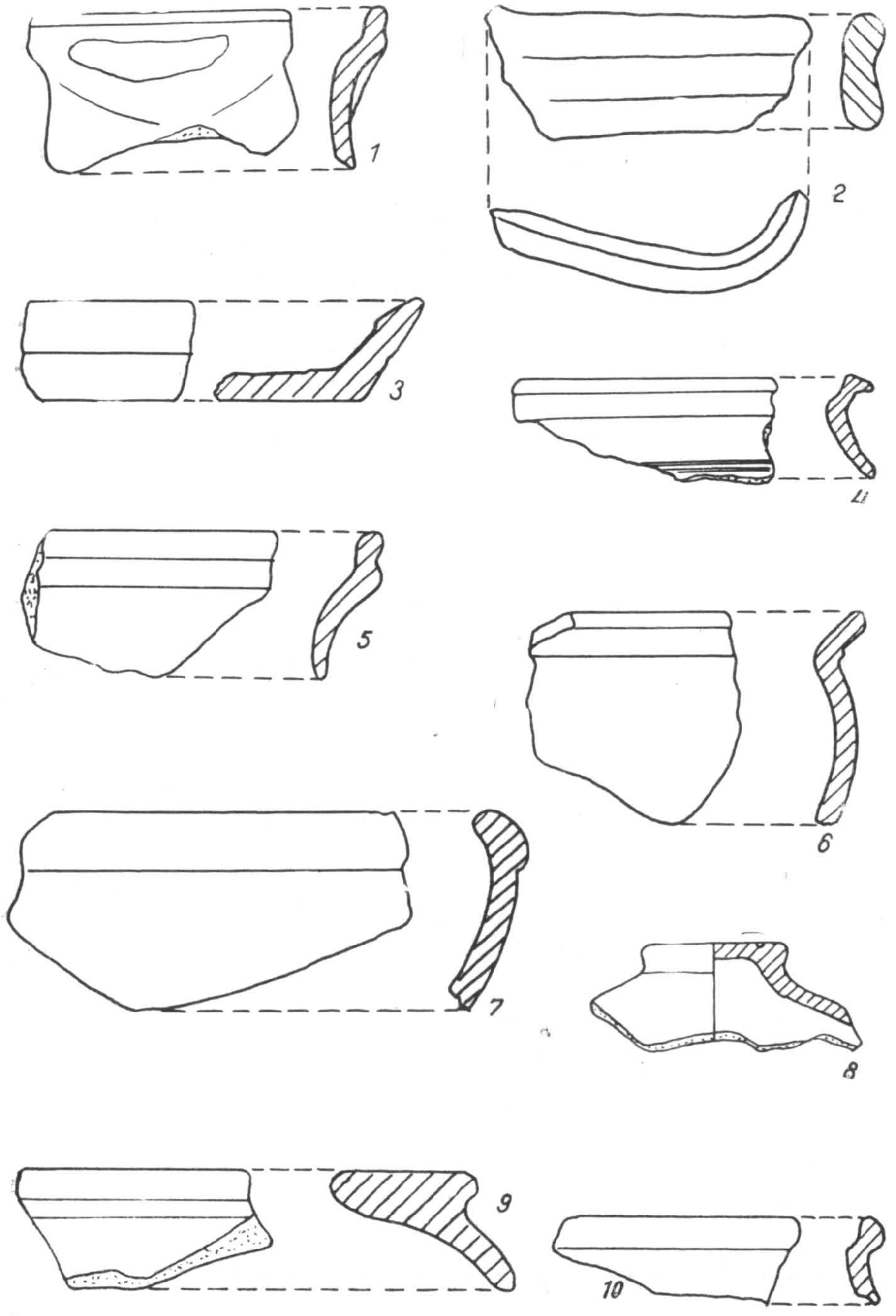

Fig. 6. — *Livezile*. *1,5,7,9*, fragmente de vase romane provinciale găsite în castru, de culoare roşie ; *3*, de culoare cărămizie ; *8*, de culoare cenuşie, fină ; *2,4,6,10*, de culoare cenuşie-negricioasă.

lui Pătru)[5], în Banat (Berzovia : castru de legiune ; Surduc)[6], în Muntenia (Mălăieşti)[7], la Sighişoara[8], Bumbeşti pe cursul oltean al Jiului[9], Zăvoi în valea Bistrei, nu departe de Porţile de Fier ale Transilvaniei (castru de legiune sau pentru mari concentrări de trupe)[10] şi în multe alte locuri.

Despre trupa care a făcut tabăra de pămînt şi a staţionat vremelnic la Livezile nu avem deocamdată nici un fel de indiciu documentar. Ne-am

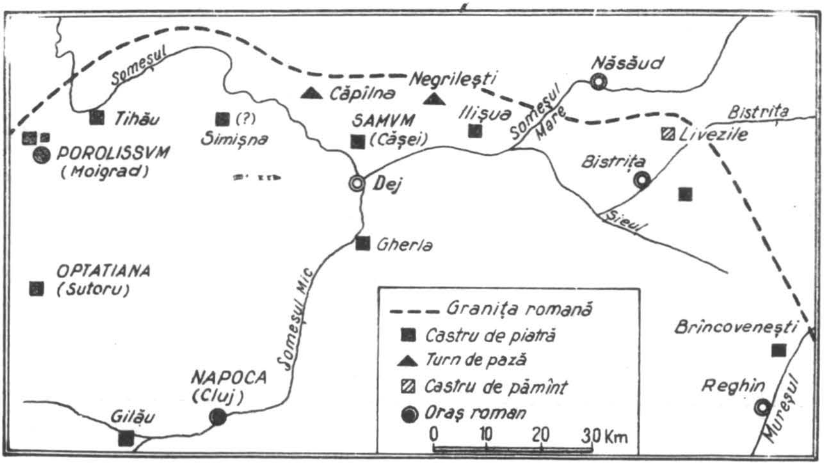

Fig. 7. — Castrele şi turnurile de pază de pe graniţa şi din zona de nord a Daciei romane.

putea gîndi la *cohors I Hispanorum milliaria*, înainte de a fi mutată la Orhei în valea Budacului. Deşi cu greu, suprafaţa lagărului permitea totuşi adăpostirea *provizorie* a unei cohorte de o mie de oameni. Dar, tot aşa de bine, aici putea fi altă trupă auxiliară, pe care nici măcar nu o bănuim. Chestiunea rămîne deocamdată deschisă.

Pe temeiul datelor documentare existente în momentul de faţă, noi considerăm că lagărul de la Livezile, de foarte scurtă durată, precede în timp pe cel de pămînt (refăcut ulterior în piatră) de la Orhei şi că romanii erau atunci în faza de căutare a celui mai potrivit punct strategic pentru aşezarea definitivă a castrului de graniţă în aceste părţi. Lagărul de la Livezile a fost desfiinţat la puţin timp după construirea sa, în momentul cînd s-a făcut cel de pămînt la Orheiul Bistriţei.

Eventuala ipoteză că lagărul roman de la Livezile şi cel de pămînt de la Orhei ar fi avut o existenţă paralelă pînă la data ridicării la Orhei a castrului de piatră, dată cînd tabăra provizorie de la Livezile ar fi fost abandonată, credem că nicidecum nu s-ar putea susţine, deoarece faza de

[5] C. Daicoviciu, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 311—312; C. Daicoviciu şi Al. Ferenczi, *Aşezările dacice în Munţii Orăştiei*, Bucureşti, 1951, p. 43—44 şi 48—49.

[6] D. Protase, în *Acta Musei Napocensis*, IV, 1967, p. 49—51, 60, 67.

[7] Gr. Florescu şi Exspectatus Bujor, în *SCIV*, VI, 1955, 1—2, p. 271—279.

[8] *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 597; 17, 1966, 4, p. 717—718 şi informaţii personale de la I. Mitrofan (Cluj), autorul săpăturilor.

[9] Exspectatus Bujor, în *Materiale*, V, 1959, p. 419—423.

[10] Informaţii orale de la Hadrian Daicoviciu, care, în anul 1967, împreună cu M. Moga (Muzeul din Timişoara) au executat unele sondaje de informare la castru.

pămînt a castrului dela Orhei s-a dovedit a fi de mai lungă durată şi, ca urmare, foarte bogată în materiale arheologice de tot felul. Hazardată ar fi şi supoziţia că lagărul de la Livezile ar fi fost construit pentru paza carierei de piatră ce se află acum pe teritoriul satului, carieră despre care nici nu se ştie sigur dacă a fost exploatată de romani pentru nevoile de construcţie de la Orhei. Şi în acest caz, la Livezile trebuiau să se găsească vestigii romane abundente şi variate, care să arate în castru o viaţă militară intensă şi mult mai lungă.

UN CAMP ROMAIN DE TERRE À LIVEZILE SUR LA FRONTIÈRE SEPTENTRIONALE DE LA DACIE

RÉSUMÉ

Inconnu jusqu'ici dans la littérature archéologique, le camp romain de Livezile a été découvert pendant l'année 1960. Il se trouve sur le plateau «Poderei», à une distance de 8 km vers le nord-est de la ville de Bistriţa (fig. 1 et 7).

Grâce aux sondages d'information exécutés en 1961, on a pu préciser les dimensions exactes, le plan et le système de fortification (fig. 2—4).

De forme rectangulaire, aux coins arrondis, et son grand axe orienté E—O, le camp a 166 m de longueur et 120 m de largeur (fig. 2). Aujourd'hui, le *vallum* de terre (*agger*) et le fossé (*fossa*) sont complètement nivelés (fig. 3—4).

La couche archéologique est très mince (15—25 cm), contenant surtout des fragments céramiques de facture romaine (fig. 5—6), preuve concluante de la vie assez courte qui s'est développée dans le camp. Il s'agit ici sans doute d'un camp provisoire aménagé en hâte vers la fin ou bien après la deuxième guerre de Trajan contre les Daces. Ce camp fut abandonné, probablement, au moment où a été construit — d'abord en terre et puis en pierre — le camp voisin d'Orheiul Bistriţei.

On ignore pour le moment le nom de l'unité auxiliaire qui a stationné dans ce camp.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Livezile*. Le lieu du camp romain de terre sur le plateau « Poderei».

Fig. 2. — *Livezile*. Le plan du camp romain de terre et les sections pratiquées dans l'automne de 1961.

Fig. 3. — *Livezile*. *A*, profil de la Ire section, paroi orientale ; *B*, profil de la IIe section, paroi méridionale. 1, sol végétal, noir-gris ; 2, fossé de défense rempli de sol noir tassé ; 3, sol calciné brun-noirâtre ; 4, couche vierge jaune, sablonneuse-argileuse ; 5, gravier alluvionnaire et grosses pierres.

Fig. 4. — *Livezile*. *A*, profil de la IIIe section, paroi orientale ; B, profil de la IVe section, paroi septentrionale. (La même légende que celle de la fig. 3).

Fig. 5. — *Livezile*. 2,5,9,10, tessons céramiques romains provinciaux du camp, de couleur rouge ; 4, de couleur brique ; 1,3,6,7,8, de couleur gris noirâtre.

Fig. 6. — *Livezile*. 1,5,7,9, tessons céramiques romains provinciaux du camp, de couleur rouge ; 3, de couleur brique ; 8, de couleur grise, fine ; 2,4,6,10, de couleur gris noirâtre.

Fig. 7. — Les camps et les tours de surveillance (*specula*) sur la frontière et dans la zone septentrionale de la Dacie romaine.

O MONEDĂ BULGARĂ NECUNOSCUTĂ GĂSITĂ LA COCONI-ILFOV

DE

N. CONSTANTINESCU

Cu prilejul cercetărilor arheologice asupra cimitirului nr. 2 din așezarea medievală de la Coconi (județul Ilfov), într-unul din morminte — nr. 13/1964, schelet de adult — am găsit, între altele, și o monedă care fusese legată, ritual, de degetul mijlociu al mîinii drepte.

Av. Cerc perlat pe margine, păstrat parțial, iar în mijloc monograma țarului bulgar Gheorghe Terter I (1280—1292) : T sprijinit cu bara verticală pe doi Ρ uniți cu o linie — cel din dreapta realizat, pentru simetrie, în negativ, ambii cu buclele pătrate ; monograma semnifică : **T (Ѥ) ΡT (Ѥ) Ρ (Ь)**. În monogramă, sînt redate în cîmpul de jos o stea cu 6 raze, iar sub stea o semilună (fig. 1 a).

Fig. 1. — *Coconi*, cimitirul nr. 2/1964. Monedă de la țarul bulgar Gheorghe Terter I (1280—1292). *a*, avers ; *b*, revers (mărime naturală).

Rv. Cerc perlat ca pe avers, păstrat doar în partea inferioară a monedei, iar în mijloc vulturul bicefal cu aripile larg desfășurate, cu o cruciuliță între capetele îndreptate în direcții opuse (fig. 1 b).

— Aramă. Starea de conservare foarte bună. Diam. 19/20 mm. Greutatea 1,30 gr. Găurită. Emisiune monetară necunoscută în numismatica bulgară medievală, variantă.

★

Descoperirea de la Coconi aduce așadar o noutate în acest domeniu al numismaticii medievale. Într-adevăr, învățatul bulgar Nikola A. Muș-

mov publică, în 1924, 6 exemplare, apropiate tipologic de moneda găsită de noi, cu deosebiri stilistice (de pildă, rotunjirea buclelor celor doi Ρ, poziţia diferită a barei verticale a slovei T), lipsind însă pe avers reprezentările stelei şi semilunii [1]. Mult mai tîrziu, în 1962, Ileana Băncilă publică pentru întîia oară o variantă Terter, cu stea şi semilună pe cîmpul monogramei de pe avers şi, în plus (detaliu pe care autoarea nu-l remarcă), un medalion care înscrie un bust uman, aflat în corpul vulturului bicefal de pe revers [2]. Abia în 1964, Petre Diaconu este acela care subliniază existenţa unor variante Terter, cu stea-semilună pe avers şi cu bust uman înscris pe revers (monede găsite la Păcuiul lui Soare) [3]. Ulterior şi Todor Gherasimov găseşte o asemenea variantă în Bulgaria, afirmînd că monograma copiază de fapt tamgaua hanului tătar Tul-Buga, căruia, în împrejurări de restrişte pentru ţaratul Bulgariei de la sfîrşitul secolului al XIII-lea, Gheorghe Terter I îi plăteşte tribut şi însăşi efigia din medalion l-ar reprezenta chiar pe han (care folosea ca embleme heraldice atît steaua, cît şi semiluna) [4].

În lumina celor de mai sus, rezultă limpede că exemplarul de la Coconi se înseriază tipologic între variantele Muşmov 34—39 şi variantele Băncilă-Diaconu-Gherasimov, precedînd, adică, moneda Terter cu bustul de pe revers.

Nu putem afirma că moneda de care ne ocupăm avea putere circulatorie în vremea din care datează cimitirul nr. 2 de la Coconi (epoca lui Mircea cel Bătrîn, 1386—1418); pentru scopuri rituale însă şi date fiind valoarea ei şi natura metalului, aramă, ea era potrivită. Totuşi, cum aflăm din articolul lui P. Diaconu, o monedă de la Terter (de argint) a fost găsită împreună cu emisiuni româneşti de la Vladislav I, ceea ce presupune că la Păcuiul lui Soare, în această parte a Dobrogei, terterii din secolul al XIII-lea încă circulau în a doua parte a secolului următor [5]. Oricum ar fi, descoperirea de la Coconi ilustrează un aspect important al relaţiilor multiple, statornicite de-a lungul veacurilor între cele două maluri ale Dunării, înainte şi după apariţia turcilor la hotarul de sud al Ţării Româneşti.

UNE MONNAIE BULGARE INCONNUE DÉCOUVERTE À COCONI-ILFOV

RÉSUMÉ

On présente une monnaie en cuivre, frappée sous le tzar bulgare Georges Ier Terter (1280—1292), trouvée dans une tombe du cimetière n° 2

[1] Cf. N. A. Muşmov, *Монетиme и печатите на българските царе* (*Numismatique et sigillographie bulgare*), Sofia, 1924, nr. 34—39.

[2] Ileana Băncilă, *Éléments d'art monétaire bulgare au XIIIe siècle*, în *Izvestiia-Institut* XXV/1962, p. 65 şi fig. 1.

[3] Petre Diaconu, *Monede rare şi inedite din epoca feudală de început descoperite la Păcuiul lui Soare şi împrejurimi*, în *SCIV*, XV, 1964, 1, p. 147 şi fig. 4/1—2. Mulţumim şi aici colegului nostru pentru preţioasele lămuriri ce ne-au fost date în legătură cu descoperirile de la Păcuiul lui Soare. Aceleaşi mulţumiri le aducem colegei Mariana Chiţescu, care a executat operaţiile de tratare a monedei, cît şi colegei Mariana Stoicescu, care a desenat moneda.

[4] Todor Gherasimov, *Монети на Георги Тертер с полумесец, звезда и бюст на човек* (*Monnaies de Georges Terter avec le croissant, une étoile et un buste d'homme*), în *Izvestiia-Institut*, XXVIII, 1965, p. 25—30. Pentru comparaţia monogramei lui Terter cu tamgalele tătărăşti, cf. fig. 3 din articolul arheologului bulgar.

[5] P. Diaconu, *op. cit.*, p. 145.

de l'établissement médiéval de Coconi (département d'Ilfov) qui date de la fin du XIVe siècle (du règne du voïvode Mircea l'Ancien, 1386 — 1418). La monnaie présente les caractéristiques habituelles du type monétaire de Terter Ier : monogramme sur l'avers et aigle bicéphale au revers (Fig. 1 *a—b*). Il y a cependant, dans le champ du monogramme, une étoile et un croissant de plus. Par conséquent, l'exemplaire de Coconi est une *variante d'émission* qui se situe entre les monnaies publiées par N. A. Muşmov (1924 n° 34—39) et le type à monogramme, étoile et croissant (avers) — aigle bicéphale et buste humain inscrits dans un cercle (revers), et qui est connu aujourd'hui par les pièces publiées par Ileana Băncilă (1962), Petre Diaconu (1964) et Todor Gherasimov (1965) (voir les notes 1—4).

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Coconi*. Cimetière n° 2/1964. Monnaie du tzar Georges Terter Ier (1280—1292). *a*, avers ; *b*, revers (gr. nat.).

C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, Muzeul de arheologie al Dobrogei, 1967, 167 p.

În ultima vreme Muzeul de arheologie din Constanța a inițiat o serie de mici volume în care se publică documentele arheologice aflate în colecțiile sale, obținute fie prin achiziții, fie prin donații, fie prin cercetări arheologice. Această activitate, care se dovedește a fi susținută, trebuie salutată cu toată căldura. Ultimul în ordinea apariției este catalogul opaițelor grecești și romane, realizat de unul dintre cei mai tineri membri ai colectivului muzeului. Și totuși lucrarea este una dintre cele mai elaborate din întreaga serie, deși constituie prima încercare de proporții mai mari din țara noastră de clasificare a acestor mici dar valoroase documente arheologice: „mais la valeur n'attend pas le nombre des années" !

Colecția Muzeului din Constanța este destul de bogată. Autorul prezintă peste 800 de piese, constituind cea mai importantă parte a ei (164 de opaițe grecești, 521 romane, 95 bizantine, 24 nedeterminate, 3 tipare și modele și 2 lămpi de bronz). Valoarea catalogului stă în faptul că toate piesele, inclusiv cele notate cu proveniență necunoscută, au fost găsite în Dobrogea. Autorul este prea zgîrcit însă cu informațiile privind proveniența opaițelor: în afara pieselor descoperite în săpăturile recente, nu se găsește nici o indicație asupra modului de intrare al obiectelor în muzeu. Orice catalog trebuie să cuprindă o prezentare a loturilor din care s-a alcătuit colecția respectivă. O asemenea expunere era cu atît mai utilă pentru colecția de opaițe, cu cît autorul afirmă că ea provine integral din Dobrogea.

Ilustrația este judicios aleasă. Deplîngem însă absența totală a profilelor, absolut necesare pentru numeroase tipuri de lămpi. Tipologia este realizată pe baza ultimelor studii, efectuate de Școala americană de la Atena, dar adaptarea ei pentru colecția de la Constanța nu este dusă pînă la ultimele consecințe (din punct de vedere metodologic mi se pare că pentru autor deosebirea dintre *tip* și *variantă* nu este suficient de clară). Există și unele ezitări în datare (tipul VI, care corespunde cu Howland 45 A—C, este situat în introducere, p. 10, în a doua jumătate a veacului al III-lea, iar în catalog, p. 48—50, în veacul al II-lea urmînd tipului V, datat în veacul al II-lea).

Cele mai multe lămpi provin chiar de la Constanța, și o bună parte dintre ele au fost descoperite în săpăturile recente de salvare efectuate în cimitirele antice. O lucrare din aceeași serie apărută la începutul anului 1967 (N. Bucovală, *Necropolele elenistice de la Tomis*) atrăsese deja atenția asupra descoperirilor din necropolele tomitane. Valoarea inventarelor funerare de la Tomis stă tocmai în faptul că numeroase morminte cuprind opaițe care facilitează considerabil fixarea cronologiei. Acest excelent mijloc de datare, insuficient utilizat de N. Bucovală, își recapătă acum întreaga sa semnificație grație acestui catalog. De altfel, cercetînd lucrarea asupra opaițelor, am constatat că nu toate mormintele elenistice au fost publicate de N. Bucovală. Astfel opaițele cat. 151, 152, 153, 156, 157

11 — c. 5576

aparţin unor morminte inedite; aceeaşi pare să fie situaţia lămpilor cat. 45, 100, 114, 135, 139, 155, 158. Publicarea celorlalte morminte elenistice este necesară şi o aşteptăm. Regretăm însă că în catalogul său C. Iconomu nu face trimitere la lucrarea lui N. Bucovală (adăugînd eventual chiar un tabel de corespondenţe între numerotările opaiţelor din cele două volume). Restabilirea cronologiei reale a mormintelor elenistice permite interesante cercetări asupra tipologiei diverselor categorii de obiecte. De pe acum se întrevăd unele linii de evoluţie în forma cănilor cu pastilă pe toartă (de la 12b la 56a), a *langynoi* cu gîtul lung (de la 29b la 42a), a *langynoi* cu gîtul scurt (de la 11d la 58c) etc.

Revenind acum la catalogul care ne reţine atenţia, considerăm că este un debut promiţător. Ţinem să atragem atenţia autorului că munca sa nu a luat încă sfîrşit. După operaţia de clasificare, aşteptăm, tot de la dînsul, o cercetare în direcţia sortării centrelor de producţie ale opaiţelor găsite în Dobrogea. O asemenea investigaţie se arată de pe acum fructuoasă. Autorul a semnalat deja un opaiţ purtînd semnătura unui meşter tomitan. Este o descoperire importantă, care, împreună cu aceea a unor tipare tomitane (unul dintre ele evident sub influenţă orientală, cat. 807), va permite izolarea, pe criterii tehnice, a unor categorii de produse locale. Pe de altă parte, piesele importate aşteaptă şi ele a fi cercetate sub acest unghi de vedere. Publicarea în ultima vreme a numeroase studii şi cataloage a permis detectarea cîtorva importante centre de producţie în Grecia, Asia Mică şi în Orient. Pentru istoria economică a Tomisului elenistic şi roman o asemenea investigaţie este aşteptată cu mult interes.

Petre Alexandrescu

Mihail Mihalcu, *Coroziunea*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1966, 226 p.

Cartea inginerului Mihail Mihalcu vine să umple un gol în materie de coroziune. La drept vorbind, în privinţa aceasta, nu exista o carte şi încă una din acelea în care fenomenele de coroziune şi combaterea lor să fie prezentate într-un stil accesibil nespecialiştilor. Or, aceşti nespecialişti, de la arheolog pînă la muzeograf, de la inginerul constructor şi arhitect pînă la electronist sau creatorul de rachete, toţi, absolut toţi sînt interesaţi, mai mult sau mai puţin, în problemele de coroziune.

Contribuţia ing. M. Mihalcu este cu atît mai accesibilă, cu cît ea este prezentată într-o limbă vie şi nuanţată. Pentru o mai lesne pricepere a problemelor discutate, autorul a înţeles să opereze nenumărate incursiuni în istoria altor timpuri. Întemeindu-se pe o bună cunoaştere a antichităţilor, ing. M. Mihalcu a ancorat realităţile zilelor noastre în trecutul multor fenomene de cultură materială. Aşadar, cartea sa se înscrie şi din punctul de vedere al metodologiei în seria contribuţiilor reuşite.

Într-un prim capitol autorul, după ce prezintă efectele nefaste pe care le implică fenomenele corozive, schiţează drumul evolutiv al cunoştinţelor noastre privind coroziunea şi combaterea ei.

În capitolele următoare fenomenele corozive sînt expuse în toată dinamica lor. Prezentarea, făcută într-un chip alert dar plastic, ne face să surprindem momentul în care atomii de fier, sub o haină schimbată, pleacă din edificiul cristalin al materialului metalic într-o lungă şi colorată călătorie spre un final straniu. Autorul se opreşte asupra tuturor cauzelor care provoacă coroziunea cum ar fi, de exemplu diferitele condiţii atmosferice, sau acţiunea solurilor. De asemenea, sînt trecute în revistă „atacurile" bacteriilor asupra monumentelor istorice, aerările diferenţiale ca şi consecinţele „pilelor geologice" produse în diferite soluri. Nu a fost lăsată la o parte nici autoapărarea prin „pasivare" a metalelor. Cititorul, parcurgînd cartea lui M. Mihalcu, se va edifica asupra multiplelor feţe sub care apare coroziunea, fie că-i vorba de un vîrf de săgeată din antichi-

tate, fie că-i vorba de o rachetă cosmică în drum spre o oarecare planetă.

Răstălmăcind în chip modern legenda lui Sisif, ing. M. Mihalcu etalează în capitolele următoare tehnici şi materiale cu care ştiinţa zilelor noastre caută să limiteze efectele coroziunii, să-i anihileze puterea şi să confere operelor civilizaţiei umane o durabilitate cît mai mare.

Un capitol sugestiv este acela intitulat *Personaje vechi şi noi pe arena tehnicii.* Citind acest capitol încerci un sentiment de regret că din cauza nepriceperii pot dispărea atîtea valori materiale.

La capătul acestei cărţi arheologului i se conturează o serie de probleme noi, legate de preocupările sale de teren sau laborator. An de an, în ţara noastră sînt scoase la lumină monumente de cultură legate de trecutul nostru istoric. Aceste monumente, de multe ori, sînt compromise de condiţiile în care au zăcut în pămînt. Alteori, însă, aceleaşi monumente continuă să se degradeze sub ochii noştri. În măsura în care vom fi înarmaţi cu cunoştinţele necesare conservării unor astfel de materiale se va fi făcut şi primul pas spre salvarea lor. Dar asigurarea unei salvări depline a monumentelor este condiţionată, în ultimă instanţă, de existenţa unor laboratoare dotate cu o aparatură completă şi complexă.

Toate aceste deziderate se impun ca o consecinţă logică din lectura volumului *Coroziunea* de M. Mihalcu.

Petre Diaconu

LISTA PRESCURTĂRILOR FOLOSITE MAI DES ÎN REVISTĂ

AA	— Archäologischer Anzeiger.
Acta Arch-Budapesta	— Acta Archaeologica, Budapesta.
AÉ	— Archeaologiai Értesitő.
AEM	— Archeaologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich, 1877—1897.
AJA	— American Journal of Archaeology.
AO	— Arhivele Olteniei, Craiova, I—XIX, 1922—1948.
AR	— Arheologické Rozhledy.
BCMI	— Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, I—XXXVIII, Bucureşti 1908—1945.
BerRGK	— Deutsches Archäologisches Institut. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.
BonnJahrb	— Bonner Jahrbücher.
Dacia	— Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, Bucureşti, I—XII, 1924—1947; N.S., I, 1957; II, 1958; III, 1959; IV, 1960; V, 1961; VI, 1962; VII, 1963; VIII, 1964; IX, 1965; X, 1966; XI, 1967.
DissPann	— Dissertationes Pannonicae.
Ebert, RL	— M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte.
ED	— Ephemeris Dacoromana, Bucureşti-Roma, I—X, 1923—1945.
FoliaArch	— Folia Archaeologica, Budapesta.
Godišnik-Plovdiv	— Godišnik — Annuaire du Musée National Archéologique de Plovdiv.
IG	— Inscriptiones Graecae.
Izvestiia-Institut	— Izvestiia — Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare.
Izvestiia-Varna	— Izvestiia — Bulletin de la Société Archéologique de Varna.
JPEK	— Jahrbuch für Prähistorische und Ethnographische Kunst.
Materiale	— Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R., vol. I (1953); Materiale şi cercetări arheologice, vol. II (1956); vol. III (1957); vol. IV (1957); vol. V (1959); vol. VI (1959); vol. VII (1960); vol. VIII (1962).
MIA	— Материалы и исследования по археологиия СССР.
PA	— Památky Archeologické.
PZ	— Prähistorische Zeitschrift.
Repertorium	— M. Roska, Erdély, régészeti repertoriuma, I, Cluj, 1942.
SA	— Советская археология.
SCIV	— Studii şi cercetări de istorie veche, Bucureşti.
SCŞCluj	— Studii şi cercetări ştiinţifice, Cluj.
SCŞIaşi	— Studii şi cercetări ştiinţifice, Iaşi.
SEG	— Supplementum Epigraphicum Graecum.
SlovArch	— Slovenska Archeologia.
Syll	— W. Dittenberger, Syllogae Inscriptionum Graecarum.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII – REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE – CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE – IAŞI
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA ARTA PLASTICĂ
– SERIA TEATRU – MUZICĂ – CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

E R A T Ă

Pag.	rîndul :	în loc de :	se va citi :
474	31 de sus	Δημητριῷ	Δημητρίῳ
475	28 ,, ,,	Παριστριῶν	Παριστρίων
478	27 ,, ,,	λεγό δη	λέγω ἠ
479	7 ,, ,,	οχτῆ	ὄχθῃ

„Studii şi cercetări de istorie veche", nr. 3/1968

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

*** **Istoria României**, vol. I, 1960, 891 p. + 190 fig. + 16 pl., 45 lei; vol. II, 1962, 1 159 p. + 20 pl., 45 lei; vol. III, 1964, 1 259 p. + 11 pl., 45 lei; vol. IV, 1964, 864 p. + 16 pl., 45 lei.

*** **Din istoria Transilvaniei**, ed. a 3-a, 1963, vol. I, 336 p. + 15 pl., ed a 2-a, vol. II, 552 p. + 1 pl., vol. I și II, 65,60 lei.

D. M. PIPPIDI și D. BERCIU, **Din istoria Dobrogei**, vol. I, Geți și greci la Dunărea de jos din cele mai vechi timpuri pînă la cucerirea romană, „Bibliotheca Historica Romaniae", II, 1965, 344 p., 13 pl., 28 lei.

C. DAICOVICIU, E. PETROVICI și GH. ȘTEFAN, **La formation du peuple roumain et de sa langue**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 1, 1963, 67 p. + 1 pl., 3,25 lei (a apărut și în limba germană).

EMIL CONDURACHI, **L'archéologie roumaine au XXe siècle**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 3, 1963, 104 p. + 18 pl., 7,25 lei (a apărut și în limba engleză).

D. PROTASE, **Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii**, 1966, 251 p., 31 lei.

*** **Corpus Vasorum Antiquorum**, îngrijit de Suzana Dimitriu și Petre Alexandrescu, cu colaborarea lui Vladimir Dumitrescu. Prefață de acad. Em. Condurachi, 1965, 56 p., 43 pl., 44 lei.

D. TUDOR, **Tabula Imperii Romani Drobeta — Romula — Sucidava**, 1965, 25 p., 1 hartă, 2,50 lei.

GH. DIACONU, **Tîrgșor, Necropola din secolele III—IV e.n.**, 1965, 332 p., 2 pl., 40 lei.

D. BERCIU, **Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina ultimelor cercetări**, 1961, 569 p., 80 lei.

VLADIMIR DUMITRESCU, **Necropola de incinerație din epoca bronzului de la Cîrna**, 1961, 386 p. + CLXIII pl., 89 lei.

D. BERCIU, **Cultura Hamangia, Noi contribuții**, vol. I, 1966, 323 p., 4 pl., legat, anvelopă, 23,50 lei.

*** **Histria**, vol. II, sub îngrijirea acad. Em. Condurachi, 1966, 541 p., 11 pl., legat, anvelopă, 58 lei

BUCUR MITREA, CONSTANTIN PREDA, **Necropole din secolul al IV-lea în Muntenia**, 1966, 403 p., 40 lei.

*** **Arheologia Moldovei**, vol. II—III, 1964, 530 p., 65 lei, vol. IV, 1966, 369 p., 39 lei, vol. V, 1967, 344 p., 36 lei.

ALEXANDRU VULPE, **Necropola hallstattiană de la Ferigile, monografie arheologică**, „Biblioteca de arheologie", XI, 1967, 208 p., 44 pl., 27 lei.

*** **Dinogetia**, vol. I, 1967, 409 p., 46 lei.

*** **Inventaria Archaeologica**, fasc. 1, 1966, 17 file, 5,57 lei; fasc. 2, 1966, 10 file, 4 lei; fasc. 3, 1967, 11 file, 4 lei; fasc. 4, 1967, 14 file, 5,25 lei.

EUGENIA ZAHARIA, **Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român**, 1967, 271 p., 28 lei.

D. PRODAN, **Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea**, vol. I, 1967, 596 p., 37 lei; vol. II, 1968, 862 p., 48 lei.

N. IORGA, **Materiale pentru o istoriologie umană. Fragmente inedite publicate de Liliana N. Iorga**, 1968, 375 p., 1 pl., 23 lei.

S C I V, tomul 19, nr. 3, București, 1968, p. 385—550

I.P.I. — c. 5576

43826

Lei 15.—